

CƏLİL

MƏMMƏDQULUZADƏ

BİBLİOQRAFİYA

İSA HƏBİBBƏYLI

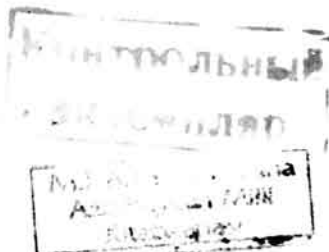
919:45

M51

CƏLİL
MƏMMƏDQULUZADƏ

233952

BİBLIOQRAFIYA

14

Bakı - «Elm» - 2005

İsa Həbibbəyli. Cəlil Məmmədquluzadə. Bibliografiya.
Bakı, «Elm», 2005, 160 s.

Rəyçi

*Yavuz Axundlu – filologiya elmləri doktoru,
professor*

Elmi redaktoru

İman Cəfərli – filologiya elmləri namizədi

Redaktoru:

*Vaqif Məmmədov – Azərbaycan Yazıçılar
Birliyinin üzvü*

ISBN 5-8066-1711-4

Kitabda görkəmli Azərbaycan yazıçısı Cəlil Məmməd-
quluzadənin (1869–1932) bədii-publisist əsərlərinin və
kitablarının, həmçinin ədibin haqqında yazılmış iri həcmli
əsərlərin bibliografiyası verilmişdir.

4406000000
655 (07) – 2005

© «Elm» nəşriyyatı, 2005

**BÖYÜK DEMOKRAT YAZIÇI
CƏLİL MƏMMƏDQULUZADƏ**
(1869–1932)

Çoxəsrlik Azərbaycan ədəbiyyatının ölməz klassikləri
sirasında Cəlil Məmmədquluzadə görkəmli yer tutur. Böyük
demokrat yazıçını Azərbaycanda müxtəlif adlarla tanıyırlar:
CƏLİL MƏMMƏDQULUZADƏ–bənzərsiz nasir, kiçik hekayənin
böyük ustası, adlı-sanlı dramaturq, vətəndaş publisist, azərbay-
cançılıq ideyasının əsas yaradıcılarından biri, Azərbaycan ədəbiy-
yatında «Molla Nəsrəddin» ədəbi məktəbinin, tənqidi realizmin
banisi kimi geniş şöhrət qazanmış qüdrətli yazıçı və tanınmış
ictimai xadimdir.

MOLLA NƏSRƏDDİN – ilk növbədə yazıçının əsas gizli imza-
larından biridir. Az sonra bu ad Mirzə Cəlilin ədəbi təxəllüsünə
çevrilmişdir. Nəinki Azərbaycanda, bütün Şərqdə birincili satirik
və rəngli karikaturalı mətbuat orqanı olan məşhur «Molla
Nəsrəddin» jurnalının redaktoru və nəşiri olması bu adı böyük
sənətkar üçün daha da doğmalaşdırmışdır. Bu adda həmçinin
Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılığının cövhəri, aparıcı
istiqlaməti sayılan vətəndaşlıq cəsarəti, müdriklik, həzircavablıq,
uzaqgörənlik kimi keyfiyyətlər də etiva olunmuşdur.

MİRZƏ CƏLİL – Azərbaycanda «mirzə» ifadəsi yazı-pozu ilə,
bədii yaradıcılıqla məşğul olanların adlarının əvvəlinə əlavə olu-
nur. Lakin belə xəşbəxilik hər sənətkara nəsib olmur. Bu mənalı
kəlam son iki əsrə yaxın müddətdə yazıb- yaradan yüzlərlə yazıçı
arasında cəmi bir neçə sənətkarın adında öz əksini tapmışdır.
Mirzə Fətəli Axundov, Mirzə Şəfi Vazeh, Mirzə Ələkbər Sabir,
Mirzə Əbdürrəhim Talıbov «mirzə» rütbəsini qazana bilməzlər.
Yeni ədəbi məktəb yaratmaq, kiçik hekayənin böyük ustası kimi
məşhurlaşmaq, mübariz bir jurnala əsrin dördüdə biri qədər böyük
bacarıqla rəhbərlik etmək Məmmədquluzadəyə də Mirzə Cəlil
adını daşımaq şərafətini bəxş etmişdir. Milli ədəbiyyatda mirzə
adını daşıyan sənətkarları birləşdirən əsas cəhət olan millilik, zi-
yalılıq və vətəndaşlıq Mirzə Cəlilin şəxsiyyətində və yaradıcı-
lığında özünün ən yüksək zirvəsinə çatmışdır. O, mənsub olduğu

xalqın yorulmaz, fədakar, ayıq-sayıq, uzaqgörən, vətəndaş mirzəsidir. Bədii-publisist əsərlərini əsasən Cəlil Məmmədquluzadə və Molla Nəsrəddin imzası ilə yazan, sağlığından başlamış bu günə kimi bütün kitablarında, tərcümeyi-hal sənədlərində müəlliflik, şəxsiyyət bildirilən məqamlarda Cəlil Məmmədquluzadə kimi təsdiq olunan böyük ədibə Mirzə Cəlil adını xalq vermişdir. Əvvəlcə ona yaxın müasirləri və məslək dostları belə müraciət etmiş, sonra bütün xalq özünün böyük yazıçısını xüsusi bir ehtiramla bu cür adlandırmışdır.

Adı çəkilən Mirzələrin, o cümlədən Mirzə Cəlilin adındakı «mirzə» sözü «ustad» mənasını daşıyır. Bu ad indiki mənada ən azı xalq yazıçısı tituluna bərabərdir.

Cəlil Məmmədquluzadə – Molla Nəsrəddin – Mirzə Cəlil ayrı-ayrı tələffüz qaydalarına tabe olan sözlərdir. Lakin onların hamısı bir mühüm mətləbi çox dolğun şəkildə ifadə edir: Qüdrətli vətəndaş yazıçı.¹

Cəlil Məmmədquluzadə görkəmli yazıçı və ictimai xadim kimi Azərbaycan xalqının və ədəbiyyatının milli-mənəvi iftixarıdır. Onun adı bəşər mədəniyyətinin, dünya bədii fikrinin görkəmli və parlaq ədəbi simaları ilə yanaşı çəkiləndə də qürurla səslənir.

Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi, milli istiqlalı uğrunda mübarizə aparanların da cərgəsində Cəlil Məmmədquluzadə ön cəbhəni, qabaq sıranı təmsil edir. O, sözün böyük mənasında milli ədəbi-ictimai fikirdə millət və Vətən uğrunda mübarizənin ön cərgəsindədir.

Mirzə Cəlil Məmmədquluzadə 22 fevral 1869-cu ildə² Azərbaycanın qədim mərkəzlərindən sayılan Naxçıvan şəhərində

¹ İsa Həbibbəyli. Cəlil Məmmədquluzadə. Bakı, «Şərq-Qərb» nəşriyyatı, 1994, səh. 4

² Atası Məmmədqulu Məşədi Hüseynqulu oğlu 20 iyun 1880-cı ildə Qori Seminarıyasının direktoruna göndərdiyi ərizədə oğlu Cəlil Məmmədquliyevin 11 yaşında (Bax: Gürcüstan Dövlət Xalq Maarifi Muzeyi, ZMS fondu, Q-100, vərəq 14) və 10 iyul 1881-ci il tarixli ərizədə 12 yaşında (Yenə orada, Q-129, vərəq 31) olduğunu qeyd etmişdir. Seminarıya direktorluğunun «yaşı çatmadığı üçün qəbul olunmur» cavablarından sonra, 21 iyun 1882-ci ildə

anadan olmuşdur.³ Atası Məmmədqulu Məşədi Hüseynqulu oğlu (1840-1905) məktəb üzvü görməyə də ibtidai səviyyədə savadı, müsəlmançılıq görüşləri olan halal və zəhmətkeş insanlardan biri kimi övladlarının, o cümlədən gənə Cəlilin dünyagörüşünün formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Məmmədqulu kişinin gözətçilik etdiyi Naxçıvan duz mədəninədəki fəaliyyəti və ailəsini yaşatmaq üçün Şahab məhəlləsində açdığı baqqal dükanı Cəlil Məmmədquluzadənin sadə, zəhmətkeş insanların həyatı ilə yaxından tanış olmasına münasib şərait yaratmışdır. Onun 1873-1978-ci illərdə təhsil aldığı mollaxana məktəbi ərəb, fars dillərini öyrənməsinə, Şərq tarixi və ədəbiyyatı haqqında ilkin məlumatlar əldə etməsinə, ailə mühitində yiyələndiyi halallıq və paklıq tərbiyyəsinin daha da dərinləşməsinə müsbət təsir göstərmişdir. Naxçıvan şəhər üçsınıflı məktəbində aldığı ibtidai təhsil, burada

yazılmış üçüncü ərizədə C. Məmmədquliyevin yaşı bu təhsil ocağının tələbinə uyğun olaraq 3 il artırılmış, buna uyğun olaraq seminarıyaya təqdim etmək üçün alınmış 3 avqust 1882-ci il tarixli sağlamlıq vəsiqəsində, 14 avqustda verilmiş 184 №-li doğum haqqında şəhadətnamədə 1866-cı il tarixi göstərilmişdir. Əvvəlki iki ərizədən xəbərsiz olan professor Əziz Şərif 1955-ci ildə üçüncü ərizəni tədqiqatdan sonra hər yerdə 1866-cı il tarixinə istinad edilmişdir. Lakin bu tarix ədibin özünün tərcümeyihəl qeydlərinə və arxiv sənədlərinə uyğun gəlmədiyindən şübhə doğurmuş, yeni sənədlər tapıldıqdan sonra təvəllüd tarixi kimi 1869-cu il dəqiqləşdirilmişdir.

Cəlil Məmmədquluzadənin 15 iyun 1907-ci il tarixli nigah kağızında. 6 iyun 1912-ci ildə Tiflisdən aldığı pasportda, 22 aprel 1929-cu ildə tərtib etdiyi şəxsi anket vərəqəsində, habelə ədibin vəfatına dair nekroloqlarda 1869-cu il tarixi öz əksini tapmışdır.

³ Cəlil Məmmədquluzadənin təvəllüd tarixinə dair daha geniş məlumat almaq üçün bax: İ. Həbibbəyli. 1565 nömrəli şəxsi iş. «Azərbaycan» jurnalı, B., 1986, №5, səh. 177-179; yenə onun: Cəlil Məmmədquluzadə nə vaxt anadan olmuşdur. «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzeti, 20 aprel 1990, №14 (2409); yenə onun: XX yüzilin başlarında yaşayan Azərbaycan yazıçılarının biqrafiləri. Türkiyə, Ərzurum, 1992, səh. 34; yenə onun: Üçüncü ərizədəki yanlışlıq. «Azərbaycan» qəzeti, 27 aprel 1993-cü il, №78 (591); Ə. Mirzəmədov. Z. Əsgərli. Ədəbiyyat (X sinif üçün dərslik). B., «Maarif», 2001, səh. 190; Naxçıvan ensiklopediyası. Bakı, «Elm», 2002, səh. 305 və s.

keçirilən dünyəvi fənlər, dərs deyən savadlı, təcrübəli müəllimlər, həyata keçirilən maraqlı tədbirlər onun ideya-mənəvi təkamülündə dərin izlər buraxmışdır. Xüsusən, Naxçıvan şəhər üçsınıfli ibtidai məktəbinin müdiri, Qafqaz vilayətlərində böyük maarifçi yol keçib zəngin təcrübə qazanmış Konstantin Nikitin (1832-1894), Qori Müəllimlər Seminariyasını əla qiymətlərlə bitirmiş Əliməmməd Xəlilov (1862-1896), xalqçı-demokrat, coğrafiya müəllimi Georgi Uturqauri, ana dili və şəriət müəllimi, teatr həvəskarı Mirzə Sadiq Qulubəyov (1823- ?) və başqalarının sayəsində Cəlil Məmmədquluzadənin həyat və cəmiyyət, habelə biliklər aləmi barədəki təsəvvürləri xeyli dərəcədə dərinləşmişdir. Ona görə də ibtidai təhsil illəri Cəlil Məmmədquluzadə üçün «işliq aləmə ilk addım»⁴ kimi dəyərləndirilmişdir.

Qori Müəllimlər Seminariyasında keçən təhsil illəri (1882-1887) daha təsirli və cəlbədicidir. Burada o, müxtəlif millətlərdən olan A.O.Çernyayevski (1840-1894), D.D.Semyonov (1834-1902), N.N.Novospasski, N.O.Lomouri (1852-1915), habelə azərbaycanlı müəllimlər Mirzə Əbdüssəlam Axundzadə (1843-1907), Səfərəlibəy Vəlibəyov (1861-1902) kimi adlı-sanlı pedaqoqlardan dərs almış, onların ədəbi-maarifçi, pedaqoji-metodiki görüşlərindən faydalanmışdır. Gənc Cəlil Seminariyada keçirilmiş mədəni-kutlivi tədbirlərdə fəal iştirak etmiş, inşa və tərcümə dərslərində bacarıq göstərmiş, ədəbi gecələr üçün ssenarilər, sınaq dərsləri üçün icmallar⁵ yazmış, teatr tamaşalarında həvəskar aktyor sifətilə səhnəyə çıxmışdır. Avropa, rus və Azərbaycan ədəbiyyatının qabaqcıl əsərlərini öyrənib mənimsəmiş, realist ədəbi istiqamətə daha çox maraq bəsləmişdir. Beləliklə, Seminariya Cəlil Məmmədquluzadə üçün mühüm ideya-tərbiyə⁶ və dünyagörüş məktəbi funksiyasını uğurla yerinə yetirmiş, onu «həqiqi xalq müəllimi» səviyyəsinə çatdırmışdır.

Cəlil Məmmədquluzadə 1887-1897-ci illər arasında Naxçıvanda pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olmuşdur. O, 1887-ci ilin sentyabr-

oktyabr aylarında İrəvan quberniyasının Uluxanlı kənd ibtidai məktəbində müəllimlik etmişdir. Baş Nəraşen məktəbinin müdiri Əliməmməd Xəlilovun köməyi ilə 13 oktyabr 1887-ci il tarixdən bu təhsil ocağına dəyişilən cavan pedaqoq xalq arasında nüfuzlu müəllim kimi hörmət qazanmışdır. Bədii yaradıcılığa Baş Nəraşendə ikən başlayan Cəlil Məmmədquluzadə 1889-cu ildə burada ilk qələm təcrübəsi olan «Çay dəstgahı» alleqorik dramını yazmışdır. «Çay dəstgahı» dramı elə həmin ildə Baş Nəraşen ibtidai məktəbində müəllimlərin və tələbələrin iştirakı ilə tamaşaya qoyulmuşdur.⁷ Daha sonra Nəhrəm kənd ikisınıfli məktəbində pedaqoji fəaliyyətini davam etdirən Cəlil Məmmədquluzadə bu mərhələdə (1890-1897) əsl xalq müəllimi kimi tanınmışdır. Nəhrəm kənd məktəbində qızları təhsilə cəlb etməsi, diyarşünaslıq muzeyi yaratması, ipəkçilik peşəsini öyrətmək üçün xüsusi məşğələlər təşkil etməsi, kəndlilərin əməyini yüngülləşdirmək məqsədilə Tiflisdən dəmir kotan gətirilməsinə nail olması⁸ onun hörmət və nüfuzunu daha da artırmışdır. Bu dövrdə eyni zamanda yerli həvəskarlarla birlikdə Naxçıvanda teatr tamaşaları hazırlayıb göstərən, əslində teatr hərəkətinə rəhbərlik edən Cəlil Məmmədquluzadə mənsub olduğu xalqın maariflənməsi ilə yanaşı, milli oyanışı və mədəni tərəqqisi yollarında da yorulmadan çalışmışdır. Bədii yaradıcılıq işini davam etdirən cavan yazıçı həyatının Nəhrəm dövründə «Kişmiş oyunu» pyesini (1892), «Danabaş kəndinin əhvalatları» povestini (1894) tamamlamış, müasirləri arasında yeni tipli bir yazıçı kimi də tanınmağa başlamışdır.

Moskvaya və Peterburqa səfər edən (1895) Cəlil Məmmədquluzadə imperiya daxilində gedən prosesləri izləmiş, doğma xalqını daha geniş miqyasda maarifə cəlb etmək üçün yollar axtarmış, latın əlifbasına keçmək barədə danışıqlar aparmışdır.

⁴ Bax: İsa Həbibbəyli. Baş Nəraşen məktəbində tamaşa. «Ədəbiyyat qəzeti», 4 mart 1994, №10

⁸ K. İsmayılov. Selo Neqram. SMOMPK, Tiflis, 1900, №27, str. 196

¹ Əziz Mirəhmədov. Azərbaycan Molla Nəsrəddini. Bakı, «Yazıçı», 1980, səh. 10

² Cəlil Məmmədquluzadənin sınaq dərslərinin icmalı. Gürcüstan Xalq Maarif Muzeyi, ZMS fondu, iş №265, vərəqə 5-6

³ Əziz Şərif. «Molla Nəsrəddin» necə yarandı. Bakı, Azərənşir, 1986, səh. 67

Nehrəmdə müəllim ikən Həlimə Nağı qızı ilə ailə həyatı qurmuş (1896), bu nığahdan ilk övladı Münəvvər Məmmədquluzadə (1897-1965) dünyaya gəlmişdir. Bununla belə, Həlimə xanımın 1897-ci ildə dünyasını dəyişməsi ilə əlaqədar olaraq C.Məmmədquluzadə Nehrəm normal məktəbindəki fəaliyyətini dayandırmışdır.

İrəvanda və Naxçıvanın hüquq orqanlarında keçən qısamüddətli fəaliyyət dövrü (1897-1903) Cəlil Məmmədquluzadənin həyatı, cəmiyyət hadisələrini, müxtəlif taleli sadə insanların xarakterlərini, məişətini öyrənmək baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. Məşhur «Poçt qutusu» hekayəsi 1903-cü ildə cavan yazıçının dərin həyatı müşahidələrinin məhsulu kimi meydana çıxmışdır.

Mirzə Cəlil ikinci dəfə 1901-ci ildə Nazlı xanım Kəngərli ilə ailə həyatı qurmuşdur. Lakin bu ailə həyatı uzun sürməmiş, Nazlı xanım 1904-cü ildə Tiflisdə vəfat etmişdir.

Cəlil Məmmədquluzadə 1903-cü ilin dekabr ayından etibarən Qafqazın əsas inzibati və mədəni mərkəzi sayılan Tiflis şəhərində yaşayıb işləmişdir. Tanınmış publisist və ictimai xadimi Məhəmmədəğa Şahtaxtlının (1846-1931) Tiflisdə nəşr etdirdiyi «Şərqi-Rus» qəzetində əməkdaşlıq etməklə mətbuat dünyasına cəlb edilmişdir. «Şərqi-Rus» redaksiyasında gənc Cəlil mühüm qəzetçilik məktəbi keçmiş, dövrün görkəmli ələbi qüvvələri ilə tanış olmuş, bir çox hekayələri, məqalələri və tərcümələrini bu qəzetdə dərc etdirmişdir. «Şərqi-Rus» qəzeti bağlandıqdan sonra publisist Ömər Faiq Nemanzadə və tacir Məşədi Ələsgər Bağirovla birlikdə o, Məhəmmədəğa Şahtaxtlıya məxsus olan mətbəəni almış və çalışdırmışdır. «Poçt qutusu» hekayəsi 1905-ci ildə «Qeyrat» adlandırılan həmin mətbəədə kitab halında çapdan çıxmışdır.

«Molla Nəsrəddin» jurnalı Cəlil Məmmədquluzadənin şah əsəridir. Böyük ədibin redaktorluğu ilə birinci sayı 7 aprel 1906-cı ildə Tiflis şəhərində nəşr olunan məşhur «Molla Nəsrəddin» jurnalı Qafqaz xalqlarının, geniş mənada müsəlman Şərqi-nin, xüsusən Azərbaycanın milli oyanışı və dirçəlişində mühüm rol oynamışdır.

«Molla Nəsrəddin» jurnalı 1917-ci ilə qədər Tiflisdə, 1921-ci ildə Təbriz şəhərində, 1922-1931-ci illərdə Bakıda nəşr olunmuş, satirik ədəbiyyatın və mətbuatın inkişafında böyük təsir göstərmişdir.

Cəlil Məmmədquluzadə 1907-ci ildə Qarabağın məşhur xanlarından olan Əhməd bəy Cavanşirin qızı, tanınmış qadın ziyalı Həmidə xanım Məmmədquluzadə ilə ailə həyatı qurmuşdur. Onun bu nığahdan iki övladı – Midhət və Ənvər Məmmədquluzadələr dünyaya gəlmişdir. Midhət Məmmədquluzadə (1908-1932) Azərbaycan Polixnik İnstitutunun Hidrotexniki qurğular fakültəsini bitirmiş, Dövlət Plan Komitəsində Mingəçevir su-elektrik stansiyasının layihəsini hazırlayan komissiyanın elmi katibi vəzifəsində çalışmışdır. Ənvər Məmmədquluzadə (1911-1979) Azərbaycan Tibb Universitetini bitirmiş, Böyük Vətən Müharibəsi illərində sovet ordusunun tərkibində İrana getmiş, talyein hökmü ilə həyatının qalan hissəsini həmin ölkədə yaşamışdır. Hazırda Mirzə Cəlilin nəvələrindən Midhət Cavanşiri Polşada, Məhin Dadipur və Nizhət Şəcəri Fransada, İrena Süleymani İranda yaşayırlar.⁹

XX əsrin əvvəllərindən etibarən Cəlil Məmmədquluzadə bədii yaradıcılıqla da ardıcıl məşğul olmuşdur. Qüdrətli yazıçının «Usta Zeynal» (1905), «Dəllək» (1906), «İranda hürriyyət» (1906), «Fatma xala» (1906), «Qurbanəlibəy» (1906), «Quzu (1914)», «Nigarançılıq» (1916), «Konsulun arvadı» (1918) və sair hekayələri onu kiçik janrın böyük istadı kimi tanıtmışdır.

Ədibin teatr və dramaturgiya sahəsindəki fəaliyyəti də ona geniş şöhrət qazandırmışdır. Xüsusən, məşhur «Ölülər» tragikomedyasının yazılması (1909) və Bakıda uğurla tamaşaya qoyulması (1916) onun ədəbi şöhrətini artırmışdır. «Kamança» (1920) və «Anamın kitabı» (1920) pyesləri ilə o, Azərbaycan dramaturgiyasını zənginləşdirmişdir.

⁹ Bax: İsa Həbibbəyli. Mirzə Cəlilin nəsil şəcərəsi. «Qobustan» jurnalı, Bakı, 1999, №2, səh. 23-34

Cəlil Məmmədquluzadə 1920-ci ilin sentyabr ayından 1921-ci ilin may ayınadək Cənubi Azərbaycanın Təbriz şəhərində yaşayıb fəaliyyət göstərmişdir. Burada çətin şəraitdə «Molla Nəsrəddin» jurnalının səkkiz sayının nəşr edilməsi böyük əks-səda doğurmuşdur. «Ölülər» əsəri Təbriz teatrının səhnəsində uğurla göstərilmişdir (1 may 1921-ci il). Nəticədə Cənubi Azərbaycanda realist-satirik ədəbiyyat və mətbuat inkişaf etmiş, karikatura sənətinin meydanı genişlənməmişdir.

Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin qurulmasını Cəlili Məmmədquluzadə hərarətlə qarşılamışdır. Buna əsas səbəb özünü fəhlə-kəndli dövləti adlandıran yeni hökumətin maramı və məqsədləri ilə yazıçının niyyətlərinin bir çoxunun üst-üstə düşməsi idi. Ona görə də ədib 1921-1927-ci illərdə gənc Sovet hökumətinin tədbirlərində yaxından iştirak etmiş, cəmiyyətin inkişafına öz köməyini əsirgəməmişdir. Onun redaktorluğu ilə nəşr olunan «Yeni yol» qəzeti respublikada latın əlifbasının tətbiq olunması yollarında əsl fədakarlıq göstərmişdir. Azərbaycan Müəllimlərinin Beşinci Qurultayında (1925) və Türkoloji qurultayda (1926), bir çox yubiley, mərasim və ədəbi gecələrdə ədib diqqət mərkəzində olmuşdur. Nəhayət, Mirzə Cəlil Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi üzvlüyünə namizədliyə qəbul edilmişdir (1926).

Bununla belə, cəmiyyətə bəslənildən ümid və inam dövrü uzun sürməmişdir. İctimai xadim və yazıçı kimi böyük nüfuz qazanması müəyyən dairələrdə ona paxıllıq və qısqanclığın artmasına səbəb olmuşdur. Cəlil Məmmədquluzadə 1928-ci ildən sonrakı mərhələdə yeni cəmiyyətin sərt ideoloji tələbləri ilə, təzyiqlərlə üz-üzə gəlmiş, mənəvi terrora məruz qalmışdır. Belə ki, Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin 9 aprel 1929-cu il tarixli plenumunda «din əleyhinə oxunaqlı, kütləvi, ucuz jurnal kimi yenidən təşkil etmək» adı altında «Molla Nəsrəddin» jurnalının fəaliyyətini məhdudlaşdırmaq, müstəqil nəzərə çarpan, «Redaktorun orqanı» adlandırılan məcmuəni Mübariz Allahsızlar İttifaqının orqanına çevirmək haqqında qəbul edilmiş

qərar¹⁰ Baş redaktoru dərinədən sarsıtmışdır. Bunun ardınca dövrü mətbuatda Mirzə Cəlilə qarşı böhtan və təzyiqli kompaniyası təşkil edilmiş, o, «milli xırda burjuva ədəbiyyatı nümayəndəsi», «Cığırdaş», «Azərbaycan dilini korlayan yazıçı» kimi damğalanmış, «Molla Nəsrəddin» jurnalının «şəkil, bədii, ictimai cəhətdən üzlü-astarlı dəyişdirilməsi»¹¹ tələbi irəli sürülmüşdür. Hətta Azərbaycan SSR Baş Mətbuat İdarəsinin 1931-ci ildə rəsmi təşkilatlara göndərdiyi məlumatda Cəlil Məmmədquluzadə və redaksiyanın digər əməkdaşları «siyasi cəhətdən geri qalmış, bisavad və siyasətlə maraqlanmayan adamlar»¹² adlandırılmış, Əzim Əzimzadə «sinfi mübarizə və sosializm quruculuğu epoxasının obrazını verməyi bacarmayan istedadsız rassam»¹³ kimi xarakterizə olunmuşdur. Bütün bunların nəticəsində 1931-ci ildən etibarən «Molla Nəsrəddin» jurnalına ayrılmış dövlət maliyyə yardımı kəsilmişdir. Cəlil Məmmədquluzadə «Molla Nəsrəddin» jurnalının Baş redaktorluğu vəzifəsindən getməyə məcbur qalmışdır. Həmişə qaynar fəaliyyətlə əhatə olunmuş qocaman yazıçının ömrünün son dövründə soyuq qış günlərində əlyazmalarını sobaya ataraq yandırması keçirdiyi dərin sarsıntıların, mövcud quruluşa etirazın ifadəsi idi.

Belə çətin, mürəkkəb vəziyyətə baxmayaraq, Cəlil Məmmədquluzadə sovet dövründə bədii yaradıcılığını davam etdirmişdir. Onun «Danabaş kəndinin məktəbi» pyesi, «Lənət», «Oyunbazlar» səhnəcikləri (1921), «Dəli yığıncağı» (1926), «Yığıncaq» (1929), «Ər» (1930) tragikomediyaları bu mərhələnin məhsuludur. Ədibin son dram əsərləri əsasən yeni cəmiyyətdəki

¹⁰ Azərbaycan KP-nin qurultayları, konfransları və MK plenumunun qətnamə və qərarları, I c., B., «Azərneşr», 1987, səh. 492

¹¹ Ə. Qarabağlı. «Molla Nəsrəddin»i ittiham etmək vaxtıdır. «Kommunist» qəzeti, 18 noyabr 1929-cu il

¹² İbad Əliyev. «Molla Nəsrəddin» jurnalının vəziyyəti və yaradıcılıq yolu» haqqında məlumat və rəqəsi. Azərbaycan MDTA, fond 57, siyahı 1, iş 916, vərəqə 26-29

¹³ Yəni orada. vərəq 28

çaşqınlıq və sərt ideologiyalaşdırma siyasətinin bədii dərkinə və tənqidinə həsr olunmuşdur.

Bundan başqa, Cəlil Məmmədquluzadə «Şərq fakültəsi», «Taxıl həkimi», «Hamballar», «Şer bülbülləri», «İki ər», «Zirrama», «Şəhər və kənd», «Qoşa balınc», «Bəlkə də qaytardılar» və s. hekayələrini də sovet dövründə qələmə almışdır. Yazığının hekayələri 1927-ci ildə çap olunmuş «Bəlkə də qaytardılar» adlı kitabına toplanmışdır. C. Məmmədquluzadənin ustad qələmindən çıxmış, Azərbaycan xatirə ədəbiyyatının şah əsəri kimi dəyərləndirilən «Xatirətim» memuarı (1926) da bu mərhələdə yazılmışdır.

Cəlil Məmmədquluzadə 4 yanvar 1932-ci ildə Bakı şəhərində vəfat etmiş, Fəxri xiyabanda dəfn olunmuşdur. Ədibin adı respublikamızda əbədiləşdirilmişdir. Bakıda, Naxçıvan şəhərində və Cəlilabad rayonunda heykəlləri ucaldılmışdır. Əsərləri kütləvi tirajla nəşr olunmuşdur. Anadan olmasının 100 və 125 illik yubileyləri Azərbaycanda dövlət səviyyəsində təntənə ilə qeyd edilmişdir.

Cəlil Məmmədquluzadə Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə böyük demokrat ədib, vətəndaş milli yazıçı, kiçik hekayənin böyük ustası kimi daxil olmuşdur. Özünəqədərki çoxəsrlik ədəbi fikirdə yaranıb formalaşma prosesi keçirmiş milli ideyalar Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılığının təmsalında yüksək səviyyədə inkişaf edərək Azərbaycan ədəbiyyatının həmişəlik bədii sərvətinə çevrilmişdir. Mollanəsrəddinçillik anlayışında Azərbaycan xalqının milli-mənəvi özünüdərkini, biçarə Vətənin müqəddəratı, sadə, sıradan, bənəvər insanların oyanışı və dirçəlişi, ana dilinin geniş dairədə öz yerini tapması və s. kimi məsələlər üstünlük təşkil edir. Vətəndaş ədibin fikrincə «Vətən, vətən, vətən! Dil, dil, dil! Millət, millət, millət! Dəxi bu dairələrdən kənar bəni-noi bəşər üçün özgə nicat yolu yoxdur».¹⁴

¹⁴ Cəlil Məmmədquluzadə. Seçilmiş əsərləri (tərtib edən, ön söz və izahların müəllifi İ. Həbibbəyli). B., «Çinar-çap», 2003, səh. 450

Qüdrətli yazıçı Azərbaycan ədəbiyyatına təkcə milli istiqlal ideyalarını və motivlərini gətirməklə kifayətlənməmiş, özü də şəxsən millətimizin və məmləkətimizin istiqlalı yolunda hər cür fədakarlıq göstərmişdir. Cəlil Məmmədquluzadə ədəbiyyatda və ictimai həyatda Azərbaycanın milli oyanışı, dirçəlişi və müstəqilliyi uğrunda mübarizənin möhkəm bünövrəsini yaratmışdır. Sonrakı dövrlərin milli istiqlal düşüncələri və hərəkətləri həmin bünövrə zəminində ucalmış və zaman-zaman yayılmış, inkişaf etmişdir.

Cəlil Məmmədquluzadənin dərin milli-ictimai məzmununa malik olan hər əsəri sanki böyük ədibin öz xalqına bəxş etdiyi mənalı bir «hürryyət payıdır». Ədibin redaktorluğu ilə nəşr olunmuş «Molla Nəsrəddin» jurnalında Azərbaycan xalqı ilə yanaşı, Qafqaz xalqlarının, Avropa və Şərq ölkələrinin həyatı, milli azadlıq mübarizəsi əks etdirilmişdir.

Mirzə Cəlil Məmmədquluzadənin bədii nəsrinə Azərbaycan ədəbiyyatında yeni ədəbi hadisə idi. Real həyat hadisələrinin tipik bədii vasitələrlə təqdim edilməsi, adi, sıradan, zəhmətkeş insanların maraqlı və qəribə taleyinin təsviri, milli oyanış və dirçəlişə çağırış sadə, koloritli dil və üslub yazığının bədii nəsrinin əsasını təşkil edir. Ustad yazığının mahir qələminin uğurlu nəticəsi olan «Danabaş kəndinin əhvalatları» povesti (1894) Azərbaycan bədii nəsrinin şah əsəri sayılmağa layiqdir. Bu, Danabaş kəndinin təmsalında bütövlükdə Azərbaycan kəndinin, əsrin əsas qəhrəmanı olan Məhəmməd həsən əminin simasında Azərbaycan kəndlisinin düşündürücü, ibrətəməli əhvalatlarıdır. Məhəmməd həsən əmin təkcə Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılığında yox, geniş mənada Azərbaycan ədəbiyyatında kiçik adamın böyük ədəbiyyata birinci təbii gəlişi idi. Zor gücünə kəndliləri özünə «bəy» deməyə məcbur etmiş kəndxuda Xudayar obrazı konkret tarixi şəraitdəki ictimai ədalətsizliyi və haqsızlığı ümumiləşdirilmiş şəkildə, realitəsinə əks etdirən tipik obraz kimi dərin iz buraxır. Bütün çətinliklərə baxmayaraq «qoy Xudayar bəy anqırсын tayım tapsın»¹⁵ kimi sərt münasibət ifadə etməyi bacaran

¹⁵ Cəlil Məmmədquluzadə. Seçilmiş əsərləri, 6 cildə, I cild. Bakı, 1982, səh. 31

Zeynab Azərbaycan ədəbiyyatında ilk cəsarətli qadın obrazı kimi yadda qalır.

Əsərdəki «Bir yüngülvari müqəddimə» təkcə «Danabaş kəndinin əhvalatları» povestinin proloqu deyil, bütövlükdə Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığının ilk sənət manifestidir. Burada Mirzə Cəlilin realizm ədəqəti, fərdi xarakterlər yaratmaq bacarığı, özünəməxsus mövzusu və ideyası, təbii danışığı xatırladan bədii təhkiyəsi bəyan olunur. Əsərin əsas hissəsini təşkil edən «Eşşəyin itməkliyi» yalnız ulağını deyil, sahiblik hissini, hüququnu, ixtiyarını itirmiş kiçik adamların böyük ədəbiyyata birinci təbii gəlişi idi. Bütövlükdə bu əsər haqlı olaraq qeyd edildiyi kimi «gülməli bir macərə deyil, əslində yanıqlı bir ictimai faciədir».¹⁶

Povestin adındakı «Danabaş kəndi» ifadəsi geniş mənada ümumiləşmiş Azərbaycan kəndinin, hətta eyni proseslərin yaşandığı türk-müsəlman dünyası kəndinin bədii ifadəsidir.

Azərbaycan ədəbiyyatında kiçik hekayənin də böyük, güdrətli yaradıcısı Cəlil Məmmədquluzadədir. Dahi yazıcının məşhur «Poçt qutusu» hekayəsi milli ədəbiyyatda hekayə janrının ən kamil nümunəsi kimi dəyərləndirilir. Bu yığcam əsər Cəlil Məmmədquluzadənin kiçik bir hekayənin hədudları daxilində az qala roman mövzusu ola biləcək ictimai mətləbləri ifadə etmək imkanlarının barometri, əyani göstəricisidir. Divanxananı yaxşı tanımağa məcbur edildiyi halda, poçt qutusunun, poçtxananın mahiyyətini bilməyən Novruzəlinin ialeynin təqdimi əsasında ədib Azərbaycan kəndlisinin böyük müdafiəçisi olduğunu nəzərə çarpdırmışdır. Hekayədəki aşağıdakı dialoq Novruzəlinin təmsalında Azərbaycan kəndlisinin XX əsrin əvvəllərindəki vəziyyətini dolğun ifadə edir:

«Xan üzünü qonağa tutdu:

-Novruzəli, poçtxananı tanıyırsan?

Novruzəli cavab verdi:

-Ay xan, mən kətdi adamam, mən nə bilirəm poçtxana nədi?

-Çox əcəb, nəçənnik divanxanasını ki, tanıyırsan?

-Bəli, xan, başına dönüm, tanıyıram, niyə tanımıram. Keçən həftə mən elə gəlmişdim nəçərnəyin yanına şikayətə. Xan, and olsun sənə başına, bizi katda çox incidir...»¹⁷

Savadsız, sadə, avam Novruzəli obrazı həm də mənəvi saflığı, ədəqəti ilə yadda qalır.

«Poçt qutusu» Azərbaycanda kiçik hekayə janrının ilk böyük, mükəmməl proqramıdır. Azərbaycan ədəbiyyatında hekayə janrının formalaşma və inkişafına «Poçt qutusu» hekayəsi ciddi təsir göstərmişdir.

Məşhur «Usta Zeynal» hekayəsi (1905) ədəbiyyatımızda kiçik janrın daha bir tipik nümunəsidir. Avam, mömün, «bir mala və bir xurcundan savayı özgə bir mal-dövləti» olmayan, kasıb Usta Zeynal halal və pak insandır. «Usta Zeynal» hekayəsindən gətirilmiş aşağıdakı parça onun xarakterini müəyyən etməyə, başa düşməyə imkan verir:

«Qurban üzünü Usta Zeynala tutub soruşdu:

-Usta, küpəniz irəlidən çatdaq idi, ya təzəlikdə sınıb?

... Usta Zeynal başladı aşağı yenməyə və küpəni əlinə götürüb üzünü tutdu Qurbana:

-Qurban, bu küpə bizim deyil, bizimki köhnədi və bir az bundan yekədi.

...Usta Zeynal haman küpəni Qurbanın əlindən alıb, mat-mat baxdı Qurbanın üzünə və dərin bir ah çəkib dedi:

-Qurban, allah sənə lənət ələsin! Erməninin küpəsində su gətirib gəc qayırdın və dünya-ələmi murdar ələdin. Allah sənə lənət ələsin.

...Usta Zeynal üzünü turşudub iki dəfə tüpürdü yerə, bir dəfə Qurbanın üzünə və həyətdən çıxıb getdi oturdu arxın kənarında və başladı əllərini yumağa və sonra gəlib Qurbana dedi ki, şeyləri yığışdırın».¹⁸

¹⁶ Mir Cəlil. «Danabaş kəndinin əhvalatları» haqqında. Bax: Cəlil Məmmədquluzadə. Danabaş kəndinin əhvalatları (müqəddimə). B., Uşaqgənənəşr, 1953, səh. 24

¹⁷ C. Məmmədquluzadə. Seçilmiş əsərləri (tərtib edən, ön sözün və izahların müəllifi İ. Həbibbəyli). B., «Çaşıoğlu», 2004, səh. 85

¹⁸ Yəni orada, səh. 112

Cəlil Məmmədquluzadə «Poçt qutusu» və «Usta Zeynal» kimi hekayələri ilə həm XX əsrin əvvəllərindəki real mənzərəni canlandırmış, sadə, mənəvi cəhətdən saf, avam, dindar və sadəqətlil insanların təbii obrazlarını yaratmış, həm də milli oyanışa və maarifçiliyə olan zərurəti qəti şəkildə ifadə etmişdir.

«İranda hüriyyətlə» hekayəsi (1906) mövzusu, düşündürücü və ədalətçi ideya-məzmunu ilə əsl milli özünüdərk nümunəsidir. Ailəsinə çörək pulu qazanmaq üçün İrandan gələn İrəvan şəhərində çalışan Kərbəlayi Məmmədəlinin burada ikinci dəfə evlənməsi, vətəndəki Ərəblər kəndindəki ailəsi ilə əlaqəsinin kəsilməsi kimi sadə, adi əhvalatların fonunda keçən əsrin əvvəllərindəki ictimai-siyasi hadisələrin mənalandırılması böyük demokrat ədəbi həmvətənlərinin hüriyyət kimi mətləblərin mahiyyətini başa düşməməsinin səbəblərini aydınlaşdırmağa imkan verir. Hekayədəki «axı kim eşidibdi k, o taydan bura hüriyyətlə gəlsin?! O taydan bu üzə həna gələr, səbzə, badam içi gələr, lütün, çay, liryək... belə zadlar gələr. Yoxsa, vallah, mən ömrümdə bir dəfə də eşitməmişəm ki, hüriyyətlə gələ. Heç bu tərəflərdə hüriyyətlə alış-verişi eliyəni də mən eşitməmişəm»¹⁹ kimi tezis xarakterli dərin məzmunlu fikirlər artıq milli oyanışın və azadlığın «gündəlikdə» olduğunu əyani şəkildə nümayiş etdirir.

Cəlil Məmmədquluzadənin «İranda hüriyyətlə» hekayəsi ədəbiyyatımızda bədii vasitələrlə ifadə olunmuş, hər dövr üçün müasir səslənən «hüriyyətlə payı»dır.

«Dəllək», «Qurbanəlibəy», «Pirverdinin xoruzu», «Saqqallı uşaq», «Quzu», «Nigarançılıq», «Konsulun arvadı» hekayələri Azərbaycan cəmiyyətinin XX əsrin əvvəllərindəki sosial-ictimai problemlərini realistcəsinə əks etdirən dəyərli bədii nümunələr kimi mühüm əhəmiyyətə malikdir.

«Danabaş kəndinin məktəbi» povestində milli maarifçiliyə çağırış motivləri öz əksini tapmışdır. Cəlil Məmmədquluzadə bu əsərində maarifçi ideyaların xalq həyatına ərəb-fars, yaxud rus

modelləri ilə deyil, milli vasitələrlə gətirilməsinin zəruriliyini əsaslandırılmışdır.

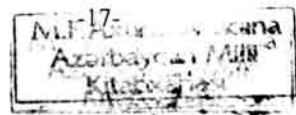
«Bəlkə də qaytardılar», «Taxıl həkimi», «Şer bülbülləri», «Proletar şairi», «Zırrama», «Oğru inək», «Şəhər və kənd», «Şərq fakültəsi» hekayələrində Sovet hakimiyyətində 20-30-cu illərdə baş verən proseslər məharətlə əks etdirilmişdir. Xüsusən, iyirminci illərin ortalarından sonra yazılmış hekayələrində yazıçı, sovet cəmiyyətindəki çəşqinliq və vahiməni, ictimai ədalətsizlikləri özünəməxsus üstüörtülü bədii vasitələrlə əks etdirməyi bacarmışdır. Məsələn, «Oğru inək» hekayəsində pambıq oğrusu kimi tanınan Musa kişinin inəyini də oğurluğa alışırdımasının təsviri ümumiləşmiş şəkildə yeni cəmiyyətdəki yalan və əliəyriyyəti ifadə etməyə imkan vermişdir. Yazıçı bu qənaətlə gəlmişdir ki, təzə quruluşda «oğurluq darülfünundan nəinki tək birçə insanlar oğurluq diplomları alırlar, hələ bəlkə heyvanlar da insanlardan geri qalırlar».²⁰ Yaxud, «Hamballar» hekayəsində Cəlil Məmmədquluzadə «Kommunist hökuməti var qüvvətini və həvəsini məmləkəti düzəltməyə» sərf etməkdə olduğu vaxt ölkədə süründürməçiliyin, özbaşınalığın, hərəməreliyin hökm sürməkdə olduğunu göstərməyi özünə borc bilmişdir. Nəhayət, zahirən yeni quruluşun müdafiəsi məqsədilə yazıldığı güman edilən «Bəlkə də qaytardılar» hekayəsində də yazıçı sovet cəmiyyətinin sinfi fərqləri çox kəskin nəzərə almasından doğan ictimai eybəcərlikləri məharətlə sezdirmişdir.

Cəlil Məmmədquluzadənin nəsr əsərləri ilə Azərbaycanda bədii nəsr, xüsusən kiçik hekayə və povest bir janr kimi qəti olaraq formalaşmışdır. Ədibin nəsr əsərləri milli nəsrimizin sonrakı inkişafına müsbət təsir göstərmişdir.

Cəlil Məmmədquluzadənin dram əsərləri Azərbaycan dramaturgiyasının inkişafında yeni mərhələ təşkil edir. Milli dramaturgiyanın bünövrəsini qoymuş Mirzə Fətəli Axundovun (1812-

¹⁹ C. Məmmədquluzadə. Seçilmiş əsərləri (tərtib edən, ön sözün və izahların müəllifi İ. Həbibbəyli). B., «Çaşıoğlu», 2004, səh. 124

²⁰ C. Məmmədquluzadə. Seçilmiş əsərləri (tərtib edən, ön sözün və izahların müəllifi İ. Həbibbəyli). B., «Çaşıoğlu», 2004, səh. 223

1878) janrı və mahiyyət etibarilə drama yaxın olan komediya- larından fərqli olaraq, Cəlil Məmmədquluzadənin komediyaları faciəvi xarakter daşıyan tragikomediyalardır. İlk dram əsəri olan şerlə yazılmış «Çay dəstgahı» (1889) ədəbiyyatımızda birinci alleqorik və mənzum dram əsəridir. Zahirən zəif və əyləncəli təsir bağışlayan bu ilk qələm təcrübəsi ilə cavan müəllif «Kimdir günahkar» kimi dərin ictimai məzmunla malik suallara cavab axtardığını nümayiş etdirmişdir. Bu əsər milli uşaq drama- turgiyasının ilk nümunəsi kimi də mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan dramaturgiyasının nadir və bənzərsiz nümunəsi olan «Ölülər» tragikomediyası (1909) Azərbaycanın və ümumən türk-müsəlman dünyasının cəhalət və mövhumat əsarətində xilası davasında atılmış atom bombası dəqər təsirli bir bədii əsərdir. «Ölülər» bütövlükdə türk-müsəlman dünyasında, o cümlədən Azərbaycandakı mənəvi buxovları, əsarəti və fanatizmi böyük əsarətlə yıxıb dağıdan, vurub uçuran dahiyənə əsərdir. Əsərdəki Kefli İskəndər obrazı keçən əsrin əvvəllərində Azərbaycan cəmiyyətində nəzərə çarpan milli ziyalı təbəqəsinin ümumiləşmiş obrazıdır. Ali təhsil almış, oxumuş ziyalılardan olan İskəndər ətrafında baş verən hadisələri dərinləndirən dərk edir və bütün bunları həmvətənlərinə çatdırmaq, onların gözünü açmaq üçün var qüvvə ilə ciddi-cəhd göstərir. Lakin fanatizmin dərin girdabına düşmüş «şəhər əhli» onu anlamaq, başa düşmək səviyyəsində deyildir. Atasını Hacı Həsən, anasını Kərbəlayi Fatma xanım, şəhər sakinləri Məşədi Oruc, Məşədi Baxşəli, Hacı Karim, Hacı Kazım, Mir Bağır ağa kimi «diri ölülər» İskəndərə dəli kimi baxırlar. Onlar İskəndərin adamları «ölü diriltmək» adı ilə yoldan çıxaran, aldadıb namusunu və şəxsiyyətlərini tapdalayan, İsfahan lotusu Şeyx Nəsrullahın iç üzünü açan təsirli sözlərinə inanmaq istəmirlər.

Şeyx Nəsrullah obrazı «Ölülər» əsərində bütövlükdə yalançı, firıldaqçı din xadimlərinin əməllərini ümumiləşdirir. Təəssüf ki, onun «ölü diriltmək» oyunu əsasında qurduğu planın bir çox məqamları baş tutur. Lakin böyük çətinliklə olsa da, nəhayət, İskəndər qatı fanatizm cəbhəsini yarıaraq Şeyx Nəsrullahın iç üzünü açır, onu ifşa edə bilir. Yazıcının əsas qayəsi islam dinini Şeyx

Nəsrullah kimi İsfahan lotularından qorumaqdan, təmizləməkdən ibarətdir.

«Ölülər» əsərindəki qəbiristanlıq səhnəsi Cəlil Məmmədqu- zadənin dahiyənə şəkildə düşündüyü, kəşf etdiyi dramatik mə- qamdır. Bu səhnə müsəlman cəmiyyətindəki fanatizm və cəhalətin ən acı təzahürlərini meydana çıxarır.

C.Məmmədquluzadənin «Ölülər» əsərindəki İskəndərin bacısı Nazlı və qardaşı Cəlal yeni nəslə təmsil edirlər. Dramaturq əsərdə onların gözünü açmaq, fanatizm buxovuna düşmələrinə imkan verməmək niyyətini izləmişdir. Əsərdəki dilman Ədi bəy, teleq- rafçı Heydər ağa kimi epizodik obrazlar keçən əsrin əvvəllərində yenidən formalaşmaqda olan yerli ziyalı qüvvələrin bəzi əlamətlərini nümayiş etdirirlər.

Əsərin əsas qəhrəmanı olan kefli İskəndərin monoloqu Cəlil Məmmədquluzadənin bütün fikirləri və düşüncələrini ümumi- ləşmiş şəkildə mənalandırır. Bu, Azərbaycan ədəbiyyatında dərin məzmunlu, ən təsirli və ibrətəməz monoloqdur. İskəndərin məş- hur monoloqu təkcə «tarix kitabına qanla yazılmış səhifə» olaraq qalmır, bu monoloq tarixin bütün mərhələlərində hər dəfə səh- nədə səsləndikcə hər dövrün özünəməxsus canlı ölümlərini «diri-diri dəfn etmək» imkanlarına malik olan, silahdan da güclü səslənən kəsərlə ittihamnamədir: «Baxın! Baxın! Yaxşı baxın! Diqqətlə baxın! Sizin tarix kitablarımızda bu, qanla yazılmış bir səhifədir. Sizdən sonra gələnlər bu kitabı vərəqləyib, bu səhifəni görəndə sizi yada salıb deyəcək: İfu sizin üzünüzlə!»²¹

«Ölülər» əsəri ilk dəfə 1916-cı ildə Bakıda tamaşaya qoyul- muşdur. Güclü müasirlik imkanlarına malik olan bu tragikome- diya indi də teatrlarımızın repertuarında mühüm yer tutur.

Cəlil Məmmədquluzadənin «Kamança» pyesi (1920) mövzusu və ideyasına görə xüsusi aktuallığa malikdir. Şuşa şəhərində qələ- mə alınmış bu pyesdəki hadisələr əsərdə qeyd olunduğu kimi «Qa- rabağda, dağın ətəyində, kəndin kənarında» cərəyan edir. Pyesdə

²¹ Cəlil Məmmədquluzadə. Seçilmiş əsərləri, 6 cildə, II cild, Bakı, Azərneşr, 1983, səh. 60

erməni-Azərbaycan münaqişəsi dövrünün hadisələrindən bəhs olunur. Burada real hərbi səhnələri təsvir edilməyə də döyüşdən əvvəlki, yaxud sonrakı vəziyyətlərin təsviri, təqdimi vasitəsilə mövcud qarşıdurmaların gedişatından xəbər tutmaq mümkün olur. Bütün bunlara görə «Kamança» pyesi Azərbaycan ədəbiyyatında Qarabağ münaqişəsinə həsr olunmuş birinci bədii əsərdir. Daha bir qiymətli cəhət də ondan ibarətdir ki, «Kamança» pyesi erməni-Azərbaycan münaqişəsinin baş verdiyi günlərdə, həmin dövrdə Qarabağda yaşayan ədibin real həyatı müşahidələri əsasında yazılmışdır.

«Kamança» pyesində «atlı dəstəsi sərkərdəsi» Qəhrəman yüzbaşının və onun Vətən torpaqlarının müdafiəsi üçün hər cür fədakarlığa hazır olan silahdaşlarının vətənpərvərlik və insanpərvərlik kimi xüsusiyyətlərindən bəhs olunur. Həmvətənlərinin ermənilər tərəfindən vəhşicəsinə qətlə yetirilməsinə baxmayaraq, hirsini və hisslərini böyük çətinliklə cilovlayaraq əsir düşmüş erməni-kamançaçı Baxşım bağışlaya bilməsi Qəhrəman yüzbaşının və onun mənsub olduğu xalqın ən yüksək insani keyfiyyətlərindən biri kimi təqdim edilir. Əsərdə Kamançanı da bədii obraz səviyyəsinə qaldırması Cəlil Məmmədquluzadənin dərin humanizmini və əsl sənətkarlıq məharətini nümayiş etdirir. Bütün bunlarla bərabər, C.Məmmədquluzadə «Kamança» pyesinin Azərbaycanlı qəhrəmanlarının hər zaman Vətən yolunda mərdlik və cəsarət nümunəsi göstərə biləcəklərini də nəzərə çarpdırmışdır. Bütövlükdə isə humanist yazıçı millətlərarası münaqişələri «namərd dünya»nın işləri kimi mənalandırmışdır.

Sovet hakimiyyəti illərində yazılmış «Lal», «Oyunbazlar» və «Lənət» səhnəciklərində (1921) köhnəliyin və geriliyin, mövhumatın və cəhalətin tənqidi öz əksini tapmışdır. Bu kiçik həcmli əsərlərdə maarifə, milli məktəbə, dünyəvi təhsilə, fəal vətəndaşlıq mövqeyinə çağırış motivləri canlandırılmışdır. «Danabaş kəndinin məktəbi» pyesində (1921) yazıçı elmi, məktəbi, maarifi işıq, cəhaləti və savadsızlığı isə qaranlıq kimi mənalandırmışdır. C.Məmmədquluzadə 1928-ci ildə tamaşaya qoymaq üçün kome-

diyanı Dövlət Türk Akademik Dram Teatrına «Danabaş kəndinin müəllimi» adı ilə təqdim etmişdir.²²

Cəlil Məmmədquluzadənin «Anamın kitabı» tragikomediyası (1920) ədəbiyyatımızda milli istiqlala, azərbaycançılıq əqidəsi, düşüncəsi və idealına həsr olunmuş ən ciddi və təsirli dram əsəridir. «Anamın kitabı»- Azərbaycanın milli istiqlal haqqında XX əsr boyu yazılmış silsilə əsərlərin mənəvi Anasıdır. Əgər Azərbaycan ədəbiyyatında kiçik hekayə Mirzə Cəlilin «Poçt qutusu»ndan çıxmışdırsa, azərbaycançılıq və milli istiqlaliyyət ideyaları da bütöv bir konsepsiya kimi «Anamın kitabı»ndan doğulmuşdur. Milli müstəqillik və birlik, soykökə dərin bağlılıq, milli ideal və istiqlal uğrunda mübarizə kimi aktual məsələlər «Anamın kitabı» əsərinin mövzusunu və qayəsini təşkil edir. Nəticə etibarilə «Anamın kitabı»- əsərdəki üç qardaşın komediyası, Anamın faciəsi, Gülbaharın dramıdır.²³

Mirzə Əbdülozimin övladları olan ruspərəst Rüstəm bəy, İranpərəst Mirzə Məmmədəli, Osmanlıpərəst Səməd Vahid üçün Vətən və Ana kimi müqəddəs anlayışlar mənasını itirmişdir. Yazıçı təbii və təsirli vasitələrlə belə müqəddəs amalların itirildiyi şəraitdə insanın düşər olduğu daxili puçluğu, mənəvi aşınmanı, ictimai iflası canlı şəkildə təqdim etmişdir. Əsərdə eyni ata-ananın ayrı-ayrı məsləhət mənsub övladları olmağın məhv məhkumluğu, milli birliyin, Vətən qardaşlığının zəruriliyi və üstünlüyü ön mövqeyə çəkilmişdir. Dramaturq böyük ürək yangısı ilə göstərir ki, ayrı-ayrı əqidələrə qulluq edən bu «qardaşların» Cəmiyyəti-xeyriyyənin iclasında qaldırdıqları məsələlərin xalqa heç bir faydası yoxdur. Rüstəm bəy üçün Rus, yaxud Slavyan lüğəti hazırlamaqdan, Mirzə Məmmədəlidən ötrü xüsuf və küsuf, yəni «ayın və günün tutulmasına dair dərslər verməkdən, Səməd Vahidə görə elmi qafiyə ilə məşğul olmaqdan və osmanlı şivəsində şeirlər yazmaqdan başqa hər şey puç və əfsanədir.

²² Bax: Azərbaycan MEA Əlyazmaları İnstitutunun fondu. A-6. Q-339 (3137). vərəq 1

²³ İsa Həbibbəyli. Cəlil Məmmədquluzadə: mühiti və müasirləri. Bakı, Azərnaşr, 1997, səh. 369

Cəlil Məmmədquluzadə «məsləkayrı qardaşlar» mövzusunda rus çarizminin yerli millətlərin savadlı adamlarına şübhəli münasibəti motivini də əlavə etmişdir. Sensor Mirzə Cəfər bəy Rus çarizminin tabeliyində olan xalqlara bəslədiyi şübhələri və yaratdığı vahiməni oxuculara çatdırır. Bu motiv vasitəsilə Rusiya hökumətinin Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərini və müstəqil Azərbaycan dövləti yaradılması ideyasını daim nəzarətdə saxladığı xüsusi olaraq müəllif tərəfindən nəzərə çarpdırılır. Yoxlama məqsədilə «qardaşların» evinə gəlmiş Sensor Mirzə Cəfər bəyin aşağıdakı bəyanatı çarizmin şübhə və vahimələrinin bütün mahiyyətini aydınlaşdırır: «Xub, sizdən görək pünhan olmaya ki, sizin bir para bədxahlığınız hökumət nəzərində sizi belə qələmə veriblər ki, siz üç qardaş söz bir və həmfikir olmusunuz ki, əvvəla, Rusiya islamlarını Türkiyə dövlətinə tərəf çəkib, ittihadı-müslimin cəmiyyətində iştirak edəsiniz. Saniyon, axır zamanlarda Azərbaycanda əmələ gələn Hübbi-vətən və Ədəmi-mərkəziyyət fırqəsinin amalı yolunda çalışmaqdasınız ki, bir tərəfdən Qafqaz Azərbaycanını, digər tərəfdən İran Azərbaycanını ki, ibarət olsun Təbriz, Tehran, Gilan, Osmanlı və İran Kürdüstanı, Urmu və qeyriləri- bu vilayətləri bir-birinə ilhaq edib, müstəqil Azərbaycan hökuməti əmələ gətirəsiniz. Və salıson, bu fikirdən də uzaq deyilsiniz ki, musavat və hürriyyət əsaslarını... müntəzir edirsiniz ki, min il yuxuda olan camaat hökumətin əsarət zəncirini qırıb, özləri üçün bir nicat yolu tapsınlar».²⁴

Zəhrabəyim ananın özgə məmləkətlərdə təhsil və tərbiyə almış övladlarını birliyə, qarşılıqlı anlaşmaya dəvət etmək səyləri heç bir fayda vermir. Vətəninə və ailəsinə bağlı olan ana üçün bundan ağır faciə ola bilməz. Zəhrabəyim ana övladlarının özgə millətlərə xidmət etməsinə, ayrı düşməsinə, ortaq məxrəcə gələ bilməmələrinə dözə bilməyən əsl Azərbaycan qadınının kamil bədii obrazıdır. Övladlarının əməlləri və rəftarını qəbul etməyən ananın cismən ölümü onun mənəvi qələbəsi kimi səslənir.

²⁴ Cəlil Məmmədquluzadə. Seçilmiş əsərləri. B., «Çinar-çap» nəşriyyatı, 2003, səh. 289-290

Cəlil Məmmədquluzadə xalq, milli birlik, vətən motivlərini «Anamın kitabı» əsərindəki Zəhrabəyim ananın, Gülbaharın və habelə Qənbər, Qurban, Zaman kimi çobanların vasitəsilə mənalandırılmışdır. Əsərdəki çobanlar milli mənəviyyəti və məişəti etibarilə xalq adət-ənənələrini, doğma torpağa bağlılığı bütün incəliyi ilə yaşayır və təqdim edirlər.

Əbdülozim bəyin övladlarından yalnız Gülbahar ana Vətənə, doğma xalqa sadiqdir. Cəlil Məmmədquluzadənin Gülbahar obrazı Azərbaycan ədəbiyyatında Vətən və millət, milli birlik və istiqlal amalının dramatik üvertürasıdır. Gülbaharın monoloqu ədəbiyyatımızda ən təsirli və ən mükəmməl milli birlik və vətənpərvərlik himnidir: «Qaldı birçə kitab: bu da anamın kitabı. Budur, atam öz əlilə yazdığı vəsiyyət... Yer, göy, aylar və ulduzlar göylərdə seyr edib gəzə-gəzə gənə əvvəl-axır günün başına dolanırlar. Çünki bunlar hamısı qədim əzəldə gündən qopub ayrılışmış parçalardır.

Mən etiqad edirəm ki, mənim də balalarım dünyada hər yanı gəzib dolansalar, gənə əvvəl-axır onlar Zəhranın ətrafında görək dolanalar. Çünki ay və ulduzlardır. Vay o kəsin halına ki, təbiətin həmin qanununu pozmaq istəyər. Onun insafı və vicdanı ona müdamül-həyat əziyyət edərək, nə qədər canında nəfəs var, peşiman olacaq».²⁵

Cəlil Məmmədquluzadənin «Anamın kitabı» əsəri böyük tərbiyəvi əhəmiyyətə malik olan milli-mənəvi özünüdərk, Vətəncilik, milli birlik və müstəqillik dərslidir. «Anamın kitabı» - Azərbaycanın təkcə XX əsrin əvvəllərindəki deyil, həm də XXI əsrin başlanğıcındakı tale kitabıdır. Əsər çox güclü və geniş müasirlik imkanlarına malikdir.

«Anamın kitabı» - milli ədəbiyyatımızın ən mükəmməl azərbaycannaməsidir. Cəlil Məmmədquluzadə bu əsərlə həm də azərbaycançılıq ideyası və ideologiyasının banisi olduğunu isbat etmişdir.

Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılığında xüsusi yer tutan «Dəli yığıncağı» tragikomediyası (1926) xalqın onun dilini, milli

²⁵ Yəni orada, səh. 301-302

psixologiyasını, adət-ənənəsini bilməyən, Həzrəti Əşrəf kimi mərkəzdən göndərilərək idarə olunan yadelli hakimlərin və Lalbyuz kimi yabançı hakimlərin buxovundan azad edilməsini gündəliyə çıxaran, böyük vətəndaşlıq cəsarətilə yazılmış qiymətli əsərdir.

«Pul» kəlməsindən başqa yerli xalqın dilində heç bir söz bilməyən Həzrəti Əşrəf xarici müdaxilənin və əsarətin acı təzahürlərini meydana qoyur. Əmristandan gəlmiş və xalqın dilini başa düşməyən hakim Lalbyuz obrazı da cəmiyyətdəki eybəcərlikləri mənalandırmağa imkan açır. Ağıllı və tədbirli olan Lalbyuzun ona yad olan xalqı müəyyən səviyyədə başa düşə bildiyi halda, fırıldaqçı ruhanilərin və tacirlərin öz xalqının içərisindən çıxmış ağıllı adamları dəli vəziyyətinə salmaları yazıçının ürək ağrısını ifadə edən təsirli dramatik səhnələrə çevrilmişdir.

Ədib bu əsərində ədalətsiz, eybəcər ictimai mühitin ağıllı insanları dəliyə çevirdiyini, şərə, zülmə meydan açdığını göstərmişdir. Əsərdəki Hacı Məhəmmədəli, Hacı Xudaverdi, Hacı Cəfər Kompani kimi tacirlər millətin dərdi-sərini düşünməkdən uzaq olub, yalnız varlanmaq xülyaları ilə yaşayırlar. Vaiz Fazil Məhəmməd və onun kimilər isə yaranmış vəziyyətdən istifadə edib, özlərinin eys-ışrətlə bağlı çirkin niyyətlərini həyata keçirirlər. Ona görədir ki, Pırpız Sona, Formasiyon Rüstəm, Həmzad Qurban kimi ağıllı adamlar dəli vəziyyətinə salınmışlar. Hətta arvadı Pırpız Sonanı qorumaq, yaxud xilas etmək üçün Molla Abbas da özünü süni şəkildə dəliliyə vurmağa məcbur edilmişdir. Burada təsvir edilən «dəlilik» əslində şərti anlayışdır, xəstəliyi, ruhi çatışmazlığı deyil, əksinə, ağıldan bəlani mənalandırır. Dramaturqun təsvir etdiyi dəlixana bir tərəfdən cəmiyyətdə baş verən mürəkkəblik və hələməreliyi əks etdirir, digər tərəfdən isə ağıllı adamların «yığıncığ», müzakirə və mühakimə məclisi təsiri bağışlayır.

Hadisələr zaman və məkan etibarilə dəyişdirilsə, guya XIX əsr İran Azərbaycanını əhatə etsə də əslində «Dəli yığıncığı» tragikomediyasında keçən srin iyirminci illərində Şura Azərbay-

canında baş vermiş proseslər əhatə edilmiş, bütövlükdə yeni qurulmuş cəmiyyət «dəli yığıncığı» adlandırılmışdır.

Son illərdə aşkar edilərək Cəlil Məmmədquluzadənin külliyyatına əlavə edilmiş dörd pərdəli «Ər» pyesi (1930) sovet hakimiyyətinin başlanğıc illərində Azərbaycanda gedən ictimai prosesləri, yeni quruluşun və mühitin doğurduğu vahimə və çəşqınlığı, mənəvi boşluq və ümitsizlik meyllərini dolğun surətdə əks etdirir. Yazıçı bu əsərdə firqə namizədi, darülfünun tələbəsi Cahangirin simasında mövcud cəmiyyətə ümid bəsləyən, lakin mənəvi boşluq, xaos mühitində çəşbaş qalmış yenilikçi cavanların ümumiləşmiş obrazını yaratmışdır. Əsərdəki professor Mirzə Ərvahallahxan iyirminci illərdə ali məktəblərdə çalışsan, cəmiyyət quruculuğundan çox elm öyrənməyə üstünlük verən yaşlı müəllimlərin həyatı və düşüncələrini özündə cəmləşdirir. Buradakı əsəb xəstəxanasında baş verən hadisələr cəmiyyət həyatındakı gərginlik və anlaşılmaqlıq, mənəvi-ruhi boşluğun açılmasına xidmət edir. Mürşüd dayı obrazının timsalında sanki qarşıdan gələn 37-ci ilin vahiməli, səksəkəli ab-havası göz önünə gətirilmişdir. Azad bəy obrazı isə milli, müstəqil, demokratik dövlət quruculuğuna çağırışın carçısı kimi təqdim olunur. Bütövlükdə C.Məmmədquluzadə «Ər» pyesi ilə Azərbaycan cəmiyyətinin onu dəyişdirməyə, qurub möhkəmləndirməyə qadir olan, xalqın öz içindən çıxmış layiqli bir ərə, başçıya möztac olması ideyasını irəli sürür.

C.Məmmədquluzadənin «Yığıncığı» pyesi də sovet cəmiyyətinin ilk onilliyində Azərbaycan cəmiyyətində gedən mürəkkəb ictimai prosesləri, yalançı və zorakı təbliğatın eybəcər təzahürlərini realitəsinə əks etdirir.

Mirzə Cəlil Məmmədquluzadənin ədəbi-ictimai fəaliyyətində ən uca zirvəni təşkil edən «Molla Nəsrəddin» jurnalı böyük demokrat ədibin əsərlərində qaldırılan əsas ideyaların və problemlərin məcmusudur. «Molla Nəsrəddin» jurnalı XX əsrin əvvəllərində yaşayıb-yaratmış molla-nəsrəddinçi ədiblərimizin əsərlərinin çoxcildlik külliyyatıdır. «Molla Nəsrəddin» jurnalı – milli mətbuatımızın şah əsəri, millətimizin və milli dövlətimizin dərin mənalı istiqlal kitabıdır. Bu gün «Molla Nəsrəddin» dərgisinin

sayılarını ayrı-ayrılıqda, olduğu kimi, şəkilləri və yazıları ilə birlikdə, hətta indiki tarixlərlə yenidən nəşr edib paylaşaq, oxucular onu sanki təzə çıxmış jurnal kimi böyük maraqla qəbul edərlər. Çünki «Molla Nəsrəddin» jurnalının ideyaları və mübarizəsi bu gün də aktual, müasir və gərəkdir.

Qəti şəkildə demək mümkündür ki, Cəlil Məmmədquluzadə Azərbaycan satirik publisistikasının yaradıcısıdır. Ədibin «Molla Nəsrəddin» jurnalı səhifələrində dərc olunmuş yüzrlə felyetonları və publisist məqalələri ilə milli satirik publisistika özünün ən kamil səviyyəsinə yüksəlmişdir. C. Məmmədquluzadənin qələmindən çıxmış «Sizi deyib gəlmişəm», «Necə qan ağlamasın», «Rus məxrəci», «Niyə məni döyürsünüz», «Millət», «Azadiyi-vicdan», «Avampəsəd nitqlər», «Qondarma bəylər», «Firqələr davası», «Rişə», «Yer yoxdur» və sair kimi mükəməl satirik publisistika nümunəsi olan məqalələr də ifadə olunan mətləblər və ideyalar zamanın sözü səviyyəsində səslənir. «Molla Nəsrəddin» jurnalı Azərbaycan xalqının milli oyanışına mübariz bir ordu qədr xidmət etmişdir.

Cəlil Məmmədquluzadə eyni zamanda Azərbaycanda satirik qrafikanın, karikatura sənətinin də əsasını qoymuşdur. O, əhalinin böyük bir hissəsinin yazıb-oxumaq bacarmadığını nəzərə alaraq, geniş xalq kütləsinə xidmət etmək üçün «Molla Nəsrəddin» jurnalında bir neçə səhifənin rəngli karikaturalardan ibarət olmasını təmin etmişdir. Həmin karikaturaların mövzusu və ideyasını, əsas cizgilərini «Molla Nəsrəddin» jurnalının rəssamlarına Cəlil Məmmədquluzadə özü vermişdir. Əzim Əzimzadə, Oskar Şmerling, İozef Rotter, Qəzənfər Xəlqov, İsmayıl Axundov və başqaları kimi görkəmli karikatura ustaları «Molla Nəsrəddin» məktəbində yetişib formalaşmışdır.

«Molla Nəsrəddin» jurnalı – Azərbaycanda xüsusi ədəbi məktəb yaratmış qüdrətli mətbuat orqanıdır.

Cəlil Məmmədquluzadə bədii-ictimai fikirdə azərbaycançılıq ideologiyasının əsas yaradıcılarından biri hesab olunur. Mirzə Cəlil özü işə böyük Azərbaycan idealının Məcnunu və mücahididir. Böyük demokrat əbidin yaradıcılığı dərin, mənalı və həyəcanlı bir Azərbaycanmadir. Mirzə Cəlilin publisistikasının

şah əsəri sayılmağa layiq olan məşhur «Azərbaycan» məqaləsi (1917) milli oyanış və siyasi intibah dövrünün həqiqi bədii manifestidir. «Azərbaycan» məqaləsi – xalqımızın müstəqil və demokratik dövlət quruculuğu prosesindəki ümummillif vəzifələrinin publisist tərcümanı, carçısı, vətəndaşlıq harayının ifadəsidir. «Azərbaycan» məqaləsi – Azərbaycan məmləkəti coğrafiyasının vətəndaş ədib Cəlil Məmmədquluzadənin mahir qələmi ilə çəkilmiş nadir publisist xəritəsidir. «Azərbaycan» məqaləsindəki aşağıdakı publisist parça hər bir azərbaycanlı üçün həmişəlik ana dili, milli coğrafiya və tarix dərsliyi proqramıdır: «Bəzi vaxt otururam və papağımı qabağıma qoyub fikrə gedirəm. Xəyalata cümürəm. Özümdən soruşuram ki:

- Mənim anam kimdir?

Öz-özümə də cavab verirəm ki:

- Mənim anam rəhmətlik Zəhrabanu bacı idi.

- Dilim nə dilidir?

- Azərbaycan dilidir.

- Yəni vətənim haradır?

- Azərbaycan Vilayətidir.

- Haradır Azərbaycan?

- Azərbaycanın çox hissəsi İrəndadır ki, mərkəzi ibarət olsun Təbriz şəhərindən. Qalan hissələri də Gilandan tutmuş qədim Rusiya hökuməti ilə Osmanlı hökuməti daxilindədir».²⁶

Vətəncilik, milli müstəqillik və dirçəliş, tarixi ərazilərin bərpa edilməsi, ana dili, milli-demokratik cəmiyyət quruculuğu kimi məsələlər Cəlil Məmmədquluzadənin azərbaycançılıq prinsiplərinin əsasını təşkil edir.

Son vaxtlar Cəlil Məmmədquluzadənin ayrı-ayrı əsərlərinin, yaxud ədəbi-ictimai baxışlarının düzgün qiymətləndirilmədiyi məqamlara da təsadüf olunur. Həmin «təftişçilər» böyük ədibin dinə münasibətinə də canfəşanlıqla göz gəzdirlər. Azərbaycanda

²⁶ Cəlil Məmmədquluzadə. Əsərləri, 4 cildə, III cild (tərtib edən və izahların müəllifi İ. Həbibbəyli). Bakı, «Öndər», 2004, səh. 4

dini dəyərlərimizə hazırkı qayıdış dövründə «Molla Nəsrəddin» dinsizlikdə ittiham edirlər. Halbuki başda C. Məmmədquluzadə olmaqla bütün molla-nəsrəddinçilər islam dinini «Ölülər» əsərində təsvir olunan «İsfahan lotuları»nın, şeyx nəsrullahların, yalançı, firqədaşçı din təmsilçilərinin əsarətindən xilas etməyə çalışmışlar. Cəlil Məmmədquluzadənin özünün bu barədə yazdıqları hər şeyi açıq-aşkar ortaya qoyur, əlavə izahata heç bir ehtiyac qalmır. Böyük ədibin 1906-cı ildə «Molla Nəsrəddin» jurnalının dördüncü sayında dərc olunmuş «Niyə məni döyürsünüz?» adlı felyetonunda deyirdi: «Əvvəla, mən molla ola-ola müsəlman qardaşlarıma vəz edən vaxt deyirəm: bir allaha sitayiş edin, bir də peyğəmbərə və imamlara itaət edin. Amma Siz (mollalar-İ.H.) deyirsiniz: Allaha sitayiş edin, peyğəmbərə də, imamlara da, mollalara da, dərvişlərə də, ilan oynadanlara da, fala baxan, tas quran, dua yazan, cadukun, həmzad, əcinnə, kəlilə, dimnə, şeytan, div, mərrix, sərrix, tərrix... - bunların cümləsinə sitayiş edir!

... Mən də Mollayam, Siz də molla. Amma mən müsəlman qardaşlara deyirəm: - Ey müsəlmanlar, gözünüzü açınız, mənə baxınız. Amma siz mollalar deyirsiniz: - Ey müsəlmanlar, gözünüzü yumunuz və mənə baxınız...»²⁷

Cəlil Məmmədquluzadə bir qədər sonra 1911-ci ildə fikrini daha açıq ifadə edərək, məqsədinin din pərdəsi altında xalqı fanatizm girdabına salan yalançı dinçilərin iç üzünü açıb göstərməkdən, millətini onların əsarətindən xilas etməkdən ibarət olduğunu bəyan etmişdir: - «Molla Nəsrəddinin məqsədi nə dinə sataşmaqdır, nə təzə bir məzhəb icad etməkdir. Molla Nəsrəddinin qəsdı vəhşi adətlərin ortalıqdan götürülməyi yolunda çalışmaqdır».²⁸

Böyük ədibin və ümumən molla-nəsrəddinçilərin əsərlərindəki tənqidin xarakteri də bir çox hallarda düzgün dərk olunmur.

²⁷ Cəlil Məmmədquluzadə. Əsərləri, 6 cildə. III cild, Bakı, Azərnaşr, 1984, səh. 16

²⁸ Cəlil Məmmədquluzadə. Əsərləri, 6 cildə, IV cild, Bakı, Azərnaşr, 1985, səh. 157

Hətta çox yanlış olaraq molla-nəsrəddinçi satiranı Mirzə Cəlilin xalqını təhqir etməsi kimi mənalandıranlar da vardır. Əvvəla, yaxşı diqqət edilsə, aydın görünər ki, Cəlil Məmmədquluzadə və digər molla-nəsrəddinçilər ayrılıqda götürülmüş Novruzəlini, yaxud Usta Zeynalı, ... ayrı-ayrı fərdələri deyil, onları cəhalət girdabına düşürən, bələlərə salmış üsul-idarəni, rejimi, mədəni əsarəti yaradanları ifşa etmişdir. Əcnəbilərin seyrə balonlarla çıxdığı bir zamanda Novruzəlinin divanxananı tanıyıb poçtxanaya bələd olmamasının, yaxud Danabaş kəndinin camaatının məktəbin funksiyasının nədən ibarət olduğunu bilməməsinin əsl səbəbkarları kimlər idilərsə, Cəlil Məmmədquluzadələr onların qənimti idilər. İkincisi isə insan kimi Novruzəlinin, Usta Zeynalın... xarakterindəki işığı, sədaqəti, mədəni sayıqlığı, daxili paklığı, halallığı Mirzə Cəlil böyük sevgi ilə, ürək yangısı ilə qələmə almışdır. Millətəpərvər ədibimiz Mirzə Cəlil Məmmədquluzadə Novruzəlinin haqları, oyanışı, milli özünüdərkini uğrunda əzablı yollardan keçmiş, vətən və millət yolunda, «Azərbaycandakı vətənpərvərlik meydanında» can qoymuşdur. Və əsl böyük vətəndaşlıq harayı və narahatlığı ilə «hər kimin ürəyində bir euzi din, namus, vətən hissi varsa, oranın (Azərbaycanın - İ.H.) qeydinə qalmağa» çağırmışdır. Fikrimizcə, Cəlil Məmmədquluzadənin və ümumən molla-nəsrəddinçilərin yaradıcılığında tənqidin xarakterini düzgün dəyərləndirməmək bütövrükdə ədəbiyyatın inkişafında xüsusi mərhələ olan tənqidi realizm ədəbi cərəyanının mahiyyətinin lazımcına dəyərləndirilməsi ilə bağlıdır. Görkəmli Firudinbəy Köçərlinin hələ 1906-cı ildə söylədiyi əşğıdakı mülahizələr Mirzə Cəlilin yaradıcılığında tənqidin mahiyyətini başa düşməyə imkan yaradır: «Molla Nəsrəddin» nöqsanlara gülmək yolu ilə müsəlman cəmiyyətini islahat etməkdən ibarət olan məqsədini tamamilə yerinə yetirir».²⁹

Cəlil Məmmədquluzadə Azərbaycan ictimai fikrində həmişə «böyük demokrat» adlandırılmışdır. Ancaq bu ad altında daha çox keçmiş ideologiyanın şərtlərinə uyğun olaraq yazıçının «burjua mətbuatına» qarşı mübarizəsi, ateizmi, beynəlmilətliliyi

²⁹ Firudinbəy Köçərli. Seçilmiş əsərləri. Bakı, 1963, səh. 117

kimi həqiqi demokratiyaya əslində daxil olmayan qondarma mətləblərdən bəhs olunmuşdur. Beləliklə, Cəlil Məmmədquluzadənin demokratik görüşləri demək olar ki, öyrənilməmiş qalan, elmi həllini gözləyən məsələlərdəndir. Ədibin «Təzə partilər», «Azadəyi-vidcan», «Xəşbətlik», «Firqələr davası» və sair məqalələrində Azərbaycan cəmiyyətində çoxpartiyalı sistem, insan haqları, konstitusiya hüquqları, demokratik seçki kimi məsələlər haqqında yetkin qənaətlər ifadə olunmuşdur. Bununla Cəlil Məmmədquluzadə həm də cəmiyyətsünas ədib və ictimai xadim olduğunu bir daha təsdiq etmişdir. Tiflisdə Müsəlman Milli Komitəsinin yığıncağında oxumaq üçün yazılmış «Cümhuriyyət» (1917) məqaləsi Mirzə Cəlilin cəmiyyətsünaslıq görüşlərinin yekunu və zirvəsidir. «Cümhuriyyət» məqaləsi – Cəlil Məmmədquluzadə demokratizminin nizamnaməsidir. Böyük demokrat ədib bu proqram xarakterli əsərində «padşahlıq taxtından yıxılan Nikolayın ... idarəsi dağılandıqdan sonra» ölkədə yaranmış mürəkkəb vəziyyətdə çəşqin qalmış, yol axtaran azərbaycanlılara – həmvətənlərinə respublika tipli müstəqil dövlət qurmaq uğrunda səy göstərməyi zəruri saymışdır: «Cümhuriyyət, yəni latınca «Respublika» elə bir hökumətə deyirlər ki, orada məmləkətin idarəsi camaatın öz idarəsində və ixtiyarındadır».³⁰

Cəlil Məmmədquluzadə «Cümhuriyyət» məqaləsində təklif etdiyi dövlət quruculuğunun əsas prinsiplərini də həmvətənlərinə şərh və bəyan etmişdir: «Məmləkət müəyyən qanunlar gücü ilə idarə olunur. O qanunları yazan və təsdiq edən millətin məbusları, yəni vəkilləridir. Məmləkətin rəisinə prezident deyilir. Prezidenti ya millət özü seçir, ya parlaman, yəni millət vəkilləri seçir. Prezident məmləkəti idarə etməyə özünə köməkçi hesabında vəzirlər təyin edir.

Cümhuriyyət idarəsinin seçkisinin dörd vacib şərti var... Bu şərtlərin əvvəlinci ümumilikdir. Yəni məmləkətdə yaşayan nüfuzun cəmiyyəti seçkidə iştirak etməlidir... şərtlərin ikincisi seçkinin müsəvi olmasıdır, yəni səsələrin bərabərliyi. Məsələ, mən əgər xan

³⁰ Cəlil Məmmədquluzadə. Cümhuriyyət (tərtib edən və müqəddimənün müəllifi İ. Həbibbəyli). Naxçıvan, «Qeyrat» nəşriyyatı, 2002, səh. 77

və bəyəm, mənim də səsim birdir, sən çoban və rəiyyətsən, sənin də səsin birdir. Üçüncü şərt seçkinin düzbədəzlüyüdür... Dördüncü şərt seçkinin gizli olmasıdır».³¹

C. Məmmədquluzadənin vaxtilə «cümhuriyyətin vacib əsasları» adlandırdığı prinsiplər öz dövründə olduğu kimi, bu gün də aktualdır. Məhz indi Azərbaycan Cəlil Məmmədquluzadənin arzu etdiyi şəkildə müstəqil və demokratik cümhuriyyət quruculuğunu uğurla davam etdirmək və daha möhkəmləndirmək imkanı qazanmışdır.

Mirzə Cəlil Məmmədquluzadənin milli oyanış, tərəqqi və dirçəliş, milli istiqlal, Vətəncilik məsələlərinə həsr edilmiş, həmişə aktual və müasir səslənən ölməz bədii-publisist əsərləri Azərbaycanda hazırkı milli və müstəqil dövlət quruculuğuna, milli-mənəvi özünüdərk prosesinə uğurla xidmət edir.

Əsərlərinin nəşri baxımından görkəmli Azərbaycan yazıçısı Mirzə Cəlil Məmmədquluzadənin «bəxti» gətirmişdir. Doğrudur, böyük ədib öz sağlığında əsərlərini çap etdirmək yollarında xeyli zəhmətlər çəkmiş, maneələrə rast gəlmiş, tam külliyyətinin çapına nail ola bilməmişdir. Müasirlərinə yazdığı ayrı-ayrı məktublardakı «Məhəmmədhasən əminin eşşəyini» («Danabaş kəndinin əhvalatları» povesti nəzərdə tutulur – İ.H.) istəyirəm yazıb göndərim, sensor izn versin. İrəvanda çap etdirim. Hərçənd ağılım kəsmir camaat oxusun»,³² yaxud «Hekayələri Orucovlara («Orucov qardaşları» mətbəəsinə – İ.H.) göndərmək fikrindəyəm, yayda söz vermişəm. Hərçənd Tiflisdə Zeynal da xahiş edir ki, ona verim»³³ kimi sətirlər Mirzə Cəlilin həmişə əsərlərinin nəşri qayğıları ilə daim məşğul olduğunu göstərir. «Xatiratım» memuarındakı aşağıdakı fikirlər isə böyük demokrat yazıcının bu cəhətdən hətta müəyyən vaxtlarda ümitsiz olduğunu da göz önünə gətirir: «...Yazmaq istəyirdim! Çox istəyirdim yazmaq!

³¹ Yəni orada, səh. 98-99

³² Mirzə Cəlil və Məmmədquluzadələr. Məktublaşma (müqəddiməçi Elçin, toplayanı, tərtib edən, sözdərinin və izahların müəllifi İsa Həbibbəyli). Bakı. «Çinar-çap» nəşriyyatı, 2003, səh. 13

³³ Yəni orada, səh. 37

Amma bilmirdim niyə yazım və kimdən yazım? Çünki ümidvar deyildim ki, yazdıqlarımı çap etməyə və intişara qoymağa hökumət izn verəcək. Və gördüm ki, necə ki, qəzet icazəsini almaq mümkün deyil, habelə də əlyazmasını da kitab surətində birdəfəlik çap etməyə də sansor idarəsi mane olur. Bə çarə nə? Yazdım ki, görək nə vaxt bu yazıları çapa vermək mümkün olacaq».³⁴

Bütün bunlara baxmayaraq, XX əsr boyu əsərləri ən çox nəşr olunan yazıçıların sırasında Cəlil Məmmədquluzadə ön cərgədə durur. Görkəmli yazıçının əsərlərinə nəşirlər tərəfindən çox müraicət edilməsinin əsas səbəbi ilk növbədə onun yaradıcılığında millilik, yüksək vətəndaşlıq, tipiklik, ideyalılıq, vətənpərvərlik, sadəlik kimi xüsusiyyətlərin qabarıq ifadə olunması ilə əlaqədardır. Bunun nəticəsidir ki, hələ Cəlil Məmmədquluzadənin sağlığında Azərbaycanda kitab nəşrinin yenidən intişar tapdığı ilk illərdə etibarən yazıçının ayrı-ayrı əsərləri qəzet və jurnal səhifələrində yayımlanmaqla yanaşı, kiçik kitablar halında da vaxtaşırı nəşr edilmişdir. Mirzə Cəlilin keçən əsrin əvvəllərində məslək dostu Ömər Faiq Nəmənzadə və xeyriyyəçi tacir Məşədi Ələsgər Bağırovla birlikdə təsis etdikləri «Qeyrət» nəşriyyatında «Poçt qutusu» (1905), «Usta Zeynal» (1906), «İranda hürriyyət», «Qurbanəlibəy» (1907) hekayələrindən hər biri ayrıca kitab halında çap edilib geniş oxucu kütləsinə çatdırılmışdır. Məşhur möllənəsrəddinçi rəssam Oskar Şmerlinq (1864-1938) adı çəkilən kitablardan axırıncı üçünə çox düşündürücü və cəlbedici karikaturalar çəkmişdir. Bu kitablar Qafqaz Təhsil Dairəsinin xüsusi tapşırığı ilə xalq məktəblərində geniş şəkildə yayılmış və böyük rəğbətlə qarşılanmışdır. Hətta 1916-cı ildə Tiflisdə «Gürücü» nəşriyyatının mətbəəsində çapdan buraxılmış cəmi on bir səhifədən ibarət olan «Nigarançılıq» kitabı da ədəbi mühitdə ciddi əks-səda doğurmuşdur. Hər biri cəmi bir hekayədən tərtib olunan bu kiçik kitablardakı xalq həyatına bağlılıq, düşündürücü, ibrətəməz ideya-məzmun, milli kolorit, fəal vətəndaşlıq mövqeyi,

sadə, nağılvari dil və üslub Cəlil Məmmədquluzadəni qısa vaxtda xalqın geniş kütlələrinin taleyindən xəbər verən görkəmli yazıçı kimi tanıdıb məşhurlaşdırmışdır. Bundan başqa, keçmiş sovet cəmiyyətinin elan etdiyi, lakin çoxu kağız üzərində qalan ali prinsiplərlə Cəlil Məmmədquluzadənin gerçək sənət məramında bir çox hallarda təsadüfi səsələşməsi Sovet Azərbaycanında ədibin çoxəiddliklərinin kütləvi tirajla nəşrinə dövlət səviyyəsində qayğı göstərilməsinə səbəb olmuşdur. Daha doğrusu, Mirzə Cəlilin yaradıcılığında geriliyin, çəhalətin, qadın əsarətinin, mövhumatın tənqidi kimi motivlərdən öz məqsədlərini həyata keçirmək üçün gen-bol istifadə etmək niyyəti ilə Sovet hökuməti yazıçının əsərlərinin nəşrinə həmişə səxavətlə yanaşmışdır. Beləliklə, həyatının 1920-1930-cu illərə aid mərhələsində də C. Məmmədquluzadənin əsərlərinə maraq oənkə sönməmiş, hətta qüvvətlənmişdir. Belə ki, bu mərhələdə Mirzə Cəlilin «Baqqal Məşədi Rohim» (1925), «Molla Fərzəli» (1925), «Sirkə» (1925), «Şər bülbülləri» (1925), «Konsulun arvadı» (1926) hekayələri kiçik kitabçalar halında nəşr edilib yayılmışdır. Hətta Cəlil Məmmədquluzadənin ilk hekayələr toplusu da «Bəlkə də qaytardılar» adı ilə 1927-1928-ci illərdə əvvəlcə əsgə əlifba ilə, sonra isə latın qrafikası ilə nəşr edilmiş, yazıçının yaradıcılığı ilə nisbətən əhatəli tanışlıq üçün münasib imkan yaradılmışdır. Ədibin 1909-cu ildə tamamlanmış, 1916-cı ildə Bakıda böyük uğurla tamaşaya qoyulmuş məşhur «Ölürlər» tragikomediyasını yazıçı yalnız sovet hakimiyyəti illərində – 1925-ci və 1929-cu illərdə iki dəfə dəlbədal çap etdirmək imkanı qazanmışdır. Mətnşünaslıq baxımından bəzi qüsurlarına baxmayaraq, bu nəşrlər «Ölürlər»i Azərbaycanın hər yerində oxumaq və yaymaq üçün əlverişli meydan açmışdır.

Cəlil Məmmədquluzadənin vəfatından sonra böyük ədibin əsərlərinin nəşri bir neçə mərhələdə həyata keçirilmişdir. Birinci mərhələ Mirzə Cəlilin dünyasını dəyişdiyi 1932-ci ildən Azərbaycanın müstəqilliyi ərəfəsinə qədərki böyük bir dövrü əhatə edir. Həmin mərhələdə Cəlil Məmmədquluzadənin əsərlərinin toplanılması istiqamətində ardıcıl və səmərəli iş aparılmış, yazıçının əsərləri sistemli şəkildə tərtib edilərək nəşr

³⁴ Cəlil Məmmədquluzadə. Əsərləri, VI cild (tərtib edənlər Ə. Mirəhmədov, F. Həsənzadə). Bakı, Azərənəşr, 1985, səh. 152

olunmuşdur. Ədibin əsərlərinin ayrı-ayrı nəşrlərinə müqəddimələrin yazılması, kitablara qeyd və izahların əlavə olunması həmin nəşrlərin elmi xarakter daşmasını səciyyələndirir. Bu cəhətdən tanınmış ədəbiyyatşünaslar Həbibulla Səmədzadənin və Əziz Mirəhmədovun xüsusi və fədakar xidmətləri yüksək qiymətə layiqdir. Həbibulla Səmədzadə Cəlil Məmmədquluzadənin «Dənəbaş kəndinin əhvalatları» povestinin³⁵ və «Dəli yığıncağı» tragikomedyasının əlyazma variantlarını əldə edib, 1936-1938-ci illərdə ayrı-ayrı kitablar şəklində çap etdirmişdir. O, həmçinin C. Məmmədquluzadənin «Əsərləri»nin komediyalardan və hekayələrdən ibarət iki cildini qısa müddətdə təkbəşinə hazırlayıb 1936-cı ildə tanınmış tənqidçi Əli Nazimin müqəddiməsi ilə oxuculara çatdırmışdır.³⁶ Bu, Mirzə Cəlilin bədii irsinin sistemli və elmi nəşrinin başlanğıcı, etibarlı təməlidir. Sonrakı bütün nəşrlər bu ikicildliyin zəminində meydana çıxmışdır. Filologiya elmləri namizədi, dosent Həbibulla Səmədzadə həmin ikicildlik nəşrlə özünü ciddi mətnşünas, zəhmətkeş bir mirzəcəlişünas kimi tədqiq etmişdir. O, az sonra, 1947-ci ildə tanınmış ədəbiyyatşünas Əziz Mirəhmədovla birlikdə «Əsərlər»in üçüncü cildini də hazırlayıb bu qiymətli nəşri tamamlamışdır. Görkəmli yazıçı və ədəbiyyatşünas Mir Cəlalin dərin məzmunlu müqəddiməsi ilə nəşr olunmuş üçüncü cildə Cəlil Məmmədquluzadənin məqalələri və felyetonları toplanmışdır. Bu cild üzərindəki səmərəli mətnşünaslıq işi Əziz Mirəhmədov (1920-2002) üçün Cəlil Məmmədquluzadənin həyatı və yaradıcılığının əhatəli tədqiqi, əsərlərinin nəşri baxımından baş məşq rolunu oynamışdır. Sonralar Əziz Mirəhmədov Cəlil Məmmədquluzadənin ədəbi-jurnalistik fəaliyyəti haqqında sanballı bir doktorluq dissertasiyası yazıb uğurla müdafiə etmiş, «Azərbaycan Molla Nəsrəddini» monoqrafiyası ilə mirzəcəlişünaslığa böyük elmi

təhfsə vermişdir. Cəlil Məmmədquluzadənin üçcildliyi³⁷ və altıcildliyi³⁸ çapa hazırlanması və nəşri məsələlərini Əziz Mirəhmədov yaxın həmkarı Turan Həsənzadə ilə birlikdə böyük fədakarlıqla həll etmişdir. «Molla Nəsrəddin» jurnalının yenidən faksimile nəşrlərinin, Cəlil Məmmədquluzadə və Həmidə xanımın məktublarının³⁹ da kitab halında nəşrə hazırlanmasında Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü Əziz Mirəhmədovun müstəsna xidmətləri vardır. Mollanəsrəddinçi ədəbiyyatın nəşri sahəsində çalışan yeni nəsil mətnşünaslar, o cümlədən bu sahədə daha ardıcıl fəaliyyət göstərən filologiya elmləri namizədi Turan Həsənzadə məhz Əziz Mirəhmədovun mətnşünaslıq məktəbində yetişib formalaşmışlar. Bütün bunlara görə Əziz Mirəhmədov son otuz ilin əsas, ən görkəmli mirzəcəlişünasıdır. Ədibin bədii-publisist irsini xüsusi fədakarlıqla tərtib edib nəşr etdirən əsas mətnşünas alimdir.

Görkəmli ədəbiyyatşünas, professor Əziz Şərif (1895-1988) mirzəcəlişünaslığın əsas yaradıcılarından biri olmaqla bərabər, həm də ədibin ayrı-ayrı əsərlərinin toplanılıb aşkara çıxarılmasına, xüsusən rus dilində nəşrinə bütöv bir ömür sərf etmiş fədakar tərcüməçi, ciddi mətnşünas və böyük nəşirdir. Əziz müəllim yazıçının 1905-ci ildə «Kavkazskiy raboçi listok» qəzetində dərc edilmiş «Binəsiblər» və «Xeyir-dua» adlı məqalələrini, habelə «Kaspi» qəzetində çap olunmuş mətbu yazılarını aşkara çıxarmış və ədəbi ictimaiyyətə çatdırmışdır.⁴⁰

Əziz Şərif böyük demokrat ədib Cəlil Məmmədquluzadənin əsərlərinin rus dilinə tərcüməsi ilə yarım əsrdən çox ardıcıl surətdə

³⁷ Cəlil Məmmədquluzadə. Əsərləri, 3 cildə. I c. (tərtib edənlər Əziz Mirəhmədov və Turan Həsənzadə, müqəddimə Mirzə İbrahimov). B., Elmlər Akademiyasının nəşriyyatı, 1966; Əsərləri, II və III cildlər (həmin tərtibatda). B., 1967

³⁸ Cəlil Məmmədquluzadə. Əsərləri, 6 cildə (tərtib edənlər Ə. Mirəhmədov və Turan Həsənzadə; müqəddimə: Ə. Mirəhmədov). B., Azərnaşr, 1982-1985

³⁹ Həmidə və Cəlil Məmmədquluzadələr. Məktublar (tərtib edəni, müqəddimənin və izahların müəllifi Əziz Mirəhmədov. Xüsusi redaktoru İsa Həbibbəyli). B., «Gənclik», 1994

⁴⁰ Əziz Şərif. Cəlil Məmmədquluzadə haqqında yeni material. «Sovet Gürcüstanı» qəzeti, 9 may 1941-ci il; «Ədəbiyyat və incəsənət qəzeti», 1956, №15

³⁵ Həbibulla Səmədzadə. Molla Nəsrəddinin bir əsəri haqqında. «Ədəbiyyat qəzeti», Bakı, 9 yanvar 1935-ci il

³⁶ Cəlil Məmmədquluzadə. Əsərləri, I c., (Əli Naziminin müqəddiməsi ilə). B., Azərnaşr, 1936; Əsərləri, II c. («Bir neçə söz»lə). B., Azərnaşr, 1936

məşğul olmuşdur. Cəlil Məmmədquluzadənin bədii-publisist əsərlərinin rus dilinə tərcüməçiləri arasında orijinalın ruhuna, milli koloritə ən çox uyğun olan tərcümələr Əziz Şərifə məxsusdur. Xatirələrindən məlum olur ki, o, «Zırrama» hekayəsindəki «zırrama» sözünün ən münasib qarşılığını tapmaq üçün bir ilə yaxın düşünüb-daşınmış, yaradıcılıq axtarırları aparmış, nəhayət, müxtəlif variantlar içindən «pustoxlıst» ifadəsini qəbul etmişdir. Moskva Dövlət Universitetinin kafedra müdiri, professor Əziz Şərifin fədakar tədqiqatçılıq və tərcüməçilik işi sayəsində «Molla Nəsrəddin» necə yarandı» kimi sanballı monoqrafiya ilə bir sırada Mirzə Cəlilin əsərləri Bakıda⁴¹ və Moskvada⁴² rus dilində kitab halında çapdan çıxmış, keçmiş İttifaq məkanına və dünyaya yayılmışdır.

Görkəmli yazıçı və tanınmış ədəbiyyatşünas Mir Cəlal Paşayevin (1908-1978) bir ədib və ictimai xadim kimi Cəlil Məmmədquluzadənin zəngin irsinin və çoxəhətliliyi fəaliyyətinin tədqiqi və nəşri sahəsində müstəsna xidmətləri vardır. Cəlil Məmmədquluzadə haqqında ən obyektiv, dərin, keçmiş ideologiyadan uzaq qiymətli elmi əsərləri Mir Cəlal Paşayev yazmışdır. Xüsusən, yazıçı-əlinin «Ananın kitabı»nda vətənpərvərlik» (1942), «Cəlil Məmmədquluzadənin hekayələri» (1944), «Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığının məfkurə mənbələri» (1947), «Danabaş kəndinin əhvalatları» haqqında» (1953), «Cəlil Məmmədquluzadə» (1960), «Ölməz «Ölülər» haqqında» (1963), «Kiçik hekayələrin böyük ustası» (1965), «Cəlil Məmmədquluzadənin realizmi haqqında» (1966), «Məzlum Şərqi böyük ədibi» (1966), «Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığında xəlqilik» (1966) kimi əsərləri Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının bir qoluna çevrilmiş mirzəcəllilşünaslığa sanballı elmi töhfələr kimi dəyərləndirməyə layiqdir. Mir Cəlal müəllim Cəlil Məmmədquluzadəyə «kamil ustad»⁴³ kimi yüksək qiymət vermişdir.

⁴¹ Дж. Мамедкулузаде. Уста Зейнал. Баку, 1982; Бородатый ребёнок. Б., 1983. Избранные произведения в двух томах. Б., 1966

⁴² Дж. Мамедкулузаде. Курбанали-бек. Москва, 1950; Почтовый ящик. М., 1958; Избранное. М., 1959 и др.

⁴³ Mir Cəlal. Kamil ustad. «Kommunist» qəzeti, 24 dekabr 1944-cü il

Professor Mir Cəlalin müxtəlif illərdə Cəlil Məmmədquluzadənin «Əsərləri»nin üçüncü cildinə (1947), yazıçının «Danabaş kəndinin əhvalatları» povestinin (1953) və «Ölülər» pyesinin (1963) ayrıca kitab halında nəşrlərinə, «Dram və nəsr əsərləri» adlı kitabına (1958) yazdığı müqəddimələr mirzəcəllilşünaslığın qiymətli nümunələri olmaqla yanaşı, həm də nəşr edilən kitabların dolğun və əhatəli təqdiminə uğurla xidmət etmişdir.

Mirzəcəllilşünaslığın bir elmi istiqamət kimi formalaşmasına ciddi tökan verən, «Böyük demokrat» monoqrafiyasını yaratmış xalq yazıçısı, akademik Mirzə İbrahimovun (1911-1993) ədibin əsərlərinin üçcildliyinə yazdığı dərin məzmunlu və geniş həcmli «Cəlil Məmmədquluzadə» adlı müqəddimə görkəmli satirik yazıçının mükəmməl elmi-ədəbi portreti sayılmağa layiqdir. Bu qiymətli müqəddimə-məqalə Mirzə Cəlilin üçcildliyində toplanmış əsərlər, ədibin zəngin yaradıcılıq yolunu, ideya-mənavi təkamülünü yaxından izləmək istəyənlərə etibarlı surətdə bələdçilik edir. Məqalədə Cəlil Məmmədquluzadə «parlaq bir əbədi məktəb»⁴⁴ yaratmış qüdrətli sənətkar kimi dəyərləndirilmişdir.

Əsasən görkəmli sabirşünas kimi tanınmış Azərbaycan MEA-nın müxbir üzvü Abbas Zamanov (1911-1993) mirzəcəllilşünaslığa da sanballı töhfələr vermişdir. Abbas müəllim Mirzə Cəlilin əsərlərinin ən fəal və ardıcıl fəaliyyət göstərən redaktoru kimi diqqəti cəlb edir. Cəlil Məmmədquluzadənin «Dram və nəsr əsərləri» (1958), «Felyetonlar, məqalələr, xatirələr, məktublar» (1961) kitablarında professor Abbas Zamanovun redaktorluq səliqəsi aşkar nəzərə çarpır. Abbas Zamanov eyni zamanda Həmidə xanım Məmmədquluzadənin «Mirzə Cəlil haqqında xatirələrim» kitabını da ilk dəfə olaraq Azərbaycan və rus dillərinə nəşr etdirməklə mirzəcəllilşünaslığa əvəzsiz xidmət göstərmişdir.⁴⁵ Cəlil Məmmədquluzadə barəsindəki qiymətli məqalələr və nadir xatirə-

⁴⁴ Mirzə İbrahimov. Cəlil Məmmədquluzadə. Bax: Cəlil Məmmədquluzadə. Əsərləri, 3 cildə, I c., Bakı, 1966, səh. 1

⁴⁵ Həmidə Məmmədquluzadə. Mirzə Cəlil haqqında xatirələrim. Bakı, 1967: 1981

lar da birinci dəfə Abbas Zamanovun rəhbərliyi və fəaliyyəti sayəsində ədəbi ictimaiyyətə çatdırılmışdır.⁴⁶

XX əsrin səksəninci illərinin ikinci yarısından etibarən Cəlil Məmmədquluzadənin əsərlərinin tədqiqi və nəşri sahəsində ikinci mərhələ başlanmışdır. Bir tərəfdən elmi-ədəbi mühitdə Mirzə Cəlilə süni şəkildə «təftişçi» mövqedən yanaşmaq meyllərinin nəzərə çarpması, müxtəlif bəhanələrlə yazıçını gözdən salmağa cəhd göstərilməsi, habelə keçid dövründə kitab nəşri sahəsində respublikada yaranmış çətinliklər bu mərhələdə yazıçının əsərlərinin nəşrini bir növ arxa plana keçirmişdir. Bunun nəticəsidir ki, 1986-1991-ci illərdə Mirzə Cəlilin yalnız «Məktəb kitabxanası» seriyası ilə kiçik həcmli bir kitabı oxuculara çatdırılmışdır.⁴⁷

Digər tərəfdən isə həmin dövrdə Cəlil Məmmədquluzadənin naməlum əsərlərinin üzə çıxarılıb nəşr edilməsi sahəsində səmərəli axtarışlar aparılmışdır. Bu sətirlərin müəllifinin axtarışları sayəsində yazıçının ilk dəfə qeyd olunan mərhələdə tapılıb, tərtib edilib, oxuculara təqdim olunan dördpərdəli «Ər» pyesi,⁴⁸ «Oyunbazlar» və «Lənət»⁴⁹ səhnəcikləri müəyyən çətinliklə dövrü mətbuatda və ayrıca kitab halında⁵⁰ nəşr olunsada elmi-ədəbi mühitdə sükulə qarşılanmışdır.

Görkəmli Azərbaycan yazıçısı Cəlil Məmmədquluzadənin əsərləri Avropa və Şərqi dillərinə tərcümə edilmişdir. Ədibin ayrı-ayrı hekayələri ingilis, fransız, ərəb, ukrayna, gürcü, özbək, qırğız, tacik və başqa xalqların dillərində səslənmişdir. Mirzə Cəlilin «Danabaş kəndinin əhvalatları» povesti, «Ölülər» pyesi və

⁴⁶ Cəlil Məmmədquluzadə. Məqalələr və xatirələr (tərtib edənlər A.Zamanov, R.İbrahimova, Ə.İbadoğlu; redaktoru A.Zamanov). Bakı, Azərbaycan EA-nın nəşriyyatı, 1967

⁴⁷ Cəlil Məmmədquluzadə. Seçilmiş əsərlər (tərtib edən və ön sözün müəllifi prof. Firudin Hüseynov). Bakı, «Maarif» nəşriyyatı, 1987

⁴⁸ Cəlil Məmmədquluzadə. Ər (çapı hazırlayanı İ.Həbibbəyli). «Azərbaycan» jurnalı, 1987, №6

⁴⁹ Cəlil Məmmədquluzadə. Lənət. «Sovet Nəxçıvanı» qəzeti, 7 dekabr 1986, №283 (14.624); Oyunbazlar. «Sovet Nəxçıvanı», 30 dekabr 1986, №293 (14.634); «Qobustan» jurnalı, 1986, №4

⁵⁰ Cəlil Məmmədquluzadə. Pyeslər. (Ər, Lənət, Oyunbazlar) Tərtib edən, ön söz və şərhlərin müəllifi İsa Həbibbəyli. «Bakı Universiteti» nəşriyyatı, 1990

hekayələri İranda fars dilində kitab halında nəşr edilmişdir. Tanınmış Türkiyə yazıçısı İldəniz Qurvulan Cəlil Məmmədquluzadənin əsərlərindən seçmələri kitab kimi Türkiyə oxucularına çatdırmışdır.

Hələlik Cəlil Məmmədquluzadə haqqında xarici ölkələrdə cəmi bir neçə kitab nəşr olunmuşdur. Görkəmli ədəbiyyatşünas Abbas Zamanovun İranda fars dilində⁵¹, İsa Həbibbəylinin Ərzurumda türk dilində⁵², Moskvada rus dilində⁵³, Pakistanda urdu dilində⁵⁴ çap edilmiş kitabları böyük ədəbi dünya ictimaiyyətinə tanıtmışdır. Pakistanda urdu dilində çap olunmuş kitaba həmçinin Cəlil Məmmədquluzadənin «Danabaş kəndinin əhvalatları» povesti, «Ölülər» komediyası, «Poçt qutusu», «Usta Zeynal», «Pirverdinin xoruzu», «Xanın təsbehi», «Şəhər və kənd», «Konsulun arvadı», «Quzu», «Saqqallı uşaq», «İki alma» hekayələri və «Dil» adlı məqaləsi də əlavə olunmuşdur. Əsərləri urdu dilinə pakistanlı yazıçı və tədqiqatçı Nəzmiyyə Rəfiqə tərcümə etmişdir. Azərbaycan Respublikasının Pakistandakı səfiri dosent Eynulla Mədətlinin bu nəşrə yazdığı ön sözdə Cəlil Məmmədquluzadə irsinin Qərb və Şərqi ədəbiyyatındakı yeri və mövqeyi bəyan edilmişdir.

Cəlil Məmmədquluzadə irsinin tədqiqi və nəşri məsələsinə yeni maraq Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə 1994-cü ildə dövlət səviyyəsində ədibin 125 illik yubileyinin böyük təntənə ilə qeyd olunmasından sonra ciddi surətdə artmağa başlamışdır. Bu mərhələdən etibarən Mirzə Cəlil Məmmədquluzadə haqqında yeni və sanballı tədqiqat əsərləri meydana çıxmış, yazıçının əsərlərinin nəşrinə münasibətdəki sükut buzu sınıılmışdır. Cəlil Məmmədquluzadənin dram əsərlərinin tamaşaya qoyulması

⁵¹ Abbas Zamanov Cəlil Məmmədquluzadə (fars dilində), İran, Tehran, 1978

⁵² İsa Həbibbəyli. Seçkin Azərbaycan yazarı Cəlil Məmmədquluzadə, Türkiyə. Ərzurum, 1994

⁵³ İsa Həbibbəyli. Азербайджанской сатирик Джалил Мамедкулузаде. Москва. «Наука», 1999

⁵⁴ İsa Həbibbəyli. Görkəmli Azərbaycan yazıçısı Cəlil Məmmədquluzadə əsərləri ilə. Pakistan, İslamabad, «Lal Publications» nəşriyyatı, 2004

sahəsində də məhz bu dövrdən ciddi irəliləyiş müşahidə olunmaqdadır. İlk dəfə olaraq Cəlil Məmmədquluzadənin əsərlərindən seçilmiş nümunələr əsasında çap olunmuş «Cümhuriyyət» kitabı⁵⁵ ilə yazıcının irsinin latın əlifbası ilə nəşrinin ilkin təntənəli qoyuluşudur. Dövlət sifarişinə kimi «Çinar-çap»⁵⁶ və «Çaşıoğlu»⁵⁷ nəşriyyatlarında çap edilmiş «Seçilmiş əsərlər» adlı kitablar yazıcının irsinin latın qrafikası ilə nəşri sahəsində irəliləyiş doğru atılmış saydalı addımlardır. Məmmədquluzadələr ailəsinin bütün üzvlərinin məktublarından ibarət olan və məlum məktublarla yanaşı 119 məktubu ilk dəfə oxuculara çatdıran «Mirzə Cəlil və məmmədquluzadələr. Məktublaşma»⁵⁸ adlı orijinal nəşr məmmədquluzadəşünaslıqda yeni hadisə hesab olunmağa layiqdir. Xüsusən, Əziz Mirəhmədovun redaktorluğu ilə hazırlanmış «Molla Nəsrəddin» jurnalının faksimile çapının birinci (1996). ikinci (2002) və üçüncü (2005) cildlərinin latın qrafikası ilə nəfis nəşri⁵⁹ böyük elmi-ədəbi hadisə sayılmağa layiqdir. Bütün bunlarla bərabər, qeyd edilən nəşrlər mövcud boşluğu aradan qaldırmağa, xüsusən yeni nəslin Mirzə Cəlilin bədii-publisist irsi ilə tanışlığına müəyyən şərait yaratsa da real ehtiyacı tam ödəmək imkanlarına malik deyildi. Bu mənada Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyevin Azərbaycan ədəbiyyatı klassiklərinin əsərlərinin latın əlifbası ilə nəşr edilməsi haqqındakı mühüm əhəmiyyətə malik olan

⁵⁵ Cəlil Məmmədquluzadə. Cümhuriyyət (tərtib edən və ön sözün müəllifi İsa Həbibbəyli). Naxçıvan, «Qeyrət» nəşriyyatı, 2002

⁵⁶ Cəlil Məmmədquluzadə. Seçilmiş əsərləri (tərtib edən, müqəddimə və izahların müəllifi İsa Həbibbəyli). B., «Çinar-çap», 2003

⁵⁷ Cəlil Məmmədquluzadə. Seçilmiş əsərləri (tərtib edən, müqəddimə və izahların müəllifi İsa Həbibbəyli). B., «Çaşıoğlu», 2004

⁵⁸ Mirzə Cəlil və Məmmədquluzadələr. Məktublaşma. (Ön söz xalq yazıçısı Elçin, toplayanı, tərtib edən, sözdərinin və izahların müəllifi İsa Həbibbəyli). B., «Çinar-çap», 2003

⁵⁹ «Molla Nəsrəddin» I cild (tərtib edən Turan Həsənzadə, redaktoru və ön sözün müəllifi Ə.Mirəhmədov). Bakı, Azərənşr, 1996; «Molla Nəsrəddin», II cild (tərtib edən T.Həsənzadə, redaktoru Ə.Mirəhmədov). B., Azərənşr, 2002; «Molla Nəsrəddin» III cild (tərtib edən T.Həsənzadə, redaktoru T.Kərimli, müqəddiməçi İ.Həbibbəyli). Bakı, «Çaşıoğlu», 2005

sərəncamı⁶⁰ digər sənətkarlarla yanaşı Cəlil Məmmədquluzadənin də irsinin tam, külliyyat halında, bütün yönləri ilə nəşr edilib xalqa çatdırılmasına geniş üföqlər açmışdır. Artıq oxuculara təqdim olunmuş Cəlil Məmmədquluzadənin «Əsərləri»nin dörd cildlik külliyyatı⁶¹ klassik ədəbiyyatın nəşrinə göstərilən həmin böyük dövlət qayğısının sayəsində meydana çıxmışdır. Bu nəşr Cəlil Məmmədquluzadənin latın əlifbası ilə çap olunan birinci tam külliyyatı kimi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu nəşrdə ilk dəfə olaraq Cəlil Məmmədquluzadənin «Ər» pyesi, «Lənət» və «Oyunbazlar» adlı səhnəcikləri, 2 hekayəsi, «Molla Nəsrəddin» jurnalında dəre olunmuş 176 felyetonu, 35 məqaləsi, 2 tərcüməsi, oxuculara çatdırılmışdır. Bundan başqa, Mirzə Cəlilin və Həmidə xanım Məmmədquluzadənin 60-dan çox məlum məktubu da birinci dəfə bu nəşrə daxil edilmişdir. Eyni zamanda, Cəlil Məmmədquluzadəyə aidiyyəti tam təsdiq olunmayan, əksinə Məmməd Səid Ordubadiyə məxsus olduğunu daha çox ehtimal etdiyimiz «Azərbaycan padşahları» və «Ana dili» adlı məqalələrin çöxcildliyə daxil edilməsi lazım bilinməmişdir.

Cəlil Məmmədquluzadənin satirik və lirik şeirlərinə də ilk dəfə olaraq bu nəşrdə ayrıca bölmədə yer ayrılmışdır. Məlum olduğu kimi, Mirzə Cəlilin satirik şeirlərindən nümunələr ilk dəfə «Mollanəsrəddinci şairlər» kitabında⁶² oxuculara təqdim olunmuşdur. Həmin kitabda Cəlil Məmmədquluzadəyə aid edilən 14 şeir verildiyi halda, hazırkı dördcildlikdə ədibin 30 şeiri öz əksini tapmışdır.

Mühüm əhəmiyyəti nəzərə alınmaqla vaxtilə Cəlil Məmmədquluzadə tərəfindən tərtib edilmiş «Molla Nəsrəddin» jurnalının

⁶⁰ «Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı. Bax: «Azərbaycan» qəzeti, 13 yanvar 2004. № 9 (3624)

⁶¹ Cəlil Məmmədquluzadə. Əsərləri, 4 cildə (tərtib edən, müqəddimənin və izahların müəllifi İ.Həbibbəyli). Bakı, «Öndər» nəşriyyatı, 2004

⁶² Bax: «Mollanəsrəddinci şairlər» (tərtib edən prof. A.Zamanov və K.Əliyev, redaktoru A.Zamanov). Bakı, «Yazıçı», 1986, səh. 11-28

Cənubi Azərbaycan üzrə abunə dəftərləri də yeni nəşrdə özünə yer tapmışdır.⁶³

Göründüyü kimi, Cəlil Məmmədquluzadənin «Əsərləri»nin yeni dördcildlik nəşri latın qrafikalı əlifba ilə çap olunmuş ilk çoxcildlik nəşr olmaqla yanaşı, həm də əvvəlki nəşrlərlə müqayisədə daha mükəmməl, təkmilləşdirilmiş, çoxsaylı yeni əsərlərlə zənginləşdirilmiş tam külliyyat kimi özünəməxsus mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu çoxcildlik nəşrin meydana çıxması Cəlil Məmmədquluzadə irsinin kitab halında təqdiminə müstəqil Azərbaycan dövlətinin qayğısının əməli nəticəsidir. Geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuş bu dördcildlik Cəlil Məmmədquluzadənin həyatı və ədəbi fəaliyyəti ilə daha əhatəli tanışlıq üçün münasib şərait yaradır. Daxil edilmiş çoxsaylı yeni ədəbi-publisist əsərlər və nadir məktublar tədqiqatçılarımızı da Mirzə Cəlilin çoxəhatəli yaradıcılığı haqqında yenidən düşünüb-daşınmağa, təhlildən keçirməyə çağırır.

Qüdrətli ədibimiz Cəlil Məmmədquluzadənin əsərlərinin bu çoxcildlik nəşri müstəqil Azərbaycanın yeni nəsillərinə əsl mənada yüksək vətəndaşlıq, həqiqi millilik, yetkin azərbaycançılıq, böyük mənada insanpərvərlik dərsi aşılamaq imkanlarına malikdir.

Ötən yüz ildən artıq bir dövrdə Cəlil Məmmədquluzadənin müxtəlif janrlarda yazılmış əsərlərinin tədqiqi və nəşrini əks etdirən bibliografiyasının hazırlanıb oxuculara çatdırılması sahəsində də müəyyən işlər həyata keçirilmişdir. Filologiya elmləri namizədi Fərman Bayramovun nəşr etdiyi «Bibliografiya»⁶⁴ böyük demokrat ədəbin həyat və yaradıcılığının tədqiqi və əsərlərinin nəşri sahəsində yazıçının anadan olmasının yüz illik yubileyi dövrünə qədərki çap işlərini əhatə edir. Oxuculara təqdim etdiyimiz yeni nəşr isə Cəlil Məmmədquluzadənin dörd cildlik külliyyatında ilk dəfə çap üzünə görmüş çoxsaylı bədii –publisistik əsərlərinin də nəzərə alınması ilə tərtib edilmiş daha təkmil

və əhatəli bibliografik salnamədir. Bu nəşrdə görkəmli yazıçı haqqında son yüzillikdə sap olunmuş, elmi və bədii əsərlər bibliografiyası da öz əksini tapmışdır. Çoxillik axtarışların nəticəsində meydana çıxmış bu kitab qüdrətli sənətkarın ömür və sənət yolunu öyrənmək istəyənlər üçün faydalı və mötəbər bələdəci ola biləcəkdir.

Ümid edirik ki, müstəqil Azərbaycanın yeni nəsilləri Cəlil Məmmədquluzadə irsinin toplanması və nəşri işinə özlərinin əlavələrini edəcəklər. Mirzə Cəlilin əsərlərinin elmi surətdə işlənmiş, müxtəlif əlyazma variantları ilə tutuşdurulub müqayisə edilmiş tam akademik nəşrinin hazırlanıb çap olunması kimi mühüm, zəruri vəzifənin həyata keçirilməsinə cəmi bir addım qalır.

Böyük demokrat yazıçı Cəlil Məmmədquluzadənin ölməz, parlaq əsərləri dünən olduğu kimi bu gün də Azərbaycan xalqının inkişafına xidmət edir. Sabah da Cəlil Məmmədquluzadə milləti və məmləkəti ilə bir olacaq, həmişə müstəqil Azərbaycanın inkişafı yollarına işıq salacaqdır.

⁶³ «Abunə dəftəri» ilk dəfə tam halda İ. Həbibbəylinin «Cəlil Məmmədquluzadə: mühiti və müasirləri» kitabında (B., 1997, səh. 548-564) çap olunmuşdur.

⁶⁴ Fərman Bayramov. Cəlil Məmmədquluzadə Bibliografiya. Bakı, Azərnaşr, 1966.

CƏLİL MƏMMƏDQULUZADƏ ƏSƏPLƏRİNİN
BİBLİOQRAFİYASI

NƏSR ƏSƏRLƏRİ

1. *Danabaş kəndinin əhvalatları*
Bakı, Azərənşr, 1936
2. *Poçt qutusu*
«Şərqi-Rus» qəzeti, 16-18 yanvar 1904, № 5-6
3. *Kişmiş oyunu*
«Şərqi-Rus» qəzeti, 1904, № 70, 71, 72, 74
4. *Usta Zeynal*
Tiflis, 1906, «Qeyrət» nəşriyyatı
5. *İranda hüriyyəət*
Tiflis, 1906, «Qeyrət» nəşriyyatı
6. *Dəllək*
«Molla Nəsrəddin» jurnalı, 7-14 aprel 1906-cı il, № 1-2
7. *Pirverdinin xoruzu*
«Molla Nəsrəddin» jurnalı, 1906, № 10
8. *Fatma xala*
«Molla Nəsrəddin» jurnalı, 1906, № 26-27
9. *Qurbanəli bəy*
Tiflis, «Qeyrət» nəşriyyatı, 1906
10. *Təzə xəbər*
«Molla Nəsrəddin» jurnalı, 30 iyun 1908-ci il, №26

11. *Quzu*
Bakı, Azərənşr, 1951
12. *Molla Fəzləli*
«Yeni yol» qəzeti, 13 oktyabr 1925
13. *Nigarançılıq*
Tiflis, «Şirkət» mətbəəsi, 1916
14. *Konsulun arvadı*
Bakı, «Yeni yol» qəzeti, 1 yanvar 1926, №1 (412)
15. *Danabaş kəndinin məktəbi*
C.Məmmədquluzadə. «Əsərləri» (1936), ikinci cild
16. *Xanın təsbehi*
«Kommunist» qəzeti, 1923, № 61
17. *Qəssab*
«Kommunist» qəzeti, 4 mart 1923, № 51
18. *Zırrama*
«Maarif və mədəniyyəət» jurnalı, 1923, № 1
19. *Rus qızı*
«Yeni yol» qəzeti, 2, 6 dekabr 1925, № 275-278
20. *Sirkə*
«Molla Nəsrəddin» nəşriyyatı, 1925-ci il
21. *Yan tütəyi*
«Yeni yol» qəzeti, 1926, № 120-121
22. *Şərq fakültəsi*
«Ədəbi parçalar» jurnalı, 1926, № 1

23. *Saqqallı uşaq*
«Yeni yol» qəzeti, 11 aprel 1926-cı il
24. *Buz*
«Yeni yol» qəzeti, 18 may 1926, № 113
25. *Hamballar*
«Yeni yol» qəzeti, 24 may 1926-cı il, № 118
26. *Taxıl həkimi*
«Yeni yol» qəzeti, 12 fevral 1926-cı il, № 37
27. *Bəlkə də qaytardılar*
«Yeni yol» qəzeti, 12 may 1926, № 108
28. *Ser bülülləri*
«Bəlkə də qaytardılar» kitabı, 1927, səh. 102-109
29. *Baqqal Məşədi Rəhim*
Bakı, «Molla Nəsrəddin» nəşriyyatı, 1925, 15 səhifə
30. *Qəza müxbiri*
«Kəndli» qəzeti, 10 may 1926, № 26
31. *Oğru inək*
«Yeni kənd» jurnalı, 1927, № 2-3
32. *İki ər*
«Şərq qadını» jurnalı, 1927, № 10-11
33. *Yuxu*
«Şərq qadını» jurnalı, 1927, № 1
34. *Qiyamət*
Cəlil Məmmədquluzadə. Əsərləri, II cild 1936
35. *Ucuzluq*
Əsərləri, II cild. Bakı, 1936, səh.367-369
36. *Proletar şairi*
Əsərləri, 1936, II cild, səh.278-279
37. *İki qardaş*
Əsərləri, II cild, Bakı, «Azərneşr», 1936, səh. 273-274
38. *Şəhər və kənd*
Əsərləri, II cild, 1936, səh.275-276
39. *İki alma*
Əsərləri, ikinci cild, Bakı, 1936
40. *Sarı*
Əsərləri, II cild Bakı, 1936, səh.299-301
41. *Zəlzələ*
Əsərləri, II cild. Bakı, 1936, səh.343-347
42. *Qoşa balınc*
Əsərləri, II cild, Bakı, 1936, səh. 357-366
43. *Atlar dayandı*
Əsərləri, II cild. Bakı, 1936, səh.370-380
44. *Toy*
Hekayələr, Bakı, 1948, səh.203-206
45. *Eydi- rəmazan*
Əsərləri, II cild, Bakı, 1936, səh. 352-356

DRAM ƏSƏRLƏRİ

1. *Çay dəsgahı*

Əsərləri, 1936, I cild, səh.5-20

2. *Kişmiş oyunu*

«Revolusiya və kultura» jurnalı, 1940, № 1

3. *Ölümlər*

Əsərləri, 1936, I cild, səh.23-29

4. *Kamança*

«Ədəbiyyat» qəzeti, 20 yanvar 1935, № 2

5. *Anamın kitabı*

Əsərləri, 1936, I cild, səh. 163-273

6. *Oyunbazlar.*

«Sovet Naxçıvanı» qəzeti, 7 dekabr 1986, № 283

7. *Dənabaş kəndinin müəllimi*

Əsərləri, 1936, I cild, səh. 103-160

8. *Lal*

Əsərləri, 1954, II cild, səh.88-96

9. *Lənət*

«Sovet Naxçıvanı» qəzeti, 30 dekabr 1986, № 293

10. *Dəli yığıncağı*

Əsərləri, 1936, I cild, səh. 267-324

11. *Yığıncaq*

«Revolusiya və kultura» jurnalı, 1939, № 5

12. *Ər*

«Azərbaycan» jurnalı, 1987, № 6 -

ŞEİRLƏR

1. *Lisan bəlası*

«Molla Nəsrəddin» jurnalı, 1906, № 1

2. *Xoş ol zaman ki, xalq yatıb bizəban idi*

«Molla Nəsrəddin» jurnalı, 21 aprel 1906, № 3

3. *Qız və nənə*

«Molla Nəsrəddin», 28 aprel 1906, № 4

4. *«Molla Nəsrəddin»in qıza cavabı*

«Molla Nəsrəddin» jurnalı, 28 aprel 1906, № 4

5. *Axunda müraciət*

«Molla Nəsrəddin» jurnalı, 12 may 1906, № 6

6. *Lay-lay*

«Molla Nəsrəddin» jurnalı, 12 may 1906, № 6

7. *Dedilər*

«Molla Nəsrəddin» jurnalı, 12 may 1906, № 6

8. *O kimdir?*

«Molla Nəsrəddin» jurnalı, 12 may 1906, № 6

9. *Görəndə*

«Molla Nəsrəddin» jurnalı, 9 iyun 1906, № 10

10. *Ey axund*

«Molla Nəsrəddin» jurnalı, 30 iyun 1906, № 13

11. *Utama*
«Molla Nəsrəddin» jurnalı, 7 iyul 1906, № 14
12. *Nə bilim*
«Molla Nəsrəddin» jurnalı, 7 iyul 1906, № 14
13. *Lazımdır utanmaq*
«Molla Nəsrəddin» jurnalı, 8 sentyabr 1906, № 23
14. *Ey könül*
«Molla Nəsrəddin» jurnalı, 15 sentyabr 1906, № 24
15. *Yoldan keçər ikən*
«Molla Nəsrəddin» jurnalı, 22 sentyabr 1906, № 25
16. *Olacaqsan*
«Molla Nəsrəddin» jurnalı, 29 sentyabr 1906, № 26
17. *Oyanmadım*
«Molla Nəsrəddin» jurnalı, 27 oktyabr 1906, № 30
18. *Ey yazıq*
«Molla Nəsrəddin» jurnalı, 10 noyabr 1906, № 32
19. *Nədir?*
«Molla Nəsrəddin» jurnalı, 1 dekabr 1906, № 35
20. *Nəzm*
«Molla Nəsrəddin» jurnalı, 1 dekabr 1906, № 35
21. *Ağarıbdır*
«Molla Nəsrəddin» jurnalı, 15 dekabr 1906, № 37
22. *Zaman ol zaman idi*
«Molla Nəsrəddin» jurnalı, 22 dekabr 1906, № 38

23. *Gərək*
«Molla Nəsrəddin» jurnalı, 29 dekabr 1906, № 39

24. *Nağıl*
«Molla Nəsrəddin» jurnalı, 10 mart 1907, № 10

25. *Ay gülüm nanay*
«Molla Nəsrəddin» jurnalı, 17 mart 1907, № 11

26. *Biz*
«Molla Nəsrəddin» jurnalı, 5 aprel 1907, № 18

27. *Qafqaz xəbərləri*
«Molla Nəsrəddin» jurnalı, 19 may 1907, № 20

28. *Sən qaumasan*
«Molla Nəsrəddin» jurnalı, 25 noyabr 1907, № 44

29. *Yorğan*
«Molla Nəsrəddin» jurnalı, 23 iyun 1908, № 25

30. *Mürəbbə*
«Molla Nəsrəddin» jurnalı, 1 may 1910, № 16

P.S. «Şeirlər» bölməsindəki sıra nömrəsi aşağıda qeyd olunan əsərlər ilk dəfə Cəlil Məmmədquluzadənin əsərləri külliyyatının 2004-cü ildə nəşr edilmiş dördcildlik nəşrində (Bakı, «Öndər nəşriyyat», tərtib edən və ön sözün müəllifi İsa Həbibbəyli, I cild) çap olunmuşdur:

5; 7; 8; 9; 10; 13; 15; 18; 21; 24; 25; 26; 27; 28; 29.

1. Lev Tolstoy. **Zəhmət, ölüm və naxoşluq** (rus dilindən tərcümə). «Şərqi-Rus» qəzeti, 21 yanvar 1904, № 17

2. Xanzadə. **Arvad**. (rus dilindən tərcümə). «Şərqi -Rus» qəzeti, 28-30 may və 2 iyun 1904, № 62-64

3. Marağalı Zeynalabdin. «**Səyahətnameyi-İbrahimbəy**» romanından parça. Ağalar.
«Molla Nəsrəddin» jurnalı, 7 aprel 1906, № 1

P.S. Xanzadənin «Arvad» hekayəsinin, M.Zeynalabdinin «İbrahimbəyin səyahətnaməsi» romanından parçanın tərcüməsi haqqında bibliografik məlumat ilk dəfə bu nəşrdə verilir.

1. **Sizi deyib gəlmişəm**
«Molla Nəsrəddin» jurnalı, 7 aprel 1906, № 1

2. **Lisan bəlası**
«Molla Nəsrəddin» jurnalı, 7 aprel 1906, № 1

3. **Atalar sözü**
«Molla Nəsrəddin», 7 aprel 1906, № 1

4. **Molla Nəsrəddinin teleqramları**
«Molla Nəsrəddin», 7 aprel 1906, № 1

5. **Tiflis xəbərləri**
«Molla Nəsrəddin», 14 aprel 1906, № 2

6. **Çerivanski ilə yoldaşının söhbəti**
«Molla Nəsrəddin», 14 aprel 1906, № 2

7. **Bizim «obrazovannı»lar**
«Molla Nəsrəddin», 14 aprel 1906, № 2

8. **Molla Nəsrəddinin cavabı**
«Molla Nəsrəddin», 14 aprel 1906, № 2.

9. **Hamama**
«Molla Nəsrəddin», 14 aprel 1906, № 2

10. **Qəbrdən məktub**
«Molla Nəsrəddin», 21 aprel 1906, № 3

11. **Molla Nəsrəddinin xəlvət cavabı**
«Molla Nəsrəddin», 21 aprel 1906-cı il № 3

12. *Lügət*
«Molla Nəsrəddin», 21 aprel 1906-cı il, № 3
13. *Poçt qutusu*
«Molla Nəsrəddin», 21 aprel 1906, № 3
14. *Niyə məni döyürsünüz?*
«Molla Nəsrəddin», 28 aprel 1906-cı il, № 4
15. *İran təqvimindən*
«Molla Nəsrəddin», 28 aprel 1906, № 4
16. *Bir para hikmətli danışmalar*
«Molla Nəsrəddin», 28 aprel 1906, № 4
17. *İdarəmizin əhvalatından bir neçə söz*
«Molla Nəsrəddin», 5 may 1906, № 5.
18. *Məktub*
«Molla Nəsrəddin», 12 may 1906, № 6
19. *Dövlət dumasına vəkil seçkisi*
«Molla Nəsrəddin», 12 may 1906-cı il, № 6
20. *Bakıtlara*
«Molla Nəsrəddin», 19 may 1906-cı il, № 7
21. *Niyə mən dərsdən qaçdım?*
«Molla Nəsrəddin», 19, 26 may, 16 iyun 1906, № 7-8, 11
22. *Çox qəribə*
«Molla Nəsrəddin», 26 may 1906-cı il, № 8
23. *Hansı elmlər lazım*
«Molla Nəsrəddin», 26 may 1906, № 8

24. *Təzə təlim kitabı*
«Molla Nəsrəddin», 9 və 23 iyun 1906, № 10 və 12
25. *Müsəlman məclisi*
«Molla Nəsrəddin», 16 iyun 1906-cı il, № 11
26. *Nəsihət. Camaat vəkillərinə*
«Molla Nəsrəddin», 16 iyun 1906-cı il, № 11
27. *Molla Nəsrəddinin hesab məsələləri*
«Molla Nəsrəddin», 23 iyun 1906, № 12
28. *Əbdürrəhim əfəndi*
«Molla Nəsrəddin», 30 iyun 1906, № 13
29. *Axund ilə keşişin vəzi*
«Molla Nəsrəddin», 7 iyul 1906-cı il, № 14
30. *İran konsulları*
«Molla Nəsrəddin», 14 iyul 1906, № 15.
31. *Nə eləmək?*
«Molla Nəsrəddin», 21 iyul 1906-cı il, № 16
32. *Tərəqqi əlamətləri*
«Molla Nəsrəddin», 28 iyul 1906, № 17
33. *Qoloşapova*
«Molla Nəsrəddin», 28 iyul 1906, № 17
34. *Qoloşapovun geri çağırılması*
«Molla Nəsrəddin», 4 avqust 1906, № 18
35. *Vətən məhəbbəti*
«Molla Nəsrəddin», 4 avqust 1906, № 18.

36. *Müsləman içində gördüklərim*
«Molla Nəsrəddin», 11 avqust 1906, № 19
37. *İfratın mənfəəti*
«Molla Nəsrəddin», 18 avqust 1906, № 20
38. *Bir gürcüyə cavab*
«Molla Nəsrəddin», 25 avqust 1906, № 21
39. *Abirin və kilab*
«Molla Nəsrəddin», 25 avqust 1906, № 21
40. *Səyahətnamə. Reyqartın səyahət kitabından*
«Molla Nəsrəddin», 19 avqust 1906, № 21
41. *Yar ilə görüşmək*
«Molla Nəsrəddin», 8 sentyabr 1906, № 23
42. *Çətın məsləhətə cavab*
«Molla Nəsrəddin», 8 sentyabr 1906, № 23
43. *Nəsihəti-hükəmə*
«Molla Nəsrəddin», 8 sentyabr 1906, № 23
44. *Keçən günlər*
«Molla Nəsrəddin», 15 sentyabr 1906, № 24
45. *Cavab*
«Molla Nəsrəddin», 22 sentyabr 1906, № 25
46. *Şirin rusi danışan*
«Molla Nəsrəddin», 22 sentyabr 1906, № 25
47. *İranlılara*
«Molla Nəsrəddin», 29 sentyabr 1906, № 26

48. *İran fəhlələrinin pulu hara gedir?*
«Molla Nəsrəddin» jurnalı, 6 oktyabr 1906, № 27
49. *İbrət qalantlara*
«Molla Nəsrəddin», 6 oktyabr 1906, № 27
50. *«Rəhbər»*
«Molla Nəsrəddin», 13 oktyabr 1906, № 28
51. *Oruc yeyənlər*
«Molla Nəsrəddin», 20 oktyabr 1906, № 29
52. *Orucu batıl eləyən şeylər*
«Molla Nəsrəddin», 27 oktyabr 1906, № 30
53. *Məclisi-milli*
«Molla Nəsrəddin», 27 oktyabr 1906, № 30
54. *Bir adam lazımdır*
«Molla Nəsrəddin», 3 noyabr 1906, № 31
55. *Meymunlar*
«Molla Nəsrəddin», 3 noyabr 1906, № 31
56. *Danabaş kəndindən*
«Molla Nəsrəddin», 3 noyabr 1906, № 31
57. *Mıncıq*
«Molla Nəsrəddin», 10 noyabr 1906, № 32
58. *Şeytana cavab*
«Molla Nəsrəddin», 17 noyabr 1906, № 33
59. *Məscidlərimiz*
«Molla Nəsrəddin», 24 noyabr 1906, № 34

60. *«İrşad»*
«Molla Nəsrəddin», 1 dekabr 1906, № 35
61. *Tiflisdə mədrəseyi-ruhaniyyə*
«Molla Nəsrəddin», 1 dekabr 1906, № 35
62. *Qarnıyoğunlar*
«Molla Nəsrəddin», 8 dekabr 1906, № 36
63. *Gimnaziyada təzə məscid*
«Molla Nəsrəddin», 15 dekabr 1906, № 37
64. *Doqquz yaşında*
«Molla Nəsrəddin», 15 dekabr 1906, № 37
65. *İrəvanın Batum konsuluna başbağlı məktub*
«Molla Nəsrəddin», 29 dekabr 1906, № 39
66. *Məşədə*
«Molla Nəsrəddin», 29 dekabr 1906, № 39
67. *İdarədən*
«Molla Nəsrəddin», 29 dekabr 1906, № 39
68. *Qazancımız*
«Molla Nəsrəddin», 6 yanvar 1907, № 1
69. *Məşədə gördüklərim*
«Molla Nəsrəddin», 13 yanvar 1907, № 2
70. *«Nəsr-i-maarif» cəmiyyəti*
«Molla Nəsrəddin», 13 yanvar 1907, № 2
71. *Yuxu*
«Molla Nəsrəddin», 13 yanvar 1907, № 2

72. *Həmşəri*
«Molla Nəsrəddin», 19 yanvar 1907, № 3
73. *Lügəti-Molla Nəsrəddin*
«Molla Nəsrəddin», 19 yanvar 1907, № 3
74. *Məşədə gördüklərim*
«Molla Nəsrəddin», 27 yanvar 1907, № 4
75. *Məhəmmədəli şah və büt-pərəstlər*
«Molla Nəsrəddin», 3 fevral 1907, № 5
76. *Tapmaca*
«Molla Nəsrəddin», 3 fevral 1907, № 5
77. *Baş yarmaq*
«Molla Nəsrəddin», 10 fevral 1907, № 6
78. *İrəvan seminariyası və qazının nitqi*
«Molla Nəsrəddin», 17 fevral 1907, № 6
79. *İdarədən. Məşədə gördüklərim*
«Molla Nəsrəddin», 17 fevral 1907, № 7
80. *Binamuluq*
«Molla Nəsrəddin», 3 mart 1907, № 9
81. *Xoşbəxtlər*
«Molla Nəsrəddin», 3 mart 1907, № 9
82. *Ustalıpin*
«Molla Nəsrəddin», 3 mart 1907, № 9
83. *Leontiyev*
«Molla Nəsrəddin», 17 mart 1907, № 11

84. *Quli-biyabanlar*
«Molla Nəsrəddin», 24 mart 1907, №12
85. *Quba meydanı*
«Molla Nəsrəddin», 24 mart 1907, № 12
86. *Məzhəb azadlığı*
«Molla Nəsrəddin», 31 mart 1907, № 13
87. *Mövqəfat məsələsi*
«Molla Nəsrəddin», 7 aprel 1907, № 14
88. *Xoş təqdir*
«Molla Nəsrəddin», 7 aprel 1907, № 14
89. *Cəmiyyəti-xeyriyyə*
«Molla Nəsrəddin», 14 aprel 1907, № 15
90. *Məslək*
«Molla Nəsrəddin», 14 aprel 1907, № 15
91. *Zarafət*
«Molla Nəsrəddin», 21 aprel 1907, № 16
92. *Qayıрма hədislər*
«Molla Nəsrəddin», 21 aprel 1907, № 16
93. *«Tərcüman»ın fitvası*
«Molla Nəsrəddin», 28 aprel 1907, № 17
94. *Oxucularımıza*
«Molla Nəsrəddin», 28 aprel 1907, № 17
95. *Gənəcə mollalarına*
«Molla Nəsrəddin», 5 may 1907, № 18

96. *Molla Cəfərqulu*
«Molla Nəsrəddin», 12 may 1907, № 19
97. *Erməni və müsəlman övrətləri. Bu işlərin çarəsi*
«Molla Nəsrəddin», 19 may 1907, № 20
98. *Gülmək*
«Molla Nəsrəddin», 19 may 1907, № 20
99. *Millət qurbanları*
«Molla Nəsrəddin», 26 may 1907, № 21
100. *Qafqaz Şeyxül İslamına iki dənə açıq məktub*
«Molla Nəsrəddin», 2 iyun 1907, № 22
101. *Bir neçə günlüyə*
«Molla Nəsrəddin», 25 iyun 1907, № 23
102. *Həm qırx beş min manat?*
«Molla Nəsrəddin», 1 iyul 1907, № 24
103. *Cəfəngiyat*
«Molla Nəsrəddin», 8 iyul 1907, № 25
104. *«Dəbistan»*
«Molla Nəsrəddin», 8 iyul 1907, № 25
105. *Qız uşağı*
«Molla Nəsrəddin», 8 iyul 1907, № 25
106. *Papaq*
«Molla Nəsrəddin», 15 iyul 1907, № 26
107. *Bizim işlərimiz*
«Molla Nəsrəddin», 24 iyul 1907, № 27

108. *Təbriz işləri*
«Molla Nəsrəddin», 24 iyul 1907, № 27
109. *Cəfərin anası*
«Molla Nəsrəddin», 29 iyul 1907, № 28
110. *Bakı dəryası*
«Molla Nəsrəddin», 29 iyul 1907, № 28
111. *Cümə günləri*
«Molla Nəsrəddin», 29 iyul 1907, № 28
112. *Qurbağalar*
«Molla Nəsrəddin», 5 avqust 1907, № 29
113. *Bir boçka su. Bakıda Çorni qorod fəhlələrinə*
«Molla Nəsrəddin», 12 avqust 1907, № 30
114. *Göz yaşları*
«Molla Nəsrəddin», 12 avqust 1907, № 30
115. *Keçəllər*
«Molla Nəsrəddin», 12 avqust 1907, № 30
116. *Qorxuram*
«Molla Nəsrəddin», 12 avqust 1907, № 30
117. *Xanımlara*
«Molla Nəsrəddin», 20 avqust 1907, № 31
118. *Bakının əlacı*
«Molla Nəsrəddin», 20 avqust 1907, № 31
119. *Vəkil*
«Molla Nəsrəddin», 17 sentyabr 1907, № 35

120. *Cuhudun məktubu*
«Molla Nəsrəddin», 24 sentyabr 1907, № 36
121. *İsbati-həqq*
«Molla Nəsrəddin», 24 sentyabr 1907, № 36
122. *Cəfəngiyat*
«Molla Nəsrəddin», 24 sentyabr 1907, № 36
123. *Uşaqbazlıq*
«Molla Nəsrəddin», 2 oktyabr 1907, № 37
124. *Lay-lay*
«Molla Nəsrəddin», 2 oktyabr 1907, № 37
125. *Aşına sədasi*
«Molla Nəsrəddin», 8 oktyabr 1907, № 38
126. *Oğlanlarımızı oxutmayın*
«Molla Nəsrəddin», 20 oktyabr 1907, № 39
127. *Darülfünun*
«Molla Nəsrəddin», 26 oktyabr 1907, № 40
128. *Şükür və səna*
«Molla Nəsrəddin», 4 noyabr 1907, № 41
129. *Başmaq*
«Molla Nəsrəddin», 4 noyabr 1907, № 41
130. *Zəncir*
«Molla Nəsrəddin», 11 noyabr 1907, № 42
131. *Batdağ*
«Molla Nəsrəddin», 18 noyabr 1907, № 43

132. *İnşaallah*
«Molla Nəsrəddin», 18 noyabr 1907, № 43
133. *Xəmmas*
«Molla Nəsrəddin», 25 noyabr 1907, № 44
134. *Məryəm xanım*
«Molla Nəsrəddin», 2 dekabr 1907, № 45
135. *Bəqaiis-səltənə*
«Molla Nəsrəddin», 2 dekabr 1907, № 45
136. *Salam-mələyk*
«Molla Nəsrəddin», 2 dekabr 1907, № 45
137. *Ölümlər*
«Molla Nəsrəddin», 9 dekabr 1907, № 46
138. *Fərrux bəy Vəzirov*
«Molla Nəsrəddin», 16 dekabr 1907, № 47
139. *Oyun-oyuncaq*
«Molla Nəsrəddin», 16 dekabr 1907, № 47
140. *İran işləri*
«Molla Nəsrəddin», 16 dekabr 1907, № 47
141. *Məsləkimiz*
«Molla Nəsrəddin», 23 dekabr 1907, № 48
142. *İlin axırı*
«Molla Nəsrəddin», 30 dekabr 1907, № 49
143. *Eydi-əzha*
«Molla Nəsrəddin», 6 yanvar 1908, № 1

144. *Ticarət və ekonomi xəbərləri*
«Molla Nəsrəddin», 6 yanvar 1908, № 1
145. *Halva*
«Molla Nəsrəddin», 6 yanvar 1908, № 1
146. *Rəvayət*
«Molla Nəsrəddin», 6 yanvar 1908, № 1
147. *Fitvalar*
«Molla Nəsrəddin», 13 yanvar 1908, № 2
148. *Ləpə*
«Molla Nəsrəddin», 13 yanvar 1908, № 2
149. *Küp*
«Molla Nəsrəddin», 20 yanvar 1908, № 3
150. *Ot*
«Molla Nəsrəddin», 27 yanvar 1908, № 4
151. *Yuxu*
«Molla Nəsrəddin», 27 yanvar 1908, № 4
152. *Murt-murt*
«Molla Nəsrəddin», 10 fevral 1908, № 6
153. *Cavab*
«Molla Nəsrəddin», 17 fevral 1908, № 7
154. *Haradadırlar?*
«Molla Nəsrəddin», 24 fevral 1908, № 8
155. *Mikroblar*
«Molla Nəsrəddin», 2 mart 1908, № 9

156. *İran işləri*
«Molla Nəsrəddin», 2 mart 1908, № 9
157. *Din məsələsi*
«Molla Nəsrəddin», 9 mart 1908, № 10
158. *Bakı müsəlmanları*
«Molla Nəsrəddin», 16 mart 1908, № 11
159. *Ana dili*
«Molla Nəsrəddin», 16 mart 1908, № 11
160. *Murdar*
«Molla Nəsrəddin», 30 mart 1908, № 13
161. *Divar*
«Molla Nəsrəddin», 6 aprel 1908, № 14
162. *Filosoflar*
«Molla Nəsrəddin» jurnalı, 13 aprel 1908, № 15
162. *Çanaq (İran vüquatına dair)*
«Molla Nəsrəddin», 28 aprel 1908, № 17
163. *Ziyarət*
«Molla Nəsrəddin», 28 aprel 1908, № 17
164. *Qurtarılıb*
«Molla Nəsrəddin», 5 may 1908, № 18
165. *Dil*
«Molla Nəsrəddin», 12 may 1908, № 19
166. *Anam-bacım*
«Molla Nəsrəddin», 19 may 1908, № 20

167. *Təfavüt (Lağlağı)*
«Molla Nəsrəddin», 19 may 1908, № 20
168. *Çuval*
«Molla Nəsrəddin», 26 may 1908, № 21
169. *Dəllal*
«Molla Nəsrəddin», 26 may 1908, № 21
170. *Sürmə*
«Molla Nəsrəddin», 9 iyun 1908, № 23
171. *Oraq*
«Molla Nəsrəddin», 9 iyun 1908, № 23
172. *Heyz*
«Molla Nəsrəddin», 16 iyun 1908, № 24
173. *Dayan*
«Molla Nəsrəddin», 16 iyun 1908, № 24
174. *Səkkiz yüz molla*
«Molla Nəsrəddin», 23 iyun 1908, № 25
175. *Babilər*
«Molla Nəsrəddin», 30 iyun 1908, № 26
176. *Müsəlman*
«Molla Nəsrəddin», 7 iyul 1908, № 27
177. *Pasport*
«Molla Nəsrəddin», 7 iyul 1908, № 27
178. *Vodka*
«Molla Nəsrəddin», 7 iyul 1908, № 27

179. *Kabla Həsən*
«Molla Nəsrəddin», 7 iyul 1908, № 27
180. *Tarix*
«Molla Nəsrəddin», 14 iyul 1908, № 28
181. *Seyidlər*
«Molla Nəsrəddin», 14 iyul 1908, № 28
182. *Dua*
«Molla Nəsrəddin», 21 iyul 1908, № 29
183. *Cavab*
«Molla Nəsrəddin», 21 iyul 1908, № 29
184. «*Əbvabül-cinan*»
«Molla Nəsrəddin», 28 iyul 1908, № 30
185. *Qonaqlıq*
«Molla Nəsrəddin», 21 iyul 1908, № 30
186. *Möcüzə*
«Molla Nəsrəddin», 21 iyul 1908, № 30
187. *İttihad*
«Molla Nəsrəddin», 4 avqust 1908, № 31
188. *Peterburq*
«Molla Nəsrəddin», 4 avqust 1908, № 31
189. *Məzəli xəbərlər*
«Molla Nəsrəddin», 4 avqust 1908, № 31
190. *Bu nədir?*
«Molla Nəsrəddin», 11 avqust 1908, № 32

191. *Tədarük*
«Molla Nəsrəddin», 18 avqust 1908, № 33
192. *Nüma*
«Molla Nəsrəddin», 18 avqust 1908, № 33
193. *Təməllüq*
«Molla Nəsrəddin», 25 avqust 1908, № 34
194. *Qara buludlar*
«Molla Nəsrəddin», 25 avqust 1908, № 34
195. *Bəs nə vaxt?*
«Molla Nəsrəddin», 1 sentyabr 1908, № 35
196. *Müvafiq qaidə*
«Molla Nəsrəddin», 1 sentyabr 1908, № 35
197. *Müəllimlər*
«Molla Nəsrəddin», 8 sentyabr 1908, № 36
198. *Şeytan*
«Molla Nəsrəddin», 15 sentyabr 1908, № 37
199. *Müsəlman adları*
«Molla Nəsrəddin», 15 sentyabr 1908, № 37
200. *Hümayun*
«Molla Nəsrəddin», 22 sentyabr 1908, № 38
201. *Lal oyunu*
«Molla Nəsrəddin», 22 sentyabr 1908, № 38
202. *Politika aləmindən*
«Molla Nəsrəddin», 29 sentyabr 1908, № 39

203. *Bir para sözlər*
«Molla Nəsrəddin», 6 oktyabr 1908, № 40
204. *Mömin*
«Molla Nəsrəddin», 6 oktyabr 1908, № 40
205. *Dava xəbərləri*
«Molla Nəsrəddin», 6 oktyabr, 1908, № 40
206. *Bir para xəbərlər*
«Molla Nəsrəddin», 13 oktyabr 1908, № 41
207. *Novruz*
«Molla Nəsrəddin», 13 oktyabr 1908, № 41
208. *Xoş amədi*
«Molla Nəsrəddin», 27 oktyabr 1908, № 43
209. *Nə eləsin?*
«Molla Nəsrəddin», 27 oktyabr 1908, № 43
210. *Gələcək*
«Molla Nəsrəddin», 3 noyabr 1908, № 44
211. *Xəbərdarlıq*
«Molla Nəsrəddin», 3 noyabr 1908, № 44
212. *Misyonerlər*
«Molla Nəsrəddin», 10 noyabr 1908, № 45
213. *Unutmasınlar*
«Molla Nəsrəddin», 10 noyabr 1908, № 45
214. *Hacıxana*
«Molla Nəsrəddin», 17 noyabr 1908, № 46

215. *Abunə dəfətarimiz açıldı*
«Molla Nəsrəddin», 24 noyabr 1908, № 47
216. *Siyasi məsələ*
«Molla Nəsrəddin», 24 noyabr 1908, № 47
217. *Zəhrimar*
«Molla Nəsrəddin», 30 noyabr 1908, № 48; 7 dekabr 1908. № 49
218. *Şahzadə*
«Molla Nəsrəddin», 7 dekabr 1908, № 49
219. *Bosna və Hersək məsələsi*
«Molla Nəsrəddin», 7 dekabr 1908, № 49
220. *Xanımlar*
«Molla Nəsrəddin», 14 dekabr 1908, № 50
221. *Ərəb İzzət qaçmıyıb*
«Molla Nəsrəddin», 14 dekabr 1908, № 50
222. *Çıraq*
«Molla Nəsrəddin», 21 dekabr 1908, № 51
223. *Həqiqət*
«Molla Nəsrəddin», 28 dekabr 1908, № 52
224. *Köhnə il*
«Molla Nəsrəddin», 28 dekabr 1908, № 52
225. *Necə qan ağlamasın daş bu gün*
«Molla Nəsrəddin», 11 yanvar 1909, № 2
226. *Qənimət*
«Molla Nəsrəddin», 28 yanvar 1909, № 3

227. *Ütəmə*
«Molla Nəsrəddin», 1 fevral 1909, № 5
228. *Küflə qurdu*
«Molla Nəsrəddin», 8 fevral 1908, № 6
229. *Bisavad*
«Molla Nəsrəddin», 8 fevral 1909, № 6
230. *İp*
«Molla Nəsrəddin», 15 fevral 1909, № 7
231. *Poçtxana*
«Molla Nəsrəddin», 22 fevral 1909, № 8
232. *Həmişəri və saldat*
«Molla Nəsrəddin», 1 mart 1909, № 9
233. *Allaha şükür olsun*
«Molla Nəsrəddin», 8 mart 1909, № 10
234. *Ticarət xəbərləri*
«Molla Nəsrəddin», 8 mart 1909, № 10
235. *Pillə-pillə*
«Molla Nəsrəddin», 15 mart 1909, № 11
236. *Xanımlar*
«Molla Nəsrəddin», 29 mart 1909, № 13
237. *Həman söz*
«Molla Nəsrəddin», 12 aprel 1909, № 15
238. *Çaqqal*
«Molla Nəsrəddin», 12 aprel 1909, № 15

239. *Qəyyumluq kantoru*
«Molla Nəsrəddin», 19 aprel 1909, № 16
240. *Muştuq*
«Molla Nəsrəddin», 19 aprel 1909, № 16
241. *Yamaq*
«Molla Nəsrəddin», 26 aprel 1909, № 17
242. *Dörd yüz qız*
«Molla Nəsrəddin», 3 may 1909, № 18
243. *İstifta*
«Molla Nəsrəddin», 10 may 1909, № 19
244. *Məscidlər*
«Molla Nəsrəddin», 17 may 1909, № 20
245. *Məəttəl*
«Molla Nəsrəddin», 17 may 1909, № 20
246. *Üç yüz milyon məşallah*
«Molla Nəsrəddin», 24 may 1909, № 21
247. *Qənaət*
«Molla Nəsrəddin», 24 may 1909, № 21
248. *Qurddan çoban*
«Molla Nəsrəddin», 31 may 1909, № 22
249. *Qəzetlərdən*
«Molla Nəsrəddin», 7 iyun 1909, № 23
250. *Üsuli-cədid*
«Molla Nəsrəddin», 7 iyun 1909, № 23

251. *Yol*
«Molla Nəsrəddin», 14 iyun 1909, № 24
252. *Elmi-musiqi «İttihad» mədrəsəsində*
«Molla Nəsrəddin», 21 iyun 1909, № 25
253. *Bir əldə iki qarpızı tutmaq olmaz*
«Molla Nəsrəddin», 28 iyun 1909, № 26
254. *Üç qara xəbər*
«Molla Nəsrəddin», 12 iyul 1909, № 28
255. *Tövhid*
«Molla Nəsrəddin», 19 iyul 1909, № 29
256. *Halal*
«Molla Nəsrəddin», 26 iyul 1909, № 30
257. *Zülm*
«Molla Nəsrəddin», 26 iyul 1909, № 30
258. *Mətbəə*
«Molla Nəsrəddin», 2 avqust 1909, № 31
259. *Papaslar*
«Molla Nəsrəddin», 9 avqust 1909, № 32
260. *Məhəbbət*
«Molla Nəsrəddin», 9 avqust 1909, № 32
261. *Əyyami-mah*
«Molla Nəsrəddin», 16 avqust 1909, № 33
262. *Küpə*
«Molla Nəsrəddin», 23 avqust 1909, № 34

263. *Ahənriuba*
«Molla Nəsrəddin», 30 avqust 1909, № 35
264. *Evi yıxıldı*
«Molla Nəsrəddin», 30 avqust 1909, № 35
265. *Xeyirxahlıq*
«Molla Nəsrəddin», 6 sentyabr 1909, № 36
266. *Tərəkəmə*
«Molla Nəsrəddin», 6 sentyabr 1909, № 36
267. *Kərbəlayı*
«Molla Nəsrəddin», 13 sentyabr 1909, № 37
268. *Əvvəlinci söz*
«Molla Nəsrəddin», 20 sentyabr 1909, № 38
269. *«Nicat»*
«Molla Nəsrəddin», 27 sentyabr 1909, № 39
270. *«İrani-nov»*
«Molla Nəsrəddin», 4 oktyabr 1909, № 40
271. *Dağarcıq*
«Molla Nəsrəddin», 18 oktyabr 1909, № 42
272. *Təmizləmək*
«Molla Nəsrəddin», 1 noyabr 1909, № 44
273. *Kəc qabırğa*
«Molla Nəsrəddin», 8 noyabr 1909, № 45
274. *Bismilla xiragima nırragim*
«Molla Nəsrəddin», 15 noyabr 1909, № 46

275. *Bəzi işlər*
«Molla Nəsrəddin», 6 dekabr 1909, № 49
276. *Bikarlar bayramı*
«Molla Nəsrəddin», 13 dekabr 1909, № 50
277. *İcazəyi-ictimad*
«Molla Nəsrəddin», 20 dekabr 1909, № 51
278. *Nə deyim*
«Molla Nəsrəddin», 3 yanvar 1910, № 1
279. *Təzə il*
«Molla Nəsrəddin», 3 yanvar 1910, № 1
280. *Nişanlı bir qız*
«Molla Nəsrəddin», 10 yanvar 1910, № 2
281. *Düşmənlər*
«Molla Nəsrəddin», 17 yanvar 1910, № 3
282. *Din*
«Molla Nəsrəddin», 24 yanvar 1910, № 4
283. *Sədiyə oxşar*
«Molla Nəsrəddin», 31 yanvar 1910, № 5
284. *Nə vaxt?*
«Molla Nəsrəddin», 7 fevral 1910, № 6
285. *Nəcasət*
«Molla Nəsrəddin», 14 fevral 1910, № 7
286. *Qatmaqarışığı*
«Molla Nəsrəddin», 14 fevral 1910, № 7

287. *Bəis*
«Molla Nəsrəddin», 14 fevral 1910, № 7
288. *Şeyx Məhəmməd*
«Molla Nəsrəddin», 21 fevral 1910, № 8
289. *Mənfəət*
«Molla Nəsrəddin», 28 fevral 1910, № 9
290. *İrs*
«Molla Nəsrəddin», 7 mart 1910, № 10
291. *Novruz*
«Molla Nəsrəddin», 14 mart 1910, № 11
292. *Kəçi*
«Molla Nəsrəddin», 21 mart 1910, № 12
293. *Əmali-mahi-Rəməzan*
«Molla Nəsrəddin», 21 mart 1910, № 12
294. *Paklar*
«Molla Nəsrəddin», 4 aprel 1910, № 13
295. *Nadirül-vücut*
«Molla Nəsrəddin», 11 aprel 1910, № 14
296. *Kimlərdir?*
«Molla Nəsrəddin», 25 aprel 1910, № 16
297. *Rəst yangının planı*
«Molla Nəsrəddin», 25 aprel 1910, № 16
298. *Etidalıyyun*
«Molla Nəsrəddin», 2 may 1910, № 17

299. *Hacı İbrahimov*
«Molla Nəsrəddin», 16 may 1910, № 19
300. *Şeyxülislam*
«Molla Nəsrəddin», 16 may 1910, № 19
301. *Helmi paşa*
«Molla Nəsrəddin», 6 iyun 1910, № 22
302. *İt baxandan*
«Molla Nəsrəddin», 13 iyun 1910, № 23
303. *Bahalıq*
«Molla Nəsrəddin», 20 iyun 1910, № 24
304. *Tacül-hac*
«Molla Nəsrəddin», 27 iyun 1910, № 25
305. *Qanlı faciə*
«Molla Nəsrəddin», 11 iyul 1910, № 27
306. *Təzə xəbər*
«Molla Nəsrəddin», 8 avqust 1910, № 31
307. *Molla*
«Molla Nəsrəddin», 22 avqust 1910, № 32
308. *Bibiheybət ziyarətgahı*
«Molla Nəsrəddin», 5 yanvar 1911, № 1
309. *Nə olardı?*
«Molla Nəsrəddin», 12 yanvar 1911, № 2
310. *Qəzetlərimiz*
«Molla Nəsrəddin», 31 mart 1911, № 12

311. *«İşiq»*
«Molla Nəsrəddin», 31 mart 1911, № 12
312. *Müsəlmanların ittihadı*
«Molla Nəsrəddin», 7 aprel 1911, № 13
313. *Biz*
«Molla Nəsrəddin», 16 aprel 1911, № 14
314. *Altı milyon*
«Molla Nəsrəddin», 16 aprel 1911, № 14
315. *Teatr*
«Molla Nəsrəddin», 1 may 1911, № 16
316. *Zina*
«Molla Nəsrəddin», 10 iyul 1911, № 25
317. *Mustafabəy Əlibəyov*
«Molla Nəsrəddin», 4 avqust 1911, № 28
318. *Məhəmmədəli Mirzə*
«Molla Nəsrəddin», 11 avqust 1911, № 29
319. *Osmanlı ilə İtaliya davası*
«Molla Nəsrəddin», 1 oktyabr 1911, № 34
320. *Zorrama qiraətxana*
«Molla Nəsrəddin», 8 oktyabr 1911, № 35
321. *Tap görüm*
«Molla Nəsrəddin», 15 oktyabr 1911, № 36
322. *Ad*
«Molla Nəsrəddin», 22 oktyabr 1911, № 37

323. *Qan hamam*
«Molla Nəsrəddin», 30 oktyabr 1911, № 38
324. *Fındıq*
«Molla Nəsrəddin», 30 oktyabr 1911, № 38
325. *Kəflənmək*
«Molla Nəsrəddin», 6 noyabr 1911, № 39
326. *Təsəlli*
«Molla Nəsrəddin», 14 noyabr 1911, № 40
327. *Qohumluq*
«Molla Nəsrəddin», 20 noyabr 1911, № 41
328. *Məramnamə*
«Molla Nəsrəddin», 20 noyabr 1911, № 41
329. *Yadigarı-Həzrət İbrahim Xəlil*
«Molla Nəsrəddin», 27 noyabr 1911, № 42
330. *Nainsaflıq*
«Molla Nəsrəddin», 4 dekabr 1911, № 43
331. *Cavabımız*
«Molla Nəsrəddin», 11 dekabr 1911, № 44
332. *İmalə*
«Molla Nəsrəddin», 11 dekabr 1911, № 44
333. *Məscid*
«Molla Nəsrəddin», 18 dekabr 1911, № 45
334. *Alım-satım*
«Molla Nəsrəddin», 25 dekabr 1911, № 46

335. *İslam*
«Molla Nəsrəddin», 25 dekabr 1911, № 46
336. *Təzə il*
«Molla Nəsrəddin», 6 yanvar 1912, № 1
337. *Pək eyi*
«Molla Nəsrəddin», 13 yanvar 1912, № 2
338. *Çiçək*
«Molla Nəsrəddin», 20 yanvar 1912, № 3
339. *Tök*
«Molla Nəsrəddin», 27 yanvar 1912, № 4
340. *İmtahan*
«Molla Nəsrəddin», 5 fevral 1912, № 5
341. *Müsəlmançılıq*
«Molla Nəsrəddin», 23 fevral 1912, № 7
342. *Artistlər*
«Molla Nəsrəddin», 8 mart 1912, № 9
343. *Əlifba*
«Molla Nəsrəddin», 13 yanvar 1913, № 1
344. *Övrət məsələsi*
«Molla Nəsrəddin», 27 yanvar 1913, № 3
345. *Manifest*
«Molla Nəsrəddin», 20 mart 1913, № 10
346. *Dərd*
«Molla Nəsrəddin», 12 aprel 1913, № 12

347. *Baş*
«Molla Nəsrəddin», 26 iyun 1913, № 18
348. *Kişi gəlir*
«Molla Nəsrəddin», 11 aprel 1914, № 13
349. *Pyatıqorsk*
«Molla Nəsrəddin», 28 aprel 1914, № 15
350. *Dili tutulub*
«Molla Nəsrəddin», 12 may 1914, № 17
351. *Şükür*
«Molla Nəsrəddin», 17 iyun 1914, № 20
352. *Ruhanilər yığıncağı*
«Molla Nəsrəddin», 20 iyun 1914, № 21
353. *Azərbaycan*
«Molla Nəsrəddin», 27 noyabr 1917, № 24
354. *İdarədən*
«Molla Nəsrəddin», 9 fevral 1917, № 1
355. *Qeyrət*
«Molla Nəsrəddin», 16 fevral 1917, № 2
356. *Şor*
«Molla Nəsrəddin», 23 fevral 1917, № 3
357. *Müftülük məsələsi*
«Molla Nəsrəddin», 2 yanvar 1917, № 4
358. *Mübarəkbadlıq*
«Molla Nəsrəddin», 9 mart 1917, № 5

359. *Xoşbəxtlik*
«Molla Nəsrəddin», 16 mart 1917, № 6
360. *Aclar*
«Molla Nəsrəddin», 23 mart 1917, № 7
361. *Boğaz məsələsi*
«Molla Nəsrəddin», 30 mart 1917, № 8
362. *Zənciri-müqəddəs*
«Molla Nəsrəddin», 5 may 1917, № 11
363. *Bayramlar*
«Molla Nəsrəddin», 12 may 1917, № 12
364. *Müsəlmanlar silahlanır*
«Molla Nəsrəddin», 7 iyun 1917, № 13
365. *Arvadbazlıq*
«Molla Nəsrəddin», 14 iyun 1917, № 14
366. *Qorxmayanlar*
«Molla Nəsrəddin», 5 iyul 1917, № 15
367. *Rus məxrəci*
«Molla Nəsrəddin», 12 iyul 1917, № 16
368. *Millətlər*
«Molla Nəsrəddin», 23 sentyabr 1917, № 17
369. *Ehsan*
«Molla Nəsrəddin», 1 oktyabr 1917, № 18
370. *Bambılılar*
«Molla Nəsrəddin», 11 oktyabr 1917, № 19

371. *Azadəyi-vicdan*
«Molla Nəsrəddin», 18 oktyabr 1917, № 20
372. *Avampəsənd nitqlər*
«Molla Nəsrəddin», 6 noyabr 1917, № 22
373. *Qondarma bəylər*
«Molla Nəsrəddin», Tiflis, 20 noyabr 1917, № 23
374. *Şahsevənlər*
«Molla Nəsrəddin», Tiflis, 18 dekabr 1917, № 25
375. *Millət*
«Molla Nəsrəddin», Təbriz, 20 fevral 1921, № 1
376. *Təzvir ustadları*
«Molla Nəsrəddin», Təbriz, 20 fevral 1921, № 1
377. *Fahişəxana*
«Molla Nəsrəddin», Təbriz, 20 fevral 1921, № 1
378. *Bikarlar məhəlləsi*
«Molla Nəsrəddin», Təbriz, 20 fevral 1921, № 1
379. *Tikan*
«Molla Nəsrəddin», Təbriz, 9 mart 1921, № 2
380. *Cavanlara*
«Molla Nəsrəddin», Təbriz, 9 mart 1921, № 2
381. *Firqələr davası*
«Molla Nəsrəddin», Təbriz, 9 mart 1921, № 2
382. *Maarif dostlarına bəşarət*
«Molla Nəsrəddin», Təbriz, 9 mart 1921, № 2

383. *Elənm zərəri*
«Molla Nəsrəddin», Təbriz, 20 mart 1921, № 3
384. *Vətən xadimləri*
«Molla Nəsrəddin», Təbriz, 20 mart 1921, № 3
385. *Qız tərbiyəsi*
«Molla Nəsrəddin», Təbriz, 20 mart 1921, № 3
386. *Mübarək olsun*
«Molla Nəsrəddin», Təbriz, 20 mart 1921, № 3
387. *Dəstə*
«Molla Nəsrəddin», Təbriz, 31 mart 1921, № 4
388. *Balı badımcan*
«Molla Nəsrəddin», Təbriz, 31 mart 1921, № 4
389. *İranda ləqəblər*
«Molla Nəsrəddin», Təbriz, 31 mart 1921, № 4
390. *Çağşbi*
«Molla Nəsrəddin», Təbriz, 10 aprel 1921, № 5
391. *İlan-qurbağa*
«Molla Nəsrəddin», Təbriz, 10 aprel 1921, № 5
392. *Yumşaq-guru*
«Molla Nəsrəddin», Təbriz, 10 aprel 1921, № 5
393. *Təzə partilər*
«Molla Nəsrəddin», Təbriz, 10 aprel 1921, № 6
394. *Misyonerlər*
«Molla Nəsrəddin», Təbriz, 23 aprel 1921, № 6

395. *İlan*
«Molla Nəsrəddin», Təbriz, 23 aprel 1921, № 6
396. *Təzə dəyirman*
«Molla Nəsrəddin», Təbriz, 23 aprel 1921, № 6
397. *Üç çərək*
«Molla Nəsrəddin», Təbriz, 23 aprel 1921, № 6
398. *Tüstü*
«Molla Nəsrəddin», Təbriz, 7 may 1921, № 7
399. *Əfradi-saleh*
«Molla Nəsrəddin», Təbriz, 7 may 1921, № 7
400. *Ax, Nikolay*
«Molla Nəsrəddin», Təbriz, 7 may 1921, № 7
401. *Məşrubat*
«Molla Nəsrəddin», Təbriz, 7 may 1921, № 7
402. *Bəla*
«Molla Nəsrəddin», Təbriz, 15 may 1921, № 8
403. *Dövlətli xanımlar*
«Molla Nəsrəddin», Təbriz, 15 may 1921, № 8
404. *Təbiət*
«Molla Nəsrəddin», Təbriz, 15 may 1921, № 8
405. *Molla Nəsrəddin*
«Yeni yol» qəzeti, Bakı, 28 sentyabr 1922, № 2
406. *Çarə lazım*
«Yeni yol» qəzeti, Bakı, 28 sentyabr 1922, № 2

407. *Teatr işlərimiz*
«Yeni yol» qəzeti, 28 sentyabr 1922, № 2
408. *Cəfəngiyat*
«Yeni yol» qəzeti, 7 oktyabr 1922, № 3
409. *Möhkəm iplər*
«Yeni yol» qəzeti, 21 oktyabr 1922, № 5
410. *Kürk.*
«Yeni yol» qəzeti, 28 oktyabr 1922, № 6
411. *Cəfəngiyat*
«Yeni yol» qəzeti, 28 oktyabr 1922, № 6
412. *Şura*
«Molla Nəsrəddin», Bakı, 2 noyabr 1922, № 1
413. *Yaxın Şərq məsələsi*
«Molla Nəsrəddin», 2 noyabr 1922, № 1
414. *Hədə*
«Yeni yol», 4 noyabr 1922, № 7
415. *Qanı istilər*
«Molla Nəsrəddin», 9 noyabr 1922, № 2
416. *Rəndə*
«Molla Nəsrəddin», 9 noyabr 1922, № 2
417. *Ağ çörək və kərə yağ*
«Molla Nəsrəddin», 19 noyabr 1922, № 3
418. *İnqilab lazım*
«Yeni yol», 19 noyabr 1922, № 3

419. *Yer yoxdur*
«Molla Nəsrəddin», 26 noyabr 1922, № 4
420. *Ar olsun*
«Molla Nəsrəddin», 14 dekabr 1922, № 6
421. *Ziyarət*
«Molla Nəsrəddin», 24 dekabr 1922, № 7
422. *Gözl yerlər*
«Molla Nəsrəddin», 24 dekabr 1922, № 7
423. *Əl quyuları*
«Yeni yol», 25 noyabr 1922, № 7
424. *Nəft fəhlələri*
«Molla Nəsrəddin», 31 dekabr 1922, № 8
425. *Padvod*
«Molla Nəsrəddin», 13 yanvar 1923, № 9
426. *Düzəldi*
«Molla Nəsrəddin», 13 yanvar 1923, № 9
427. *Qulağımız qızıxıb*
«Yeni yol», 13-20 yanvar, 1923 № 2-3
428. *İki xəbər*
«Molla Nəsrəddin», 20 yanvar 1923, № 10
429. *Şikayət*
«Molla Nəsrəddin», 27 yanvar 1923, № 11
430. *Müqəddəs vətənim*
«Molla Nəsrəddin», 27 yanvar 1923, № 11

431. *Uşaqlarımız*
«Yeni yol», 27 yanvar-3 fevral 1923, № 45
432. *Nə mərəkə*
«Molla Nəsrəddin», 3 fevral 1923, № 12
433. *Bədbəxtlik*
«Yeni yol», 3 fevral 1923, № 5
434. *Uşaq teatrı*
«Yeni yol», 17 fevral 1923, № 7
435. *Pulların danışığı*
«Yeni yol», 17 fevral 1923, № 7
436. *Ərzaq vergisinin nöqsanları*
«Molla Nəsrəddin», 18 fevral 1923, № 13
437. *Əslinə mütabiqdir*
«Molla Nəsrəddin», 18 fevral 1923, № 13
438. *Təbiət*
«Molla Nəsrəddin», 3 mart 1923, № 15
439. *Əkin ustaları*
«Molla Nəsrəddin», 10 mart 1923, № 16
440. *Poçt xərci*
«Molla Nəsrəddin», 10 mart 1923, № 16
441. *Fəhlə aləmindən*
«Yeni yol», 17 mart 1923, № 10
442. *Pambiq*
«Molla Nəsrəddin», 17 mart 1923, № 17

443. *Qısaca*
«Molla Nəsrəddin», 24 mart 1923, № 18
444. *Vəhşilər*
«Yeni yol» 19 may 1923 № 10
445. *Eşq mədrəsəsi*
«Molla Nəsrəddin», 7 aprel 1923, № 19
446. *Yadigar*
«Yeni yol», 31 mart 1923, № 11
447. *İsa əleyhüssəlamın möcüzü*
«Molla Nəsrəddin», 14 aprel 1923, № 20
448. *Mükafat*
«Molla Nəsrəddin», 14 aprel 1923, № 20
449. *Kəmənd*
«Molla Nəsrəddin», 21 aprel 1923, № 21
450. *Ağac*
«Molla Nəsrəddin», 21 aprel 1923, № 21
451. *Mətbəələr*
«Molla Nəsrəddin», 12 may 1923, № 23
452. *Müəllim*
«Molla Nəsrəddin», 12 may 1923, № 23
453. *Mayın biri*
«Yeni yol», 12 may 1923, № 15
454. *Mənə nə*
«Yeni yol», 12 may 1923, № 15

455. *Qızıl kimi söz*
«Yeni yol», 12 may 1923, № 15
456. *İzhari-təşəkkür*
«Molla Nəsrəddin», 19 may 1923, № 24
457. *Teatr işləri*
«Molla Nəsrəddin», 16 iyun 1923, № 25
458. *Rəsidül-məmalik*
«Molla Nəsrəddin», 23 iyun 1923, № 26
459. *Ticarət*
«Molla Nəsrəddin», 7 iyul 1923, № 27
460. *Hara düşüm*
«Yeni yol», 8 iyul 1923, № 21
461. *«Molla Nəsrəddin» aeroplanı*
«Molla Nəsrəddin», 14 iyul 1923, № 28
462. *Qənaət*
«Molla Nəsrəddin», 14 iyul 1923, № 28
463. *Qatma – qarışıq*
«Molla Nəsrəddin», 14 iyul 1923, № 28
464. *Cümə*
«Yeni yol», 28 iyul 1923, № 12
465. *Söz pəhləvanı*
«Yeni yol», 6 avqust 1923, № 24
466. *Məhərrəmlik*
«Yeni yol», 6 avqust 1923, № 24

467. *Məhərrəmlik*
«Molla Nəsrəddin», 11 avqust 1923, № 29
468. *Təziyədarlar*
«Molla Nəsrəddin», 11 avqust 1923, № 29
469. *Kəçən günlər*
«Yeni yol», 14 avqust 1923, №25
470. *Gəncə qiraətxanası*
«Molla Nəsrəddin», 18 avqust 1923, № 30
471. *İki dilbər*
«Molla Nəsrəddin», 8 sentyabr 1923, № 31
472. *Savad məktəbləri*
«Molla Nəsrəddin», 8 sentyabr 1923, №31
473. *Bəxt*
«Yeni yol», 12 sentyabr 1923, № 28
474. *İspalkom imtahanı*
«Molla Nəsrəddin», 15 sentyabr 1923, № 32
475. *Dəmir yol*
«Molla Nəsrəddin», 22 sentyabr 1923, № 33
476. *İran işləri*
«Molla Nəsrəddin», 29 sentyabr 1923, № 34
477. *Yığıntı*
“Yeni yol” 8 oktyabr 1923, № 31
478. *Bistü-həştüm*
«Molla Nəsrəddin» 17 oktyabr 1923, № 35

479. *Yad etməli*
«Molla Nəsrəddin» 24 oktyabr 1923, № 36
480. *Bəhanə*
«Yeni yol» 8 noyabr 1923, № 34
481. *Şütüri-zaman*
«Molla Nəsrəddin» 17 noyabr 1923, № 37
482. *Qaranlıqda*
«Molla Nəsrəddin», 24 noyabr 1923, № 38
483. *Şərq qadını*
«Molla Nəsrəddin», 8 yanvar 1924, № 2
484. *Kimdən ötəri*
«Yeni yol», 24 yanvar 1924, № 2
485. *Uşaqlarımız*
«Molla Nəsrəddin», 26 yanvar 1924, № 3
486. *Mini-mini masallar*
«Molla Nəsrəddin», 6 aprel 1924, № 5
487. *Təzə əlifba*
«Molla Nəsrəddin», 13 aprel 1924, № 6
488. *Xilafət məsələsi*
«Molla Nəsrəddin», 13 aprel 1924, № 6
489. *Orucluq*
«Molla Nəsrəddin», 13 aprel 1924, № 6
490. *Üç saat*
«Molla Nəsrəddin», 10 may 1924, № 7

491. *Su budkaları*
«Molla Nəsrəddin», 10 may 1924, № 7
492. *Nov*
«Molla Nəsrəddin», 6 sentyabr 1924, № 13
493. *Tehran müxbirimizə*
«Molla Nəsrəddin», 18 oktyabr 1924, № 19
494. *Kooperativ*
«Molla Nəsrəddin», 22 noyabr 1924, № 24
495. *Cərimə*
«Molla Nəsrəddin», 22 noyabr 1924, № 24
496. *İnna lillahi və inna ileyhi raciun*
«Molla Nəsrəddin», 29 noyabr 1924, № 25
497. *Dinsizlik*
«Molla Nəsrəddin», 29 noyabr 1924, № 25
498. *Qız mütribləri*
«Molla Nəsrəddin», 29 noyabr 1924, № 25
499. *Ay qoçaq mülkədar*
«Molla Nəsrəddin», 6 dekabr 1924, № 26
500. *Mühibbi-imam*
«Molla Nəsrəddin», 22 dekabr 1924, № 26
501. *Murdar*
«Molla Nəsrəddin», 13 dekabr 1924, № 27
502. *Qalifə şalvar*
«Molla Nəsrəddin», 13 dekabr 1924, № 27

503. *Kitab məsələsi*
«Molla Nəsrəddin», 20 dekabr 1924, № 28
504. *Fars konsulu*
«Molla Nəsrəddin», 27 dekabr 1924, № 29
505. *Allah, bədnəzərdən saxla*
«Molla Nəsrəddin», 27 dekabr 1924, № 29
506. *Ev adları*
«Molla Nəsrəddin», 3 yanvar 1925, № 1
507. *Təzə il*
«Molla Nəsrəddin», 10 yanvar 1925, № 2
508. *Haqq söz*
«Molla Nəsrəddin», 10 yanvar 1925, № 2
509. *Ticarət naloqu*
«Molla Nəsrəddin», 17 yanvar 1925, № 3
510. *Uşaq teatri*
«Molla Nəsrəddin», 31 yanvar 1925, № 5
511. *Axır çərşənbə*
«Molla Nəsrəddin», 7 mart 1925, № 10
512. *Dindarlıq*
«Molla Nəsrəddin», 14 mart 1925, № 11
513. *Vartılar bayramı*
«Molla Nəsrəddin», 21 mart 1925, № 12
514. *Ticarət malının cinsliyi*
«Molla Nəsrəddin», 11 aprel 1925, № 15

515. *Gizlədirlər*
«Molla Nəsrəddin», 18 aprel 1925, № 16
516. *İki cür möcüz*
«Molla Nəsrəddin», 25 aprel 1925, № 17
517. *Qərribə tapmaca*
«Molla Nəsrəddin», 2 may 1925, № 18
518. *Qərardad*
«Molla Nəsrəddin», 2 may 1925, № 18
519. *İki faciə*
«Molla Nəsrəddin», 16 may 1925, № 20
520. *Üsuli-tərbiyə*
«Molla Nəsrəddin», 23 may 1925, № 21
521. *Qonaqlıq vermək*
«Molla Nəsrəddin», 30 may 1925, № 22
522. *Təmizlik*
«Molla Nəsrəddin», 30 may 1925, № 22
523. *Kəndlilərə yavıq*
«Molla Nəsrəddin», 13 iyun 1925, № 24
524. *Qurban bayramı*
«Molla Nəsrəddin», 13 iyun 1925, № 24
525. *Əncüməni-xeyriyyə*
«Molla Nəsrəddin», 20 iyun 1925, № 25
526. *Tulanbar eşşayi, məxmər palan*
«Molla Nəsrəddin», 20 iyun 1925, № 25

527. *Müsəllə*
«Molla Nəsrəddin», 27 iyun 1925, № 26
528. *Peyğəmbərlik, ya ki kişmiş davası*
«Molla Nəsrəddin», 4 iyul 1925, № 27
529. *Ədəbli təziyə*
«Molla Nəsrəddin», 4 iyul 1925, № 27
530. *Aşura oğruları*
«Molla Nəsrəddin», 11 iyul 1925, № 28
531. *Binamazlıq*
«Molla Nəsrəddin», 18 iyul 1925, № 29
532. *Şükür eləməlidir*
«Molla Nəsrəddin», 5 sentyabr 1925, № 36
533. *Bakıdan Qarabağa Naxçıvan mali*
«Molla Nəsrəddin», 5 sentyabr 1925, № 36
534. *Xəbərdarlıq*
«Molla Nəsrəddin», 12 sentyabr 1925, № 37
535. *Unudulmuş elmlər*
«Molla Nəsrəddin», 12 sentyabr 1925, № 37
536. *Piyanskalıqın dərmanı*
«Molla Nəsrəddin», 12 sentyabr 1925, № 37
537. *Şəhərə doğru*
«Molla Nəsrəddin», 12 sentyabr 1925, № 37
538. *Hələ dəm alır*
«Molla Nəsrəddin», 26 sentyabr 1925, № 39

539. *Yağış suyu*
«Molla Nəsrəddin», 3 oktyabr 1925, № 40
540. *Təzə müalicə üsulu*
«Molla Nəsrəddin», 10 oktyabr 1925, № 41
541. *İran işləri*
«Molla Nəsrəddin», 17 oktyabr 1925, № 42
542. *Acıqnan*
«Molla Nəsrəddin», 31 oktyabr 1925, № 44
543. *Dəxi nə istəyəcəklər?*
«Molla Nəsrəddin», 14 noyabr 1925, № 46
544. *Böyük həkimlər*
«Molla Nəsrəddin», 21 noyabr 1925, № 47
545. *Müsəllə*
«Molla Nəsrəddin», 5 dekabr 1925, № 49
546. *Ayların adları*
«Molla Nəsrəddin», 5 dekabr 1925, № 49
547. *Pambıq qiyməti*
«Molla Nəsrəddin», 12 dekabr 1925, № 50
548. *Zarafat*
«Molla Nəsrəddin», 19 dekabr 1925, № 51
549. *Əsil məqsəd nə imiş?*
«Molla Nəsrəddin», 2 yanvar 1926, № 1
550. *Moizə*
«Molla Nəsrəddin», 2 yanvar 1926, № 1

551. *Türkcə kəlmələr haqqında araşdırmalar*
«Molla Nəsrəddin», 23 yanvar 1926, № 4
552. *Allahın qüdrəti*
«Molla Nəsrəddin», 30 yanvar 1926, № 5
553. *Bakı nefti*
«Molla Nəsrəddin», fevral 1926, № 6
554. *Kimə yalvarım*
«Molla Nəsrəddin», fevral 1926, № 8
555. *Oruçluq*
«Molla Nəsrəddin», 6 mart 1926, № 10
556. *Təfaviit*
«Molla Nəsrəddin», mart 1926, № 12
557. *«Sənət və ədəbiyyat»*
«Molla Nəsrəddin», mart 1926, № 12
558. *Vəlvələ*
«Molla Nəsrəddin», mart 1926, № 13
560. *Şadlıq xəbəri*
«Molla Nəsrəddin», 4 aprel 1926, № 14
561. *Şəfqət bacısı*
«Molla Nəsrəddin», 4 aprel 1926, № 14
561. *Yollarımız*
«Molla Nəsrəddin», aprel 1926, № 15
562. *Münacat*
«Molla Nəsrəddin», aprel 1926, № 15

563. *Böhtan*
«Molla Nəsrəddin», aprel 1926, № 15
564. *Qatıq ağdırımı, qaradırımı?*
«Molla Nəsrəddin», aprel 1926, № 16
565. *Siyasət*
«Molla Nəsrəddin», aprel 1926, № 16
566. *Xəstəxanaya*
«Molla Nəsrəddin», aprel 1926, № 16
567. *Kifayət deyil*
«Molla Nəsrəddin», aprel 1926, № 27
568. *Anmmalar*
«Molla Nəsrəddin», 1 may 1926, № 18
569. *Təlimi-doxtəran*
«Molla Nəsrəddin», 1 may 1926, № 18
570. *Tabut içində*
«Molla Nəsrəddin», may 1926, № 19
571. *Xəlifələr*
«Molla Nəsrəddin», may 1926, № 20
572. *Çox eşitməli xəbərlər*
«Molla Nəsrəddin», 22 may 1926, № 21
573. *Dirsək bilər*
«Molla Nəsrəddin», iyun 1926, № 23
574. *Dost*
«Molla Nəsrəddin», 12 iyun 1926, № 24

575. *Lotuluq*
«Molla Nəsrəddin», 12 iyun 1926, № 24
576. *Kəndli evi qonaqlarını necə qəbul etdi?*
«Molla Nəsrəddin», 12 iyun 1926, № 24
577. *Xəbərdarlıq*
«Molla Nəsrəddin», 19 iyun 1926, № 25
578. *Din əleyhinə təbliğat*
«Molla Nəsrəddin», 19 iyun 1926, № 25
579. *Pasport «get-gəli»*
«Molla Nəsrəddin», iyun 1926, № 26
580. *Ölüm axtaran*
«Molla Nəsrəddin», 3 iyul 1926, № 27
581. *Zəlzələ*
«Molla Nəsrəddin», 10 iyul 1926, № 28
582. *Başbilet tapmacası*
«Molla Nəsrəddin», 17 iyul 1926, № 29
583. *Fəxr etməli*
«Molla Nəsrəddin», 24 iyul 1926, № 30
584. *Əvvəl şəhərdə, sonra kənddə*
«Molla Nəsrəddin», 31 iyul 1926, № 31
585. *Bilet satılmasın*
«Molla Nəsrəddin», avqust 1926, № 33
586. *Yandım-yaxıldım*
«Molla Nəsrəddin», sentyabr 1926, № 37

587. *Nə dəxli var*
«Molla Nəsrəddin», sentyabr 1926, № 37
588. *Xala xətrin qalması*
«Molla Nəsrəddin», sentyabr 1926, № 38
589. *Din söhbətləri*
«Molla Nəsrəddin», sentyabr 1926, № 39
590. *İngilis mədəniyyəti*
«Molla Nəsrəddin», 2 oktyabr 1926, № 40
591. *Gözəl millət*
«Molla Nəsrəddin», 9 oktyabr 1926, № 41
592. *Lüğət*
«Molla Nəsrəddin», 9 oktyabr 1926, № 41
593. *Təfəvütü yoxdur*
«Molla Nəsrəddin», 16 oktyabr 1926, № 42
594. *O elə, bu belə*
«Molla Nəsrəddin», 24 oktyabr 1926, № 43
595. *Çox nigaranam*
«Molla Nəsrəddin», 30 oktyabr 1926, № 44
596. *Nisyə mal ötürmək*
«Molla Nəsrəddin», 6 noyabr 1926, № 45
597. *Latın hürufatı və ingilislər*
«Molla Nəsrəddin», 13 noyabr 1926, № 46
598. *İsti suya, soyuq suya*
«Molla Nəsrəddin», 20 noyabr 1926, № 47
599. *Arvad öldürənlər, yaxud «qeyrət»*

- «Molla Nəsrəddin», 27 noyabr 1926, № 48
600. *Özümdən böyük sözlər*
«Molla Nəsrəddin», 18 dekabr 1926, № 51
601. *Hünərli qadınlar*
«Şərq qadını» jurnalı, 1926, № 6
602. *Namaz üstə*
«Molla Nəsrəddin», 8 yanvar 1927, № 2
603. *İran tacirləri*
«Molla Nəsrəddin», 22 yanvar 1927, № 4
604. *Göyçayda maarif əfəndiləri*
«Molla Nəsrəddin», 29 yanvar 1927, № 5
605. *Kəndə*
«Molla Nəsrəddin», 5 fevral 1927, № 6
606. *Xaç bayramı*
«Molla Nəsrəddin», 12 fevral 1927, № 7
607. *Bayquşlar*
«Molla Nəsrəddin», 19 fevral 1927, № 8
608. *İnsan və heyvan*
«Molla Nəsrəddin», 26 fevral 1927, № 9
609. *Beynəlxalq qadınlar günü*
«Molla Nəsrəddin», 5 mart 1927, № 10
610. *Oruc yeyənlərin və oruc tutanların hesabı*
«Molla Nəsrəddin», 19 mart 1927, № 12

611. *Eşit, inanma*
«Molla Nəsrəddin», 19 mart 1927, № 12
612. *Yad edirəm*
«Molla Nəsrəddin», 26 mart 1927, № 13
613. *Dəyirman*
«Molla Nəsrəddin», 2 aprel 1927, № 14
614. *Uzandırma*
«Molla Nəsrəddin», 9 aprel 1927, № 15
615. *Həmi yaxşı, həm pis, yaxud meymun*
«Molla Nəsrəddin», 9 aprel 1927, № 15
616. *Abru*
«Molla Nəsrəddin», 9 aprel 1927, № 15
617. *Qızarar*
«Molla Nəsrəddin», 20 aprel 1927, № 17
618. *Dinc qulağım, yaxud yeddi il*
«Molla Nəsrəddin», 28 aprel 1927, № 18
619. *Mətbuat bayramı, yaxud tacgüzarlıq*
«Molla Nəsrəddin», 5 may 1927, № 19
620. *Xan hünəri*
«Molla Nəsrəddin», 12 may 1927, № 20
621. *Bir qətrə göz yaşı*
«Molla Nəsrəddin», 19 may 1927, № 21
622. *Traktor və Əli şišəsi*
«Molla Nəsrəddin», 26 may 1927, № 22

623. *Od və su*
«Molla Nəsrəddin», 2 iyul 1927, № 23
624. *Yuxum gəlir*
«Molla Nəsrəddin», 9 iyun 1927, № 24
625. *Qızdırma müalicəsi*
«Molla Nəsrəddin», 23 iyun 1927, № 26
626. *Arvada gücləri çatır*
«Molla Nəsrəddin», 23 iyun 1927, № 26
627. *İki möcüz*
«Molla Nəsrəddin», 30 iyun 1927, № 27
628. *Ruzi-aşura*
«Molla Nəsrəddin», 7 iyul 1927, № 28
629. *İran meyvələri, yaxud əli qələmlı vaizlər*
«Molla Nəsrəddin», 28 iyul 1927, № 31
630. *Pak neft və murdar neft*
«Molla Nəsrəddin», 1 sentyabr 1927, № 36
631. *Allah var, yaxud çəki daşları*
«Molla Nəsrəddin», 8 sentyabr 1927, № 37
632. *«Kusi rehlət»*
«Molla Nəsrəddin», 15 sentyabr 1927, № 38
633. *Şura qadınları*
«Molla Nəsrəddin», 6 oktyabr 1927, № 41
634. *Üzr istəyirəm*
«Molla Nəsrəddin», 13 oktyabr 1927, № 42

635. *Din söhbətləri*
«Molla Nəsrəddin», 27 oktyabr 1927, № 42-44
636. *Qəzalarda yol məsələsi*
«Molla Nəsrəddin», 20 oktyabr 1927, № 43
637. *Əsatiri-əvvəl*
«Molla Nəsrəddin», 27 oktyabr 1927, № 44
638. *Oktyabr inqilabı və şaxsey*
«Molla Nəsrəddin», 7 noyabr 1927, № 45
639. *Məşğuliyyət*
«Molla Nəsrəddin», 17 noyabr 1927, № 46
640. *Müxbirlər*
«Molla Nəsrəddin», 24 noyabr 1927, № 47
641. *Həmmalül-müqəddəs*
«Molla Nəsrəddin», 1 dekabr 1927, № 48
642. *Tövhid*
«Molla Nəsrəddin», 15 dekabr 1927, № 50
643. *Məktəblər*
«Molla Nəsrəddin», 22 dekabr 1927, № 51
644. *Əsrimizin möcüzələri*
«Molla Nəsrəddin», 30 dekabr 1927, № 52
645. *Tarix*
«Molla Nəsrəddin», 6 yanvar 1928, № 1
646. *«Sülhi-əbədi»*
«Molla Nəsrəddin», 13 yanvar 1928, № 2

647. *Qış xəbərləri*
«Molla Nəsrəddin», 20 yanvar 1928, № 3
648. *Oruc tutanlar və oruc tutmayanların hesabı*
«Molla Nəsrəddin», 3 fevral 1928, № 5
649. *Teatr konfransı*
«Molla Nəsrəddin», 10 fevral 1928, № 6
650. *Allah vardır*
«Molla Nəsrəddin», 17 fevral 1928, № 7
651. *Növbə gözləmək*
«Molla Nəsrəddin», 24 fevral 1928, № 8
652. *Əcazi-Quran*
«Molla Nəsrəddin», 2 mart 1928, № 9
653. *Beynəlxalq qadınlar günü və səriət*
«Molla Nəsrəddin», 9 mart 1928, № 10
654. *Mərkəz və qəzalar*
«Molla Nəsrəddin», 16 mart 1928, № 11
655. *Leylətül-qədr*
«Molla Nəsrəddin», 22 mart 1928, № 12
656. *Qadağa etmək*
«Molla Nəsrəddin», 5 aprel 1928, № 14
657. *«Tiryək»*
«Molla Nəsrəddin», 19 aprel 1928, № 16
658. *Söngü-təbii, yaxud Həcc ziyarəti*
«Molla Nəsrəddin», 26 aprel 1928, № 17

659. *Zeynəb*
«Molla Nəsrəddin», 3 may 1928, № 18
660. «*Darvin*»çilik və kommunistlər
«Molla Nəsrəddin», 10 may 1928, № 19
661. *Əfqan padşahı*
«Molla Nəsrəddin», 17 may 1928, № 20
662. *Qurban bayramı və quldur yığıncağı*
«Molla Nəsrəddin», 24 may 1928, № 21
663. *Xoşbəxt əksinqilabçılar*
«Molla Nəsrəddin», 14 iyun 1928, № 24
664. *İnzibati idarə*
«Molla Nəsrəddin», 21 iyun 1928, № 25
665. *Təəccüblü işlər*
«Molla Nəsrəddin», 28 iyun 1928, № 26
666. «*Cəmdək*»
«Molla Nəsrəddin», 5 iyul 1928, № 27
667. *Bitərəflər və din*
«Molla Nəsrəddin», 12 iyul 1928, № 28
668. *Ləkə*
«Molla Nəsrəddin», 19 iyul 1928, № 29
669. *Allah*
«Molla Nəsrəddin», 26 iyul 1928, № 30
670. *Müftə şöhrət*
«Molla Nəsrəddin», 9 avqust 1928, № 32

671. *Yaşasın belə millət*
«Molla Nəsrəddin», 9 avqust 1928, № 32
672. *Qırmızı hərflər və histü həstüm*
«Molla Nəsrəddin», 23 avqust 1928, № 35
673. *İkinci sənayeləşdirmə istiqrazı*
«Molla Nəsrəddin», 23 avqust 1928, № 34
674. *Qoçu xəbərləri*
«Molla Nəsrəddin» 6 sentyabr 1928, № 36
675. *İsgəndəri-kəbirlər*
«Molla Nəsrəddin» 13 sentyabr 1928, № 37
676. *Teatr söhbətləri*
«Molla Nəsrəddin», 11 oktyabr 1928, № 41
677. *Məktəbdə çarşab, yaxud çarşabda məktəb*
«Molla Nəsrəddin» 18 oktyabr 1928, № 42
678. *Çadra və papaq*
«Molla Nəsrəddin», 25 oktyabr 1928, № 43
679. *Kovdanlar*
«Molla Nəsrəddin», 1 noyabr 1928, № 44
680. *Rişə*
«Molla Nəsrəddin», 8 sentyabr 1928, № 45
681. *Rus keşişləri ilə siğə*
«Molla Nəsrəddin», 15 noyabr 1928, № 46
682. *Məscid məsələsi*
«Molla Nəsrəddin», 13 dekabr 1928, № 50

683. *İsa bayramları*
«Molla Nəsrəddin», 20 dekabr 1928, № 51
684. *Dindar firqəçi yoldaşlar*
«Molla Nəsrəddin», 27 dekabr 1928, № 52
685. *Pilla-pilla*
«Molla Nəsrəddin», 3 yanvar 1929, № 1
686. *Fürsət*
«Molla Nəsrəddin», 10 yanvar 1929, № 2
687. *Barmaq*
«Molla Nəsrəddin», 24 yanvar 1929, № 4
688. *Hikmətli sözlər*
«Molla Nəsrəddin», 14 fevral 1929, № 7
689. *Zəng orada çalınmur*
«Molla Nəsrəddin», 21 fevral 1929, № 8
690. *Allah-taalanın sifətləri*
«Molla Nəsrəddin», 28 fevral 1929, № 9
691. *8 Mart qadınlar günü*
«Molla Nəsrəddin», 7 mart 1929, № 10
692. *Qız götürüb qaçmaq*
«Molla Nəsrəddin», 14 mart 1929, № 1
693. *Dinc ol, səbrini dər*
«Molla Nəsrəddin», 21 mart 1929, № 12
694. *Heç vecinə deyil*
«Molla Nəsrəddin», 21 mart 1929, № 12

695. *Ticarət*
«Molla Nəsrəddin», 4 aprel 1929, № 14
696. *Göz ağrısı*
«Molla Nəsrəddin», 11 aprel 1929, № 15
697. *VI şuralar qurultayı*
«Molla Nəsrəddin», 11 aprel 1929, № 15
698. *İşçi teatrı*
«Molla Nəsrəddin», 18 aprel 1929, № 16
699. *Yemək bayramı*
«Molla Nəsrəddin», 25 aprel 1929, № 17
700. *Heyvan sürüləri*
«Molla Nəsrəddin», 2 may 1929, № 18
701. *Çətin məsələ*
«Molla Nəsrəddin», 16 may 1929, № 20
702. *Xurcun və çamadan*
«Molla Nəsrəddin», 23 may 1929, № 21
703. *Dinsizdirlərmi Azərbaycan kəndliləri?*
«Molla Nəsrəddin», 30 may 1929, № 22
704. *Mədfən*
«Molla Nəsrəddin», 6 iyun 1929, № 23
705. *Qarabağda aşura*
«Molla Nəsrəddin», 4 iyul 1929, № 27
706. *Dindarlığın axır nəfəsi*
«Molla Nəsrəddin», 4 iyul 1929, № 27

707. *Kooperativ bayramı*
«Molla Nəsrəddin», 11 iyul 1929, № 28
708. *Bəxt lazımdır*
«Molla Nəsrəddin», 18 iyul 1929, № 29
709. *Gecənin sahipsiz vaxtı*
«Molla Nəsrəddin», 18 iyul 1929, № 29
710. *Yoldan azanlar*
«Molla Nəsrəddin», 25 iyul 1929, № 30
711. *Artel müdiri*
«Molla Nəsrəddin», 1 avqust 1929, № 31
712. *Qarğa-quzğunlar*
«Molla Nəsrəddin» 1 avqust 1929, № 31
713. *Din və millət*
«Molla Nəsrəddin», 15 avqust 1929, № 33
714. *Sapın ucu. Qisas.*
«Molla Nəsrəddin», 5 sentyabr 1929, № 36
715. *Peyğəmbərlər*
«Molla Nəsrəddin», 5 sentyabr 1929, № 36
716. *Məscidin sütunu*
«Molla Nəsrəddin», 12 sentyabr 1929, № 37
717. *Allahı "çistka" etmək olarmı?*
«Molla Nəsrəddin», 12 sentyabr 1929, № 37
718. *Səbr*
«Molla Nəsrəddin», 19 sentyabr 1929, № 38

719. *Karmış*
«Molla Nəsrəddin», 26 sentyabr 1929, № 39
720. *Bakının havası*
«Molla Nəsrəddin», 3 oktyabr 1929, № 40
721. *Xam xəyal edirlər*
«Molla Nəsrəddin», 3 oktyabr 1929, № 40
722. *Fırılacaq baş tutmadı*
«Molla Nəsrəddin», 10 oktyabr 1929, № 41
723. *Təmizlik*
«Molla Nəsrəddin», 17 oktyabr 1929, № 42
724. *Olaydı, olmayadı*
«Molla Nəsrəddin», 17 oktyabr 1929, № 42
725. *Gəl savaşa*
«Molla Nəsrəddin», 24 oktyabr 1929, № 43
726. *Başını piyliyim*
«Molla Nəsrəddin», 24 oktyabr 1929, № 43
727. *Namaz qılan və tramvay çəkən*
«Molla Nəsrəddin», 31 oktyabr 1929, № 44
728. *Vəhdaniyyət*
«Molla Nəsrəddin», 31 oktyabr 1929, № 44
729. *Oktyabr kimin bayramıdır?*
«Molla Nəsrəddin», 7 noyabr 1929, № 45
730. *Yaponiya və biz*
«Molla Nəsrəddin», 14 noyabr 1929, № 46

731. *Köhnə sözlər*
«Molla Nəsrəddin», 21 noyabr 1929, № 47

732. *Müsəlmançılıq*
«Molla Nəsrəddin», 28 noyabr 1929, № 48

733. *Dünya və axirət*
«Molla Nəsrəddin», 28 noyabr 1929, № 48

734. *Mövludi İsa*
«Molla Nəsrəddin», 12 dekabr 1929, № 50

735. *Molla əminin təklifi*
«Molla Nəsrəddin», 1930, № 1

736. *Və şəriətə, yaxud ingilis politikası*
«Molla Nəsrəddin», 1930, № 2

737. *Bəlkə səhnə edirəm, qoy desinlər*
«Molla Nəsrəddin», fevral 1930, № 6

738. *İngilis hökuməti və din söhbətləri*
«Molla Nəsrəddin», 1930, № 7

739. *Torpaq*
«Molla Nəsrəddin», iyul 1930, № 24

740. *Bakı kəndlərində*
«Molla Nəsrəddin», 1931, № 1

741. *Xırda xəbərlər*
«Molla Nəsrəddin», 5 sentyabr 1931, № 1

P.S. «Felyetonlar» bölməsindəki sıra nömrəsi aşağıda qeyd olunan əsərlər ilk dəfə Cəlil Məmmədquluzadə külliyyatının 2004-cü ildə çıxmış dördcildlik nəşrində (Bakı, «Öndər nəşriyyat», tərtib edən və ön sözün müəllifi İsa Həbibbəyli, II-III cildlər) çap olunmuşdur:

3; 4; 5; 6; 9; 12; 13; 15; 16; 19; 27; 43; 49; 56; 66; 70; 71; 73; 76; 81; 82; 88; 94; 95; 98; 99; 101; 105; 120; 121; 123; 124; 126; 127; 130; 135; 136; 139; 140; 141; 144; 145; 146; 147; 148; 151; 156; 164; 172; 178; 179; 180; 182; 186; 187; 190; 193; 197; 201; 205; 206; 207; 209; 212; 217; 219; 220; 221; 222; 223; 230; 233; 240; 241; 249; 408; 413; 424; 428; 432; 434; 435; 436; 438; 439; 440; 442; 444; 446; 449; 451; 457; 458; 460; 463; 464; 469; 471; 472; 487; 488; 489; 490; 496; 499; 500; 503; 504; 505; 507; 508; 509; 510; 515; 517; 518; 520; 521; 525; 526; 528; 530; 533; 534; 535; 540; 546; 547; 549; 551; 552; 553; 554; 556; 557; 559; 566; 567; 569; 571; 573; 577; 578; 582; 583; 584; 585; 587; 588; 593; 602; 603; 605; 628; 646; 653; 665; 666; 671; 673; 684; 696; 697; 706; 712; 717; 720; 721; 734; 735; 738; 741; 742.

MEMUARLAR

1. Xatiratım

«Ədəbiyyat» qəzeti, 20 yanvar 1935, № 2

2. Tərcümeyi-halım

«Hücum» jurnalı, 1933, № 1-2, səh. 26-29

1. *İrəvan müxbirimizdən*
«Kaspi» qəzeti, Bakı, 7 mart 1902, № 53
2. *İrəvandan (xəbər)*
«Kaspi» qəzeti, Bakı 28 mart 1902, № 82
3. *Getdi cahandan həzrəti Sıdqi*
«Şərqi-Rus» qəzeti, Tiflis, 30 yanvar 1904, № 11
4. *Ədəbiyyat*
«Şərqi-Rus» qəzeti, 4 fevral 1904, № 13
5. *4 iyun, Tiflis*
«Şərqi-Rus» qəzeti, 4 iyun 1904, № 65
6. *Diqqət etməli*
Tiflis «Şərqi-Rus» qəzeti. 18 iyun, 1904, № 77
7. *Naxçıvanda bir səyahət*
«Şərqi-Rus» qəzeti, 27 iyun, 13 iyul 1904, № 86, 110
8. *Yeni ibtidai məktəbdə Azərbaycan dili*
«Tiflisski listok» qəzeti, 5 avqust 1905, № 159
9. *Faydalı təşəbbüs*
«Tiflisski listok» qəzeti, 17 avqust 1905, № 170
10. *Bəs Aspisova xanımın müsəlman qızları üçün məktəbi necə oldu?*
«Vozrojdeniye» qəzeti, 5 (18) oktyabr 1905, № 3
11. *«Həblül-mətin» qəzeti Haaqa konfransının nəticələri haqqında*
«Vozrojdeniye» qəzeti, 13 (26) oktyabr 1905, № 9.

12. *Tiflis müsəlmanlarının hüriyyəət naminə şənlikləri*
«Həyat» qəzeti, 6 noyabr 1905, № 96
13. *Müsəlman teatri*
«Şərqi-Rus» qəzeti, 28 noyabr 1904, № 234
14. *Binəsiblər*
«Kavkazski raboçi listok» qəzeti, 24 noyabr 1905, № 3
15. *Xeyir-dua*
«Kavkazski raboçi listok» qəzeti, 9 dekabr 1905, № 13
16. *Əsarətdə*
«Oqni» jurnalı, 1907, №3
17. *İdarəmizin əhvalatından bir neçə söz*
«Molla Nəsrəddin», 5 may 1906, № 5
18. *«Qeyrət» mətbəəsi*
Cəlil Məmmədquluzadə. Poçt qutusu (müqəddimə) Tiflis, 1905
19. *Məmmədqulubəy Kəngərlinin tərcümeyi-halı*
«Həyat» qəzeti, 22 sentyabr 1905, № 11
20. *Oxucularımıza*
«Molla Nəsrəddin», 28 aprel 1907, № 17
21. *Türkiyə məşrutəsinin keçmişindən*
«Zaqafqazyə» qəzeti, 13 iyul 1907, № 137
22. *Hicab məsələsi və cavabımız*
«Molla Nəsrəddin», 25 iyun 1907, № 23
23. *Təşəkkür*
«Molla Nəsrəddin», 1 iyul 1907, № 24

24. *Cümə günləri*
«Molla Nəsrəddin», 29 iyul 1907, № 28
25. *Müsəlman ürəfa və danışməndlərinə*
«Molla Nəsrəddin», 26 avqust 1907, № 32
26. *Müsəlmanların millət duması*
«Molla Nəsrəddin», 2-9 sentyabr 1907, № 33-34
27. *Yoldaş*
«Molla Nəsrəddin», 17 sentyabr 1907, № 35
28. *«İrşad» çıxır*
«Molla Nəsrəddin», 18 noyabr 1907, № 43
29. *İdarədən*
«Molla Nəsrəddin», 23 dekabr 1907, № 48
30. *Qırmızı*
«Molla Nəsrəddin», 20 yanvar 1908, № 3
31. *«Tərcüman»*
«Molla Nəsrəddin», 27 yanvar 1908, № 4
32. *Mozalan bəyin səyahətnaməsi*
«Molla Nəsrəddin», 9 mart 1908, № 10
33. *Milli bayram*
«Molla Nəsrəddin», 20 aprel 1908, № 16
34. *Təzə kitab*
«Molla Nəsrəddin», 16 iyun 1908, № 24
35. *İzaleyi-nəcasət*
«Molla Nəsrəddin», 23 iyun 1908, № 25

36. *Abunə dəftərimiz açıldı*
«Molla Nəsrəddin», 7 dekabr 1908, № 49
37. *Ədəbiyyat maraqlarına müjdə*
«Molla Nəsrəddin», 14 dekabr 1908, № 50
38. *Ayineyi-millət*
«Molla Nəsrəddin», 21 dekabr 1908, № 51
39. *Leyli xanım Şahtaxtlı*
«Molla Nəsrəddin», 28 dekabr 1908, № 51
40. *Köhnə il*
«Molla Nəsrəddin», 28 dekabr 1908, № 52
41. *Zəng*
«Molla Nəsrəddin», 4 yanvar 1909, № 1
42. *Molla Nəsrəddin*
«Molla Nəsrəddin», 11 yanvar 1909, № 2
43. *Qənimət*
«Molla Nəsrəddin», 18 yanvar 1909, № 6
44. *Mətbuat*
«Molla Nəsrəddin», 18 fevral 1909, № 6
45. *Zəncir*
«Molla Nəsrəddin», 22 fevral 1909, № 8
46. *Qoqol*
«Molla Nəsrəddin», 5 aprel 1909, № 14
47. *Oxucularımıza*
«Molla Nəsrəddin», 23 aprel 1911, № 15

48. *Həç bilirikmi?*
«Molla Nəsrəddin», 4 dekabr 1911, № 43
49. *Milli bayram*
«Molla Nəsrəddin», 11 dekabr 1911, № 44
50. *Jurnalınıza abunə yazılmaq şərtləri*
«Molla Nəsrəddin», 16 fevral 1917, № 2
51. *Cümbüriyyət*
«Felyetonlar, məqalələr, xatirələr, məktublar» kitabı, 1961, səh. 827-830
52. *Vətəndaşlar*
«Molla Nəsrəddin», 23 mart 1917, № 7
53. *İdarədən*
«Molla Nəsrəddin», 20 aprel 1917, № 10
54. *İdarədən bir neçə söz*
«Molla Nəsrəddin», 12 may 1917, № 12
55. *İdarədən*
«Molla Nəsrəddin», 27 noyabr 1917, № 24
56. *Arvad məsələsi*
Avtoqraf-əlyazma. Tiflis, 9 iyul 1918
57. *Xəbərdarlıq*
«Molla Nəsrəddin», Təbriz, 1921, № 3
58. *Poçtxanamız*
«Molla Nəsrəddin», Təbriz, 31 mart 1921, № 4
59. *Müştərilərimizə*
«Molla Nəsrəddin», Təbriz, 31 mart 1921, № 4

60. *Müştərilərə*
«Molla Nəsrəddin», Təbriz, 23 aprel 1921, № 6
61. *Bir neçə söz*
«Molla Nəsrəddin», Təbriz, 15 may 1921, № 8
62. *«Molla Nəsrəddin» jurnalının Cənubi Azərbaycan üzrə abunə dəftərləri*
Cəlil Məmmədquluzadə. Əsərləri, Bakı, «Öndər» nəşriyyatı, 2004, (tərtib edən və izahların müəllifi akademik İsa Həbibbəyli), IV cild, səh. 207-223.
63. *Təbrik*
«Yeni yol» qəzeti, Bakı, 21 sentyabr 1922, № 1
64. *Yeni əlifba nə istəyir*
«Yeni yol» qəzeti, 28 sentyabr 1922, № 2
65. *Yeni əlifba komitəsinin görmüş və görəcəyi işlər*
«Yeni yol» qəzeti, 7 oktyabr 1922, № 3
66. *Yaxşı işin tarixi*
«Yeni yol» qəzeti, 14 oktyabr 1922, № 4
67. *Komitə işləri barəsində*
«Yeni yol» qəzeti, 28 oktyabr 1922, № 6
68. *Əkinçilik aləmindən*
«Yeni yol» qəzeti, 11 noyabr 1922, № 8
69. *Heykəl açılışı*
«Yeni yol» qəzeti, 25 noyabr 1929, № 10
70. *Bir növ yazıçı*
«Molla Nəsrəddin», 7 dekabr 1922, № 5

71. *Nöqtələr*
«Yeni yol», 27 yanvar 1923, № 4
72. *Maarif*
«Yeni yol» qəzeti, 3 mart 1923, № 8
73. *Poçt xərci*
«Molla Nəsrəddin», 10 mart 1923, № 16
74. *İdarədən*
«Molla Nəsrəddin», 10 mart 1923, № 16
75. *Ovuc yazısı*
«Yeni yol», 8 iyul 1923, № 11
76. *İki cür rəvayət*
«Yeni yol», 19 iyul 1923, № 19
77. *Məhərrəmiül-həram*
«Kommunist» qəzeti, 3 avqust 1923, № 174
78. *Bəyan*
«Molla Nəsrəddin», 17 noyabr 1923, № 37
79. *Heyif olsun*
«Yeni yol» qəzeti, 25 noyabr 1923, № 36
80. *Dərs kitablarımız*
«Molla Nəsrəddin», 15 dekabr 1923, № 40
81. *Behişt əlifbası*
«Kommunist» qəzeti, 30 dekabr 1923, № 296
82. *Bədbəxtçilik*
«Molla Nəsrəddin», 1 yanvar 1924, № 1
83. *İki xilafət*
«Yeni yol» qəzeti, 11 mart 1924, № 6
84. *Əliqulu Nəcəfov*
«Kommunist» qəzeti, 14 mart 1924, № 60
85. *Şer nəşəsi*
«Molla Nəsrəddin», 6 aprel 1924, № 5
86. *Köhnə dərdim*
«Şərq qadını» jurnalı, oktyabr 1924, № 10
87. *Füzuli*
«Molla Nəsrəddin», 23 may 1925-ci il, № 21
88. *Bir az da özümüzdən*
«Molla Nəsrəddin», fevral 1926, № 7
89. *«X» hərfi*
«Molla Nəsrəddin», mart 1926, № 9
90. *Ərəb əlifbası*
«Molla Nəsrəddin», mart 1926, № 11
91. *Bibliografiya*
«Molla Nəsrəddin», 10 aprel 1926, № 15
92. *«Molla Nəsrəddin» məcmuəsinin ən yavuz əməkdaşlarından*
«Molla Nəsrəddin», 22 yanvar 1927, № 4
93. *Müdəfiə həftəsi*
«Molla Nəsrəddin», 14 iyul 1927, № 29
94. *Məşədi Sijinqulu «Kəfsiz»*
Bakı, Azərnəşr, 1927

95. *İdarədən*
«Molla Nəsrəddin», 13 yanvar 1928, № 2
96. *Mirzə Fətəli Axundov və qadın məsələsi*
«Şərqi qadın» jurnalı, mart 1928, № 3
97. *Mirzə Fətəli Axundov dinlər haqqında*
«Şərqi qadın», may-iyun 1928, № 5-6
98. *Sura mətbuatı*
«Molla Nəsrəddin», 9 may 1929, № 19
99. *Türk kitabları*
«Molla Nəsrəddin», 29 noyabr 1928, № 48
100. *Yazıçılar bayramı*
«Molla Nəsrəddin», 27 iyun 1929, № 26
101. *Sabir barəsində xatirətim*
Bakı, Azərnəşr, 1929, səh. 16-19
102. *Əliqulu Qəmküsar*
«Molla Nəsrəddin», 30 may 1929, № 22
103. *1930-cu ilin iş planı*
«Molla Nəsrəddin», 19 dekabr 1929, № 51
104. *Saqqallı uşaqlar*
«Molla Nəsrəddin», sentyabr 1930, № 27
105. *Cib dəftərindən*
«Revolusiya və kultura» jurnalı, Bakı, 1939, № 1

P.S Məqalələr» bölməsindəki sıra nömrəsi aşağıda qeyd olunanlar ilk dəfə Cəlil Məmmədquluzadənin əsərləri külliyyatının

2004-cü il, dördcildlik nəşrində (Bakı, «Öndər nəşriyyat», tərtib edən və ön sözün müəllifi İsa Həbibbəyli, IV cild) çap olunmuşdur:

5; 7; 13; 16; 17; 18; 19; 22; 23; 24; 25; 26; 27; 28; 30; 31; 32; 33; 34; 36; 37; 38; 39; 40; 41; 42; 43; 44; 62; 64; 65; 80; 83; 87; 88; 89; 90; 92; 99.

Cəlil Məmmədquluzadənin çap olunmuş kitabları

1. Poçt qutusu. Tiflis, Qeyrət, 1905; Bakı, 1939, 1958
2. İranda hüriyyət. Tiflis, Qeyrət, 1906. Rəssamı O.İ.Şmerlinq
3. Usta Zeynal. Tiflis, Qeyrət, 1906. Rəssamı O.İ.Şmerlinq
4. Qurbanəli bəy. Tiflis, 1907; Bakı, 1962. Rəssamı O.İ.Şmerlinq
5. Nigarançılıq. «Gürcü şirkəti» mətbəəsi, Tiflis, 1916,
6. Baqqal Məşədi Rəhim. Bakı, «Molla Nəsrəddin» nəşriyyatı, 1925
7. Molla Fəzləli. Bakı, «Molla Nəsrəddin» nəşriyyatı, 1925
8. Sirkə. Bakı, «Molla Nəsrəddin» nəşriyyatı, 1925
9. Ölülər. Bakı, «Molla Nəsrəddin» nəşri, 1925; 1929; 1935; 1963
10. Şeir bülülləri. Bakı, «Molla Nəsrəddin» nəşriyyatı, 1925
11. Konsulun arvadı. Bakı, «Qızıl Şərq» mətbəəsi, 1926
12. Bəlkə də qayıtdılar. Bakı, Azərnəşr, 1927; 1928; 1965
13. Danabaş kəndinin əhvalatları. Bakı, 1936, 1953, 1961, 2001
14. Seçilmiş əsərləri. I-II cild. (Tərtib edəni və izahların müəllifi Həbibulla Səmədzadə). Bakı, Azərnəşr, 1936
15. Hekayələr. Bakı, Azərnəşr, 1937
16. Dəli yığıncağı. (tərtib edəni H.Səmədzadə) Bakı,

Azərnəşr, 1938

17. Buz. Bakı, Azərnəşr, 1943
18. Seçilmiş əsərləri. III cild (Tərtib edənlər Həbibulla Səmədzadə və Əziz Mirəhmədov, redaktoru Mir Cəlal). Bakı, Azərbaycan EA nəşri, 1947
19. Hekayələr. Bakı, Azərnəşr, 1948
20. Seçilmiş hekayələr. Bakı, Uşaqgənənəşr, 1949
21. Hekayələr (rus dilində). Tərcüməçi Əziz Şərif. Moskva, «Художественная литература», 1959
22. Saqqallı uşaq. Bakı, Azərnəşr, 1951
23. Seçilmiş əsərləri. I cild. Tərtib edəni Əziz Mirəhmədov. Bakı, Azərnəşr, 1951
24. Danabaş kəndinin əhvalatları (müqəddimə Mir Cəlaldır). Bakı, Uşaqgənənəşr, 1953.
25. Seçilmiş əsərləri. II cild. Tərtib edəni və redaktoru Əziz Mirəhmədov. Bakı, Azərnəşr, 1954
26. Hekayələr (müqəddimə Kamran Məmmədovundur). Bakı, Uşaqgənənəşr, 1954
27. Dram və nəsr əsərləri (Tərtib edəni Məmməd Məmmədov, müqəddiməçi Mir Cəlal, redaktor Abbas Zamanovdur). Bakı, ADU-nun nəşri, 1958
28. Felyetonlar, məqalələr, xatirələr, məktublar. Tərtib və şərhlər Əziz Mirəhmədovundur. Bakı, ADU-nun nəşri, 1961

29. Usta Zeynal (rus dilində). Tərcümə edənİ Əziz Şərif.
Bakı, 1962
30. Əsərləri 3 cilddə. Tərtib edənİ Əziz Mirəhmədov və
Turan Həsənzadə, müqəddimə Mirzə İbrahimovun və
Əziz Mirəhmədovundur. Bakı, AEA-nın nəşri, 1966-
1967
31. Seçilmiş əsərləri (rus dilində), 2 cilddə. Tərtib edənİ
Abbas Zamanov. Birinci cildin tərcüməçisi Əziz Şərif,
ikinci cildin tərcüməçiləri Ə.Şərif, Ç. Hüseynov,
S.Məmmədzadə və Y.Peçenevadır. Müqəddimə və şərhlər
Əziz Şərifin, Bakı, Azərənşr,1967
32. Seçilmiş əsərləri (ərəb əlifbası ilə Azərbaycan dilində).
Çapa hazırlayanı Abbas Zamanov, redaktoru Həmid
Məmmədzadə, Bakı, 1967
33. Hekayələr (fars dilində). Tərcümə edənİ Qulamhüseyn
Beqdeli. Bakı, 1973
34. Usta Zeynal. Bakı, Uşaqnəşr, 1977
35. Saqqallı uşaq (rus dilində). Bakı, 1983
36. Əsərləri, 6 cilddə. Tərtib edənİ Əziz Mirəhmədov və
Turan Həsənzadə. Müqəddimə və izahlar Əziz Mirəhmədo-
vundur. Bakı, Azərənşr, 1983-1985
37. Mollanəsrəddinçi şairlər (tərtib edənİ Abbas Zamanov,
Kamran Əliyev, müqəddimə Abbas Zamanov). Bakı, 1986,
səh. 10-28

38. Seçilmiş əsərləri. Tərtib edənİ və müqəddimə Firudin
Hüseynovundur. Bakı, «Maaif» 1987
39. Dəli yığıncağı (povestlər, hekayələr və dram əsərləri). Rus
dilində. Tərcümə edənİ Tamara Kalyaginadır. Moskva,
«Художественная литература», 1989
40. Hekayələr, felyetonlar, povestlər və dram əsərləri (rus dilində).
Tərtib edənİ Maarif Teymurov. Tərcümə edənİ Əziz Şərif
və Çingiz Hüseynovdur. Bakı, 1989
41. Ər. Lənət. Oyunbazlar (nəşr olunmamış dram əsərləri). Tərtib,
müqəddimə və şərhlər İsa Həbibovundur. «Bakı Univer-
siteti», 1990
42. Danabaş kəndinin əhvalatları. Bakı, «Turan», 2001
43. Həmidə və Cəlil Məmmədquluzadələr. Məktublar. Tərtib
edənİ, müqəddimə və şərhlər Əziz Mirəhmədovundur.
Redaktoru İsa Həbibbəyli. Bakı, «Gənclik», 1994
44. Cümhuriyyət (tərtib və müqəddiməçi- İsa Həbibbəyli,
redaktor Vaqif Məmmədov). Naxçıvan, «Qeyrət», 2002
45. Seçilmiş əsərləri (tərtib, müqəddimə və izahlar- İsa
Həbibbəyli). Bakı, «Çinar-çap», 2003
46. Mirzə Cəlil və Məmmədquluzadələr. Məktublaşma (Ön söz
xalq yazıçısı Elçin, toplama, tərtib, sözdardı və izahlar İsa
Həbibbəyli). Bakı, «Çinar-çap», 2003
47. Seçilmiş əsərləri (tərtib, müqəddimə və izahlar- İsa
Həbibbəyli). Bakı, «Çaşıoğlu», 2004
48. Əsərləri, 4 cilddə (tərtib, müqəddimə və izahlar – İsa
Həbibbəyli, redaktoru Vaqif Məmmədov). Bakı, «Öndər»
2004

Cəlil Məmmədquluzadə haqqında kitablar

1. Abbas Zamanov. Cəlil Məmmədquluzadə (fars dilində). İran, Tehran, 1978, 58 səhifə
2. Abbas Zamanov. Əməl dostları. Bakı, «Yazıçı», 1979, səh. 146-177
3. Adil Məmmədov. Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığında təbabət. Bakı, «Elm», 2003, 158 səhifə
4. Allahverdi Məmmədov. Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığında azərbaycançılıq. Bakı, «Elm», 2004. 190 səhifə
5. Anar. Sizi deyib gəlmişəm. Bakı, 1984. 245 səhifə
6. Anar. Anlamaq dərdi («Adamın adamı» kitabında). Bakı, 1977, səh. 188-221
7. Ataxan Paşayev. «Molla Nəsrəddin»: dostları və düşmənləri. Bakı, «Gənclik», 1982, 94 səhifə
8. Aziz Şarif. «Рождения Молла Насредина» Bakı, 1968, 400 səhifə
9. Bayram Bayramov. Karvan yolu (roman), Bakı, «Yazıçı», 1989
10. Cəlil Məmmədquluzadə (məqalələr və xatirələr). Bakı, «Elm», 1967, 455 səhifə
11. Cəlil Məmmədquluzadə. Həyatı və yaradıcılığı. (müəlliflər kollektivi). Bakı, «Elm», 1974, 316 səhifə
12. Cəlil Məmmədquluzadənin naxçıvanlı müasirləri (müəlliflər kollektivi). Bakı, Azərənşr, 1967, 91 səhifə
13. Cəlil Məmmədquluzadənin xatirə fondu. Bakı, «Şərq-Qərb», 1996, 78 səhifə
14. Cəfər Xəndan Hacıyev. Molla Nəsrəddin. Bakı, 1956, 42 səhifə
15. Elmira Axundova. Cəlil Məmmədquluzadənin realizmi və XIX-XX əsrin əvvəllərində rus ədəbiyyatı ənənələri (rus dilində). Bakı, «Yazıçı», 1988, 149 səhifə
16. Əbülfəz Əzimli. Cəlil Məmmədquluzadə nəsrində təh-kiyə poetikası. Naxçıvan, «Əcəmi», 2004, 72 səhifə
17. Əhəd Hüseynov. Cəlil Məmmədquluzadə publisistika-sının sənətkarlıq xüsusiyyətləri. («Sənət yangını» kitabında). Bakı, 1979, səh. 17-361
18. Əli Sultanlı. Azərbaycan dramaturgiyasının inkişafı tarixindən. Bakı, Azərənşr, 1964, səh. 208-240
19. Əziz Mirəhmədov. Azərbaycan Molla Nəsrəddini. Bakı, «Yazıçı», 1980, 430 səhifə
20. Əziz Şərif. Cəlil Məmmədquluzadə (Molla Nəsrəddin). Bakı, 1964, 56 səhifə
21. Əziz Şərif. «Molla Nəsrəddin» necə yarandı. Bakı, 1986, 395 səhifə
22. Fərman Bayramov. Cəlil Məmmədquluzadə (bibliografiya). Bakı, Azərənşr, 1966, 268 səhifə
23. Fərrux Ramazanov. Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılığında əxlaq məsələləri. Bakı, 1961, 40 səhifə
24. Fərrux Ramazanov. Cəlil Məmmədquluzadənin etik görüşləri.

- Bakı, Azər nəşri, 1969, 66 səhifə
25. Firudin Hüseynov. Adi əhvalatlarda böyük həqiqətlər. Bakı, «Gənclik», 1977, 184 səhifə
26. Firudin Hüseynov. «Molla Nəsrəddin» və mollanəsrəddinçilər. Bakı, «Yazıçı», 1986, 278 səhifə
27. Hamidə Mehmetkuluzadə. Azərbaycanda yenilikçi bir öncü: Cəlil Mehmetkuluzadə. Hatıralar (Çevirəni və çapa hazırlayanı Fatma Özkan). Türkiyə Kültür Bakanlığının yayımı. Ankara, 2002, 204 səhifə
28. Həmidə Məmmədquluzadə. Cəlil Məmmədquluzadə haqqında xatirələrim. Bakı, «Gənclik», 1981, 199 səhifə
29. Hüseyn İsmailov. «Ölülər». Bakı, «Elm», 1967, 209 səhifə
30. Hüseyn Şərifov. Cəlil Məmmədquluzadə (Molla Nəsrəddin). Bakı, 1947, 18 səhifə
31. Xəlil Əlimirzəyev. Problem və xarakterlər dramaturgiyası. Bakı, «Yazıçı», 1979, 355 səhifə
32. Xəlil Əlimirzəyev. Cəlil Məmmədquluzadənin ədəbi-tənqidi görüşləri. Bakı, «Yazıçı», 1991, 182 səhifə
33. Xeyrulla Məmmədov «Əkinçi»dən «Molla Nəsrəddin»ədək. Bakı, «Yazıçı», 1988
34. İsa Həbibov. Cəlil Məmmədquluzadənin həyat və yaradıcılığının əsas tarixləri. Bakı, ADU-nin nəşri, 1986, 9 səhifə
35. İsa Həbibov. Cəlil Məmmədquluzadə (albom – monoqrafiya). Bakı, «İşiq», 1987, 190 səhifə

36. İsa Həbibbəyli. Cəlil Məmmədquluzadə və ədəbi mühiti. Bakı, ADU-nin nəşri, 1990, 30 səhifə
37. İsa Həbibbəyli. Zamanın dühası (Azərbaycan, ingilis, rus və fars dillərində). Bakı, «İşiq», 1992, 141 səhifə
38. İsa Həbibbəyli. XX yüzilin başlarında yaşayan Azərbaycan yazıqlarının bioqrafiyaları. Türkiyə, Ərzurum Atatürk Universitetinin nəşri, 1992, 78 səhifə
39. İsa Həbibbəyli. Seçkin Azərbaycan yazıqları Cəlil Məmmədquluzadə. Türkiyə, Ərzurum Atatürk Universitetinin nəşri, 1994, 27 səhifə
40. İsa Həbibbəyli. Cəlil Məmmədquluzadə. Bakı, «Şərq-Qərb», 1994, 24 səhifə
41. İsa Həbibbəyli. Cəlil Məmmədquluzadə: mühiti və müasirləri. Bakı, Azər nəşri, 1997, 682 səhifə
42. İsa Həbibbəyli. Mollanəsrəddinçi karikatura ustası. Naxçıvan, «Gəmiqaya», 2002, 53 səhifə
43. İsa Həbibbəyli. Cəlil Məmmədquluzadə (ingilis dilində). Bakı, «Çinar-çap», 2003, 62 səhifə
44. İsa Həbibbəyli. Cəlil Məmmədquluzadə (fransız dilində). Bakı, «Çinar-çap», 2003, 62 səhifə
45. İsa Həbibbəyli. Cəlil Məmmədquluzadə (ərəb dilində). Bakı, «Çinar-çap», 2003, 59 səhifə
46. İsa Həbibbəyli. XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan yazıqları. Bakı, «Nurlan», 2004, səh. 34-42

47. İsa Həbibbəyli. Görkəmli Azərbaycan mütəfəkkiri Cəlil Məmmədquluzadə əsərləri ilə. (Urdu dilinə tərcümə edən Nəcmə Rəfiqə, ön sözün müəllifi Eynulla Mədətli, redaktoru Seyid Mirəhməd Əli). PİKistan, İslamabad, «Seat publications», 2004, 300 səhifə
48. İsa Həbibbəyli. Cəlil Məmmədquluzadə. Biblioqrafiya. Bakı, «Elm», 2005, 154 səhifə
49. Иса Габиббейли. Азербайджанский сатирик Дъалил Мамедкулузаде (Молла Насреддин). Москва, «Наука», 1999, 187 страница
50. Иса Габиббейли. Дъалил Мамедкулузаде. Баку, «Чинар-чап», 2003, 59 стр.
51. İslam Ağayev. «Molla Nəsrəddin» in tarixi hünəri. Bakı, 1976, 39 səhifə
52. İslam Ağayev. «Molla Nəsrəddin» in poetikası. Bakı, «Elm», 1985, 246 səhifə
53. Qulam Məmmədli. Molla Nəsrəddin (salnamə) Bakı, 1966; 1984, 504 səhifə
54. Məhərrəm Bayramov. Cəlil Məmmədquluzadə və Aleksandr Şirvanzadə. İrəvan, 1966, 31 səhifə
55. Məmməd Cəfər. Cəlil Məmmədquluzadə. Bakı, Azərnəşr, 1966, 56 səhifə
56. Məmməd Cəfər. Cəlil Məmmədquluzadə (ön sözün müəllifi İsa Həbibbəyli). Bakı, «Çinar-çap», 2002, 70 səhifə

57. Məmməd Məmmədov. Cəlil Məmmədquluzadənin bədii nəsrİ. Bakı, 1963, 270 səhifə
58. Məmməd Məmmədov. İdeal qardaşları. Bakı, 1967, 184 səhifə
59. Məmmədşah Ağayev. Cəlil Məmmədquluzadənin əsərlərinin səhnə taleyi Bakı, «İşıq», 1991, 117 səhifə
60. Mərziyə Paşayeva. Cəlil Məmmədquluzadənin arxivinin təsviri. Bakı, «Elm», 1961, 156 səh.
61. Məsud Vəliyev. Cəlil Məmmədquluzadənin dramaturgiyası. Bakı, 1954, 112 səhifə
62. Mir Cəlil. Cəlil Məmmədquluzadə realizmi haqqında. Bakı, 1966
63. Mir Cəlil, Firudin Hüseynov. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı, «Maarif», 1982, səh. 70-116
64. Mir Cəlil. Azərbaycanda ədəbi məktəblər. Bakı, «Ziya-Nurlan», 2004, 390 səhifə
65. Mirzə İbrahimov. Böyük demokrat. Bakı, «Elm», 1957, 212 səhifə
66. Mirzə İbrahimov. Böyük demokrat (rus dilində). Bakı, 1988, 175 səhifə
67. Nazim Axundov «Molla Nəsrəddin» jurnalının nəşri tarixindən. Bakı, Azərnəşr, 1959, 257 səhifə
68. Nazim Axundov. Azərbaycan satira jurnalları. Bakı, «Elm», 1968, 355 səhifə
69. Naxçıvan ensiklopediyası. Bakı, «Elm», 2002, səh. 305-310

70. Novruz Nehrəmi. Zülmətdə işıq (roman). Bakı, «Gənclik», 1992, 183 səhifə
71. Səməd Sərdarniya. «Molla Nəsrəddin» Təbrizdə (fars dilində). İran. Təbriz, 1992, 268 səhifə
72. Sübhü Kəngərli. Xanım İsmayilova. Naxçıvanda Cəlil Məmmədquluzadə muzeyləri. Naxçıvan, «Əcəmi», 2004, 159 səhifə
73. Tofiq Hacıyev. «Molla Nəsrəddin»in dil və üslubu. Bakı, «Yazıç», 1983, 269 səhifə
74. Turan Həsənzadə. Cəlil Məmmədquluzadənin Cənub səfəri və «Molla Nəsrəddin» jurnalının Təbrizdə nəşri. Bakı, «Elm» 1991, 84 səhifə
75. Yasif Nəsirli. Cəlil Məmmədquluzadə və köhnə kənd («Çinar ömrü» kitabında). Bakı, 1985, səh. 170-302
76. Yaşar Qarayev. Azərbaycan ədəbiyyatı. XIX-XX yüzillər. Bakı, «Elm», 2002, səh. 316-353
77. Yəhya Əliyev. Böyük yazıçı. Bakı, 1979, 131 səhifə

**AMEA-nın həqiqi üzvü HƏBİBBƏYLİ İSƏ
ƏKBƏR OĞLUNUN ELMİ ƏSƏRLƏRİNİN
BİBLİOQRAFİYASI**

**I. KİTABLAR
MONOQRAFİYALAR**

1. Romantik lirikanın imkanları. Bakı, «Yazıç», 1984
2. Cəlil Məmmədquluzadə. Bakı, «İşıq», 1987
3. XX əsr Azərbaycan yazıçıları. Bakı. APİ-nin nəşri, 1992
4. Zamanın dühası (Azərbaycan, rus, ingilis və fars dillərində). Bakı, «İşıq», 1992
5. Cəlil Məmmədquluzadə: mühiti və müasirləri. Bakı, Azərənəşr, 1997
6. Xalq şairi Məmməd Araz. Bakı, «Azərbaycan», 1999
7. Джалил Мамедкулизаде (Молла Насреддин). Москва. «Наука», 1999
8. Ustad Məhəmmədhüseyn Şəhriyar. Bakı, «Elm», 1999
9. Şəhriyar dünyası, I nəşr, İran, Tehran «Zufa yayınları», 2000
10. Şəhriyar dünyası, II nəşr, İran, Tehran «Zufa yayınları», 2002
11. Heydər Əliyev və Naxçıvan Dövlət Universiteti. Bakı, 2002
12. Görkəmli Azərbaycan mütəfəkkiri Cəlil Məmmədquluzadə əsərləri ilə. Pakistan, İslamabad, «Leaf publications» nəşriyyatı, 2004

**DƏRS VƏSAİTLƏRİ, METODİK
GÖSTƏRİCİLƏR**

13. Tələbələrin elmi-tədqiqat işlərinin təşkili yolları. Naxçıvan, 1984
14. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi. Bakı, Təhsil Nazirliyi Tədris-metodiki kabinetinin nəşri, 1985
15. Cəlil Məmmədquluzadə və ədəbi mühiti (metodik vəsait). Bakı, APİ-nin nəşri, 1990

- 16.«Naxçıvan» seçmə kursu. Bakı, 1996
17.XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan yazıçıları. Bakı, «Nurlan», 2004

BROŞÜRALAR

- 18.Ədəbi yüksəliş.- Bakı, «Bilik» Cəmiyyəti, 1985
19.Əsrin dördüdə biri. Bakı, API-nin nəşri, 1992
20.Naxçıvan Universiteti. Türkiyə, Ərzurum Atatürk Universiteti, 1992
21.Seçkin Azərbaycan yazarı Cəlil Məmmədquluzadə. Türkiyə, Ərzurum Atatürk Universiteti, 1994
22.Cəlil Məmmədquluzadə. Bakı, «Şərq-Qərb», 1994
23.Araz üstə universitet. Türkiyə, Ankara Universiteti, 1996
24.Sabir Rüstəmxanlı/ Ömür və sənət yolu. Bakı, «Qanun», 1996
25.Kərim Həsənov (portret cizgiləri). M.Əlizadə ilə birlikdə. Bakı, BDU-nun nəşri, 1996
26.Heydər Əliyevin həyatı və fəaliyyətinin Naxçıvan dövründə Naxçıvan Dövlət Universiteti. NDU, «Qeyrət», 1998
27.Naxçıvan Dövlət Universiteti (salnamə). Türkiyə, Ankara Universiteti, 1998
28.Naxçıvan diyarının mineral suları (Z.Vəliyev və T.Talıbovla birlikdə). NDU, «Qeyrət», 2000
29.Naxçıvan diyarının dərman bitkiləri (Z.Vəliyev və T.Talıbovla birlikdə). NDU, «Qeyrət», 2000
30.Naxçıvan diyarının faydalı qazıntıları (Z.Vəliyev və T.Talıbovla birlikdə). NDU, «Qeyrət», 2000
31.Yusif Məmmədəliyev adına Naxçıvan Dövlət Universiteti (Azərbaycan, ingilis, fransız, alman və rus dillərində). NDU, «Qeyrət», 2000
32.Naxçıvan Dövlət Universiteti. Bakı, «Nurlan», 2001
33.Mollanəsrəddinçi karikatura ustası. Naxçıvan, «Gəmiqaya» nəşriyyatı, 2002
34.Cəlil Məmmədquluzadə. Bakı, «Çinar-çap», 2003
35.Cəlil Məmmədquluzadə (ingilis dilində). Bakı, «Çinar-çap», 2003

- 36.Cəlil Məmmədquluzadə (fransız dilində). Bakı, «Çinar-çap», 2003
37.Cəlil Məmmədquluzadə (rus dilində). Bakı, «Çinar-çap», 2003
38.Cəlil Məmmədquluzadə (ərəb dilində). Bakı, «Çinar-çap», 2003

BİBLİOQRAFİYALAR

- 39.Cəlil Məmmədquluzadənin həyatı və yaradıcılığının əsas tarixləri. Bakı, ADU-nun nəşri, 1986
40.Mirzə Ələkbər Sabirin həyatı və yaradıcılığının əsas tarixləri. Bakı, ADU-nun nəşri, 1987
41.Naxçıvan Dövlət Universitetinin yetirmələri. Bakı, APU-nun nəşri, 1992
42.Naxçıvan Dövlət Universiteti əməkdaşlarının elmi əsərləri. Bakı, APU-nun nəşri, 1992
43.Naxçıvan Dövlət Universitetinin professor-müəllim heyəti (İman Cəfərovla birlikdə). Bakı, APU-nun nəşri, 1992
44.XX yüzilin başlarında yaşayan Azərbaycan yazarlarının bioqrafiyələri. Türkiyə, Ərzurum Atatürk Universiteti, 1992
45.Nəsil şəcərəsi (Kərim Həsənovla birlikdə). Bakı, BDU-nun nəşri, 1992
46.Məmməd Araz (tərcümeyi-hal). Bakı, «Sabah», 1993
47.Akademik Yusif Məmmədəliyevin həyatı və ictimai-elmi fəaliyyətinin əsas tarixləri. Bakı, APU-nun nəşri, 1995
48.Naxçıvan Dövlət Universiteti əməkdaşlarının elmi əsərlərinin biblioqrafiyası (Zöhrab Vəliyevlə birlikdə). Bakı, 1997
49.İsa Həbibbəyli. Biblioqrafiya. Bakı, «Elm», 1998
50.İsa Həbibbəyli. Biblioqrafiya. Bakı, «Elm», 2001

TƏRTİB ETDİYİ KİTAPLAR

- 51.Cəlil Məmmədquluzadə. Pyeslər (müqəddimə və şərhlərlə). Bakı, ADU-nun nəşri, 1990

52. Millilik və bəşərlik (xalq şairi Məmməd Araz haqqında məqalələr). Bakı, Azər nəşr, 1993
53. Məmməd Araz. Qayalara yazılan səs (ön söz, tərcümeyi-hal göstəriciləri və əsərlərinin bibliografiyası ilə). Bakı, Azər nəşr, 1994
54. Məhəmməd Tağı Sidqi. Məktəb hekayətləri (tərtib, müqəddimə və şərhlərlə). Bakı, «Sabah», 1996
55. Cəlil Məmmədquluzadə. Cümhuriyyət (tərtib və ön söz). NDU, «Qeyrət», 2002
56. Cəlil Məmmədquluzadə. Seçilmiş əsərləri (tərtib, müqəddimə və izahlarla). Bakı, «Çinar-çap», 2003
57. Abbas Zamanov. Seçilmiş əsərləri (tərtib edən və sözdərinin müəllifi). Bakı, «Çinar-çap», 2003. Müqəddimə xalq yazıçısı Elçinindir.
58. Müasirləri Abbas Zamanov haqqında (tərtib və müqəddimə). Bakı, «Çinar-çap», 2003
59. Mirzə Cəlil və Məmmədquluzadələr. Məktubləşmə (toplama, tərtib, sözdəri və izahların müəllifi). Bakı, «Çinar-çap», 2003. Müqəddimə xalq yazıçısı Elçinindir.
60. Cəlil Məmmədquluzadə. Seçilmiş əsərləri (tərtib, müqəddimə və izahlarla). Bakı, «Çaşıoğlu», 2004
61. Məhəmməd Hüseyin Şəhriyar. Seçilmiş əsərləri (tərtib və müqəddimə). Bakı, «Çaşıoğlu», 2004
62. Məhəmməd Tağı Sidqi. Əsərləri (toplama, tərtib və müqəddimə). Bakı, «Çaşıoğlu», 2004
63. Cəlil Məmmədquluzadə. Əsərləri, 4 cildə (tərtib, müqəddimə və izahlarla). Bakı, «Öndər» nəşriyyatı, 2004

II. MƏQALƏLƏR

1. Naxçıvanda Sovet hakimiyyəti qurulması uğrunda mübarizənin bədii inikası /APİ tələbələri elmi konfransının materialları. Bakı, 1971, səh.66- 67
2. Lirik şairin təhfələri // Mədəni-maarif işi, 1975, № 4, səh. 25-27
3. XX əsr Azərbaycan şeirində Füzuli ənənələri / Azərbaycan EA aspirantlarının elmi konfransının materialları. Bakı, 1977, səh. 289-292
4. İlk nəğmə nümunələrimiz // Mədəni-maarif işi, 1977, № 10, səh. 260-270
5. Şerimizdə ilk sonetlər // Elm və həyat. 1977, № 10, səh. 14-15
6. Qori seminariyası və Naxçıvan ziyahıları / «ZMS»in Azərbaycanda elm və mədəniyyətin inkişafında rolu» mövzusunda respublika konfransının materialları Bakı, 1979, səh. 25-26
7. Poetik formalarda novatorluq // Azərbaycan EA Xəbərləri. Ədəbiyyat, dil və incəsənət seriyası. -1979, № 1, səh. 68-77
8. Bir şəklin izi ilə // Azərbaycan.-1981, № 8, səh. 183-192
9. Mübariz Mollanəsrəddinçi / Ə. Qəmküsar. Azərbaycan EA Xəbərləri. Ədəbiyyat, dil və incəsənət seriyası. -1981, № 1. səh. 13-14
10. Bir əsr əvvəlin ab-havası // Azərbaycan təbiəti. – 1982, № 5, səh. 4-7
11. Cəlil Məmmədquluzadənin seminariya müasirləri / Gənc alimlərin Respublika konfransı məruzələrinin tezisləri. – Bakı, 1982, - səh. 7-8
12. Mühit, şəxsiyyət və yaradıcılığın vəhdəti // Azərbaycan EA Xəbərləri. Ədəbiyyat, dil və incəsənət seriyası. -1982, № 3, səh. 117-120
13. «Azərbaycan» jurnalı haqqında söz // Azərbaycan.-1983, № 3, səh. 39-40
14. Cəlil Məmmədquluzadənin həyat və fəaliyyətinin Baş Nəşən dövrü // Azərbaycan. – 1983, № 3, səh. 111-117

15. Cəlil Məmmədquluzadə və Ermənistanda ədəbi-mədəni mühit /Leninakan Pedaqoji İnstitutun Elmi Əsərləri. -1984, səh. 86-87
16. C.Məmmədquluzadənin həyat və fəaliyyətinin Baş Nəraşen dövrü // Azərbaycan , 1984, № 4, səh. 121-130
17. C.Məmmədquluzadənin naməlum müasiri // Azərbaycan EA Məruzələri. -1984, № 12, səh. 72-76
18. Naxçıvan ədəbi mühiti //Azərbaycan EA Xəbərləri. -1984, № 1, səh. 3-6
19. Nəsrin keçdiyi yollar // Azərbaycan. -1984, № 6, səh. 190-192. Əflatun Məmmədovun «Azərbaycan bədii nəsr» kitabı haqqında.
20. Салнаме прошлого // Лит. Азербайджан. -1984, № 9, стр. 61-63. совместно с. . Ю.Ахундовим
21. Böyük ədib haqqında tədqiqat əsəri// Kitablar aləmində. -1985, № 4, səh. 38-40. -H.Həşimovla birlikdə.
22. Maarifçi realizmin yeni mərhələsi // Azərbaycan EA Xəbərləri. Ədəbiyyat, dil və incəsənət seriyası. -1985, № 2, səh. 118-119
23. Prototiplər və real obrazlar /Azərbaycan ədəbiyyatında realizm məsələləri. -Bakı, 1985, səh. 52-59
24. Bədii sözün qüdrəti //Ulduz. -1986, № 4, səh. 54-56
25. C.Məmmədquluzadə. «Lənət», «Oyunbazlar» (qeyd və izahlar)// Qobustan. -1986, № 4, səh. 12-15
26. C.Məmmədquluzadənin Qori seminariyasında keçdiyi pedaqoji təcrübə //Azərbaycan məktəbi. -1986, № 9, səh. 61-63
27. C. Məmmədquluzadənin naməlum kiçik pyesləri //Qobustan. 1986, № 4, səh. 11-15
28. Əməl dostluğu //Kitablar aləmində. -1986, № 3, səh. 28-29
29. Kefli İsgəndərin əsas prototipi («Ölülər»-70) //Qobustan.-1986, № 4, səh. 6-8
30. 1565 nömrəli şəxsi iş // Azərbaycan .1986, № 5, səh. 175-183.
31. Ölməzlik // Qobustan. 1986, № 4, səh. 2-5
32. Ümumxalq məhəbbətinin ifadəsi // Muxbir. -1986, № 4, səh. 24-25
33. C. Məmmədquluzadə. Ər (transliteriapiya qeyd və izahlar). //Azərbaycan .-1987, № 6, səh. 57-94

34. Eynəli Sultanovun dünyagörüşünün formalaşması dövrü / Azərbaycan ədəbiyyatının tarixi və nəzəriyyəsi. -Bakı, 1987, səh. 91-95
35. Sınaq dərsləri // Araz (Almanax). Bakı: Yazıçı, 1987, səh. 243-264
36. Ali məktəbdə tənqidi realizm məsələlərinin öyrənilməsi / «Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının aktual məsələləri» mövzusunda respublika konfransının materialları. -Bakı, 1988, səh. 80-86
37. İlk maarif ocaqları // Şərr qədim diyardır.-Naxçıvan. 1988, səh. 15-17
38. M.T.Sidqi və uşaq ədəbiyyatı / Yenidənqurma və Pedaqoji İnstitutunda fənlərin tədrisinin təkmilləşdirilməsi məsələləri.-Naxçıvan, 1988, səh. 167-169
39. Tariximiz, abidələrimiz, dərsliklərimiz / Anket sorğusuna cavab //Azərbaycan. -1988, № 7,səh. 187-189
40. C. Məmmədquluzadənin ədəbi-pedaqoji fəaliyyətinin ilk dövrü / XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri.-Bakı, 1989, səh. 194-208
41. Hippokrat andı // Gənclik.-1989, № 6, səh. 14-15
42. Kefli İsgəndərə doğru // Gənclik. -1989, № 60, səh. 15
43. «Qafqaz» qəzetinə məktub // Gənclik. -1989, № 6 səh. 15-16
44. Meyar dəqiqliyi, fakt zənginliyi // Azərbaycan .-1989, № 8, səh. 181-183. V.Quliyevlə birlikdə.
45. «Molla Nəsrəddin»in redaktor köməkçisi // Muxbir.-1989, № 11, səh. 15-17
46. Protokol № 5// Gənclik.-1989, № 6, səh. 16-17
47. Baş Nəraşen məktəbinin nəzarətçisi //Azərbaycan məktəbi.-1990, № 6, səh. 47-49
48. Böyük ədibin oğlu və nəvələri//Varlıq (Tehran).-1990, № 85, səh. 117-120
49. Əhmədbəy Ağayevin məşhur nitqi //Dialog.-1990, № 17, səh. 38-41. -Y.Axundovla birlikdə.
50. Keçid yeri / Didərginlər.-Bakı, 1990, səh. 301-305
51. Nəriman Nərimanov və «Molla Nəsrəddin» ədəbi məktəbi (N.Nərimanovun anadan olmasının 120 illiyinə həsr olunmuş

- respublika elmi konfransının materialları.-Bakı, 1990, səh. 49-50
52. Ön söz /C.Məmmədquluzadə. Pyeslər.-Bakı, 1990, səh.3-8
53. Алмазы бессмертных творений //Лит.Азербайджан.-1990,№ 12. стр. 121-122
54. Birinci addım / «Naxçıvanda bağçılıq, tarixi təcrübə, mövcud vəziyyət və müasir problemlər» mövzusunda respublika elmi-praktik konfransının materialları.-Bakı, 1991, səh. 6-7
55. M. T.Sidqi və onun «Puşkin» kitabı // Azərbaycan. -1991, № 2, səh. 166-168
56. «Oxumaq işıqlıqdı» //Ana sözü.-1991, № 4, səh. 34-35
57. Elm sərhədləri keçir / «Bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində sərhədyanı ticarətin və iqtisadi əlaqələrin təşkili» mövzusunda konfransın materialları.-Bakı, 1992, səh. 8-11
58. İki addım irəli / «Elm və məktəb» mövzusunda elmi-praktik konfransın materialları.-Naxçıvan, 1992, səh. 5-6
59. «Şikayətlənmək üçün əsas yoxdur». Abbas Zamanov-80 // Azərbaycan. -1992, № 3-4, səh. 110-114
60. Рубежи (Перевод З.Абдуллаева). –Беженцы. 1918-1920, 1948-1952, 1988-1989, -Баку: Гянджлик, 1992, -стр. 335-348
61. Yusif bəy Vəzirov. «Azərbaycan ədəbiyyatına bir nəzər» kitabına müqəddimə. Ərzurum (Türkiyə). -1992, səh. 4-6
62. «Molla Nəsrəddin» İranda // Varlıq (Tehran), 1992, № 85
63. Məmməd İnfil oğlu İbrahimov (tərcümeym-hal göstəriciləri) / Millilik və bəşəriyyət. –Bakı: Azərənşr, 1993, səh. 6-10
64. «Molla Nəsrəddin» sərhədləri keçir // Azərbaycan -1993, № 3-4, səh. 183-187
65. Ağrı dağı-111 yıl öncə//Türk dünyası (Ankara). -1993, № 4, səh. 67
66. Milli şerin ağsaqqalı // Qardaş ədəbiyyatları (İzmir).- 1993, № 25, səh. 14-16
67. Milli şerin ağsaqqalı // Varlıq (Tehran). -1993, № 90, səh. 29-31
68. Mirzə Cəlilin nəvələri tapıldı // Varlıq. -1993, № 87, səh.77-97
69. Naxçıvanda Məmməd Araz günləri // Varlıq (Tehran). -1993, səh. 24-28

70. Ömür yolu-sənət yolu // Qardaş ədəbiyyatları (İzmir). – 1993, № 25, səh. 8-12
71. Xalq şairi Məmməd Arazın çap olunmuş kitabları // Qardaş ədəbiyyatları Türkiyə (İzmir).-1993, № 25, səh. 13
72. C. Məmmədquluzadənin ailə və təhsil mühiti (I məqalə) //Azərbaycan. -1994, № 4-6, səh. 169, 180
73. Elmin təşkilində yeni mərhələ / «Yeni iqtisadi islahat şəraitində iqtisadiyyatın inkişafının aktual problemləri və iqtisad fənləri tədrisinin təkmilləşdirilməsi məsələləri» mövzusunda elmi- metodik konfransın materialları. Bakı, 1994, səh. 3-5
74. Haqqın var yaşamağa /Məmməd Araz. Qayalara yazılan səs. – Bakı, Azərənşr, 1994, səh. 3-16. Müqəddimə.
75. Azəri türkcəsi dil klavuzu //Qardaş ədəbiyyatları, Türkiyə, İzmir,1994, № 30, səh. 44-46
76. Akademik Yusif Məmmədəliyevə doğru / «Azərbaycanda ictimai fikrin, elm və təhsilin inkişafında akademik Y.Məmmədəliyevin rolu» mövzusunda respublika elmi konfransının materialları.-Bakı, 1995, səh. 3-5
77. Azərbaycan yazarı Əlibəy Hüseynzadənin Atatürk sevgisi // Türk dili və ədəbiyyatı dərgisi (Türkiyə, Ankara). -1995, № 527, səh. 121
78. Azərbaycan yazıçısı Əlibəy Hüseynzadənin yaradıcılığında Atatürk mövzusu //Üçüncü Uluslararası Atatürk simpoziumunun bildiri özəkləri. –Ankara, 1995, səh. 6
79. Əvhədi əsərlərinin türk dilinə tərcüməsi və nəşri məsələləri //İran, Varlıq. -1995, № 3, səh. 82-86
80. İbrət dəftəri //Varlıq. -1995, № 2, səh. 102-107
81. Cəhalət dərindən dərmanı / M.T.Sidqi. Məktəb hekayələri. – Bakı, Sabah, 1996, səh. 3-12. Müqəddimə.
82. Cəlil Məmmədquluzadənin ailə və təhsil mühiti (II məqalə) // Azərbaycan, 1996, -№ 4-6, səh. 169-179
83. Elm regionun xidmətində / «Müasir şəraitdə iqtisadiyyatın inkişafının regional problemləri» mövzusunda elmi konfransın materialları. Bakı, 1996, səh. 3
84. İlk tədqiqatçılıq məktəbi //Axtarış. -1996, № 3, səh.15

85. Qafqaz mənbələrində Naxçıvan/ Naxçıvan tarixinin səhifələri.-Bakı, ADPU-nun nəşri, 1996, səh. 118-123
86. Məmmədqulubəy Kəngərli // Qanun. 1996, № 1, səh. 52-54
87. Millət yolunda ölmək ilə cənnəti-əlaya girmək qapısını ən əvvəl açan Məmmədqulubəy Kəngərli // Qanun. 1996, № 1, səh. 54
88. Naxçıvanda elm və mədəniyyət/ Azərbaycan tarixində Naxçıvan. Bakı, 1996, səh. 73-91
89. Vətənin əbədi harayı/C.Cavadlı. Sürgün.-Bakı, Sabah, 1996, səh. 13-14. Müqəddimə
90. «Molla Nəsrəddin» dərgisində Nəsrəddin Xoca/ «Nəsrəddin Xoca» toplusu.-Ankara, 1996, səh. 25-27
91. «Molla Nəsrəddin» dərgisində Nəsrəddin Xoca əsərləri («Beşinci millətlərərsə türk xalq kultürü» konqresinin materialları). –Ankara, 1996, səh. 18
92. Professor Abbas Zamanov və Türkiyə // Qardaş ədəbiyyatlar (İzmir). -1996, № 35, səh. 43-44
93. Əli Əliyev məktəbi /Ə.Əliyev. Əlinə yaddaşı.-Bakı, 1997, səh. 298-299
94. Fəciə banisinə sönməz ehtiram //Populyar.-1997, səh.39
95. Naxçıvan Dövlət Universiteti-30//Populyar.-1997, səh. 44
96. Naxçıvan Dövlət Universiteti XXI əsrin ərəfəsində: NDU, 30 // Elmi əsərlər. Naxçıvan Dövlət Universiteti.-1997, № 1, səh.7-10
97. Naxçıvanda ilk elmi jurnal // Elmi əsərlər. Naxçıvan Dövlət Universiteti.-1997, № 1, səh. 12-13
98. Nəsrəddin Xocanın davamçısı //Milli folklor (Türkiyə).- 1997, № 31-32, səh. 13-14
99. Ziyalı mühitinin ağsaqqalı// «Qardaş ədəbiyyatlar» dərgisi.- İzmir, 1997, səh. 44-45
100. Əlaqələrin elmi ümumiləşdirilməsi / «Müasir şəraitdə Türkiyə Azərbaycan iqtisadi əlaqələrinin vəziyyəti və əsas inkişaf istiqamətləri» adlı simpoziumun materialları. –Bakı, 1988, səh. 5-7

101. XXI əsrin astanasında Naxçıvan / «Naxçıvan MR-in iqtisadiyyatı XXI əsrin astanasında» mövzusunda konfransın materialları. – Bakı, 1998, səh. 3-5
102. Yeni nəslin imkanları // Fikir. -1998, № 1, səh. 3-4
103. «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanlarının tədqiqi yeni mərhələdə //Elmi əsərlər. Y.Məmmədaliyev adına Naxçıvan Dövlət Universiteti. 1998, № 2, səh.10-14
104. Qəzetçinin publisist portreti və imkanları /M.Məmmədov. Naxçıvan-küçək Azərbaycandır. –Bakı, 1998, səh. 305
105. Mənəviyyatca böyük ölkə /Dünyanın bəzəyi Naxçıvan.-Bakı, Nicat, 1998, səh. 3-4
106. Nəciblik / H.İbrahimov. Qu quşları öləndə oxuyurlar.-Bakı, 1998, səh. 200-203
107. Ön söz/Estafet ağacı.-Bakı. «Elm», 1998, səh. 3-4
108. Vətən elmi-vətəndaşlıq işi // Fikir. -1998, № 2, səh. 5-6
109. Azərbaycan yazarı Əlibəy Hüseynzadə yaradıcılığında Atatürk mövzusu. Üçüncü Uluslararası Atatürk simpoziumu. –Ankara, 1998, səh. 315-320
110. Əlibəy Hüseynzadə və Türkiyə /Dursun Yıldırım Ərmağani.- Ankara, 1998, səh. 16-18
111. Türk xalqlarının nadir dastanı –Dədə Qorqud. «Dədə Qorqud» bilgi şöləri (toplu). Türkiyə, Van, 1998, səh. 10-18
112. Türk dünyası universitetləri yeni mərhələdə /Türk dövlətləri və topluslarının V qurultayının materialları.-Ankara, 1998, səh. 160-162
113. Anadoludan görünən Naxçıvan /İbrahim Ethem Atnur. Muxtariyyət ərəfəsində Naxçıvan (müqəddimə). – Naxçıvan, «Qeyrət», 1999, səh. 3-5
114. Azərbaycan maarifçi mühiti və Puşkin //Azərbaycan .-1999, № 6, səh. 123-139
115. Azərbaycanın nəqşi-cahanı //Araz (Almanax).-1999, № 4, səh. 170-177
116. Bahar yağışının işığı /Xalq yazıçısı Hüseyn İbrahimov (təbriklər, məqalələr, xatirələr). –Bakı, Yurd, 1999, səh. 50-55
117. Cəlil Məmmədquluzadənin nəsil şəcərəsi //Qobustan. -1999, № 2, səh. 23-34

118. Dünyada sözdən böyük yadigar yoxdur/Mətbuat və demokratiya. – Bakı, 1999, səh. 73-83
119. Əziz və çox hörmətli Budaq müəllim /Nurlu ömür.-Bakı, «Nafta press». -1999, № 3, səh. 3-4
120. Fundamental elmlərin inkişafı naminə //Elmi əsərlər / Naxçıvan Dövlət Universiteti. -1999, № 3, səh. 3-4
121. Görkəmli alim haqqında söz/ Bəkir Nəbiyev (soraq kitabçası). – Bakı, Azərbaycan Ensiklopediyası, 1999, səh. 191-192
122. Yaradıcılıq işinə səlaət/Elman Həbib.Hərənin öz işi (müqəddimə).-Bakı, Yurd, 1999, səh. 3-4
123. Yubiley elmi hesabatı//Elmi əsərlər. Y.Məmmədaliyev adına Naxçıvan Dövlət Universiteti. -1999, № 4, səh. 34-38
124. Yubiley elmi hesabatı / Naxçıvan MR-75 //Elmi əsərlər/ Naxçıvan Dövlət Universiteti. -1999, № 4, səh. 12-13
125. İstehsalat romanında mənəvi həyat /Xalq yazıçısı Hüseyn İbrahimov (təbriklər, məqalələr, xatirələr).-Bakı, Yurd, 1999, səh. 38-41
126. Kiçik janrın imkanları /Xalq yazıçısı Hüseyn İbrahimov (təbriklər, məqalələr, xatirələr).-Bakı, Yurd, 1999, səh. 42-46
127. «Kitabi-Dədə Qorqud» haqqında yeni tədqiqat / Səfərəli Babayev. «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanında Naxçıvan toponimləri (müqəddimə).-Bakı, 1999, səh. 5-8
128. Qars müqaviləsində Naxçıvanın təmsilçisi //Fikir. -1999, № 4, səh. 13-15
129. Qori seminariyasında Puşkin günləri //Elm və həyat.-1999, № 3-4, səh. 26-28
130. Naxçıvan Dövlət Universitetinin rektoru İsa Həbibbəylinin çıxışı /Qədim Naxçıvanda bayram-75.-Bakı, «Azərbaycan», 1999, səh. 58-61
131. Naxçıvan: tarix və müasirlik //BDU-nun «Xəbərlər» jurnalının xüsusi buraxılışı.-Bakı, 1999, səh. 240-248
132. Naxçıvan Dövlət Universitetinin rektoru İsa Həbibbəylinin çıxışı /Qədim Naxçıvanda bayram-75/Tərtib edən Akif Muradverdiyev, Nazim İbrahimov.-Bakı, «Azərbaycan», 1999, səh. 55-62

133. Nəciblik //xalq yazıçısı Hüseyn İbrahimov (təbriklər, məqalələr, xatirələr). –Bakı, «Yurd», 1999, səh. 47-49
134. Ön söz /Hüseyn İbrahimov «Ata, qız və bostonlu Franklin».-Bakı, «Yurd», 1999, səh. 3-9
135. Şərqi qapısı Naxçıvan //Dirçəliş-XXI əsr, 1999, № 18, səh. 32-33
136. Şərqi qapısında Naxçıvan //Elmi əsərlər/ Naxçıvan Dövlət Universiteti.-1999, № 5, səh. 3-6
137. Tarixin gerçək yaddaşı //Fikir. -1999, səh. 20
138. Təbiət ilhama çağırır bizi/ Naxçıvan MR-də ekoloji tarazlıq və onun mühafizəsi (məqalələr toplusu). – Naxçıvan, «Qeyrət», 1999, səh. 3-5
139. Universitet ədəbi mühiti /Gəmiqaya (Almanax). – Naxçıvan «Qeyrət», 1999, səh. 3-7
140. Azərbaycana bağlı Naxçıvan özək Cümhuriyyətinin istiqlal qovuşmasında Mustafa Kamal Atatürkün rolu /IV Uluslararası Atatürk konqresi. Tezislər. –Ankara, 1999, səh. 63-64
141. İbrahim Bozyelin xatirəsi // Qardaş ədəbiyyatlar (İzmir). -1999, № 43, səh. 19-20
142. Naxçıvan Dövlət Universitetinin rektoru İsa Həbibbəyli ilə bir görüşmə. «Nəşricahan» dərgisi, Türkiyə, 2004, səh. 36-37
143. Fəhlə şairin mövzuları /Hüseyn Fərəcoğlu. Mənim ilhamım (müqəddimə).-Bakı, «Elm», 2000, səh. 3-4
144. İqtisadi münasibətlərə elmin xidməti / Naxçıvan MR-in sosial-iqtisadi problemləri.- Naxçıvan, «Qeyrət», 2000, səh. 3-6
145. Millilik amili //Elmi əsərlər / Naxçıvan Dövlət Universiteti. - Humanitar elmlər seriyası.-2000, № 7, səh. 3-4
146. Mustafa Kamal Atatürkün Naxçıvan istiqlal uğrunda mübarizəsi // Naxçıvan, 2000, № 2, səh. 38-42
147. Naxçıvan ədəbi mühitinin ağsaqqalı //Azərbaycan EA Xəbərləri. Ədəbiyyat, dil və incəsənət seriyası.-2000, № 1-2, səh. 157-161
148. Naxçıvanda Heydər Əliyev Universiteti //Fikir.-2000, № 5, səh. 6-9

149. Pedaqoji-psixoloji tədqiqatlara yeni üfük // Elmi əsərlər/ Naxçıvan Dövlət Universiteti. Pedaqogika, psixologiya və metodika seriyası.-2000, № 6, səh. 3-4
150. Tarix unudulmur /Erməni xəyanəti.- Naxçıvan, «Qeyrət», 2000, səh. 3-5
151. Azərbaycan qaynaqlarında ermənilərin yaptıkları qatlamlar /Türk-erməni ilişkiləri. –Ankara, 2000, səh. 157-161
152. Azərbaycanca Naxçıvan Dövlət Universiteti // «Azəri» (Belçika, Brüssel).-2000, № 2, səh. 32-35
153. İdarəetmənin təkmilləşdirilməsi və beynəlxalq əlaqələrin inkişaf etdirilməsinə təkan. Avropa-Xəzər dənizi (toplu). Fransa, Nitsa, 2000, səh. 163-167. Azərbaycan və fransız dillərində
154. Alman rəsəmləri «Molla Nəsrəddin»də //Fikir.- 2001, № 6, səh. 24-31
155. Ədəbiyyatda coğrafiya, coğrafiyada ədəbiyyat /S.Babayev. Əfsanələr diyarı.-Bakı, «Elm», 2001, səh. 14-18
156. Yaşamaq haqqı / Haqqın var yaşamağa.-Bakı, Nurlan, 2001, səh. 76-78
157. Yeni iqtisadi konsepsiya / «Kiçik biznes və sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişaf problemləri» mövzusunda konfransın materialları.-Bakı, 2001, səh. 5-6
158. XX yüzyılda Naxçıvanın erməni katliamından kurtuluşda Türkiyənin rolu / Xəyalı Ermənistan və soyqırım hekayəsi/ Beynəlxalq simpoziumun materialları. –Kars, 2001, səh. 5-13. İ.Hacıyevlə birlikdə.
159. Karikatura məktəbinin yaradıcısı //Qobustan .-2001, № 2 (114), səh. 53-58
160. Maarif tariximizin yeni salnaməsi /Vaqif Məmmədov. Cəlil Məmmədquluzadə adına Naxçıvan Dövlət Müəllimlər İnstitutu. Bakı, 2001, səh. 3-4. Müqəddimə.
161. Mətbuat adamı /M.Məmmədov.Şərqi qapısı Naxçıvan. – Bakı, 2001, səh. 4-6
162. Müəllimlik üçün nümunə /Murad Tutayüq. Naxçıvan, «Qeyrət», 2001, səh. 3-4

163. Naxçıvanın mənəvi potensialı: Mədəniyyət, elm və təhsil / Naxçıvan MR-in təbii ehtiyatları və onlardan daha səmərəli istifadə yolları.- Naxçıvan. «Qeyrət», 2001, səh. 15-18
164. Nəsirəddin Tusi irsi və müasirlik / Nəsirəddin Tusi və müasirlik. – Naxçıvan, «Qeyrət», 2001, səh. 10-13
165. Salam, XXI əsr //Fikir. -2001, № 7, səh. 3
166. Soyqırımı və deportasiyaların öyrənilməsində yeni mərhələ // Elmi əsərlər/ Naxçıvan Dövlət Universiteti. Humanitar elmlər seriyası.-2001, № 8, səh. 16-17
167. Tənqidçinin portreti//Ulduz.-2001, № 10, səh. 46-48
168. Alim sözü, ziyalı fikri/ Vətən, xalq, prezident haqqında düşüncələr. Bakı, «Təfəkkür», 2002, səh. 24-29
169. Heydər Əliyev Universiteti. Bakı, «Elm» (xüsusi buraxılış). 2002, səh. 33
170. «Dədə Qorqud» dastanları dünya eposunun nadir nümunəsi kimi// Fransa, Strasburq Universitetinin Elmi əsərləri. 2002, 4, səh. 9-12, fransız dilində. Ə. Allahverdiyevlə birlikdə.
171. Gəmiqayaya tarixi səfər // Fikir, 2002, № 7, səh. 4-5
172. Heydər Əliyev və Naxçıvan Dövlət Universiteti//Dirçəliş. XXI əsr. 2002, № 51, səh. 45-59
173. Çoxcəhətli səmərəli xidmət. Uzaq dağların adamı (toplu) Bakı, «Azərbaycan Milli Ensiklopediyası» nəşriyyatı, 2002, səh. 78-80
174. Xalq yazıçısı Hüseyn İbrahimov // Azərbaycan, 2002, № 6, səh. 165-169
175. İbrahim Yusifoğlunun poetik dünyası/İ. Yusifoğlu. Məni kövrəldəcək kədər qalmadı. Bakı, Şirvanəşr, 2002, səh. 3-4
176. Yeni əsrin elmi məqsədləri //Elmi əsərlər/ Naxçıvan Dövlət Universiteti. 2002, № 10, səh. 3-4
177. Qeyrət işi / «Qeyrət» nəşriyyatı beş ildə. Naxçıvan, 2002, səh. 3-4
178. Məmməd Cəfər elmi məktəbi /Məmməd Cəfər. Cəlil Məmmədquluzadə Bakı, «Çinar-çap», 2002, səh. 5-14
179. Mirzə Cəlilə qayıtmaq zərurəti /C. Məmmədquluzadə. Cümhuriyyət. Naxçıvan. «Qeyrət», 2002, səh. 3-6

180. Milli ziyalılığın inkişafında yeni dövr /Filologiya məsələləri, II cild. Bakı: Nurlan, 2002, səh. 3-5
181. Naxçıvan Dövlət Universitetinin rektoru İsa Həbibbəylinin çıxışı/ Heydər Əliyev və Naxçıvan Dövlət Universiteti. Naxçıvan, NDU, «Qeyrət», 2002, səh. 38-40
182. Azərbaycan elmində Məmməd Cəfər məktəbi. Səni kim unudar (məqalələr). Bakı, «Çinar-çap», 2003, səh. 64
183. Universitet elmi mühiti / Elmi əsərlər/ NDU. 2002, № 9, səh. 4-6
184. Ustadımız-dostumuz/ Y. Axundov-75. Naxçıvan, «Qeyrət», 2002, səh. 33
185. Gəmiqayaya elmi ekspedisiya. «Azərbaycan və azərbaycanlılar» jurnalı, 2002, № 11-12, səh. 90-92 (ingilis dilində)
186. Azərbaycanşünaslığa sanballı elmi töhfə: «Naxçıvan ensiklopediyası». «Dirçəliş-XXI əsr» jurnalı, Bakı, 2003, № 63, səh. 168-170
187. Abbas Zamanov və müasirləri /Müasirləri Abbas Zamanov haqqında. Bakı, «Çinar-çap», 2003, səh. 5-11
188. Abbas Zamanovun dünyası. Sözdərzi/ Abbas Zamanov. Seçilmiş əsərləri. Bakı, «Çinar-çap», 2003, səh. 305-311
189. Elmin işığın əbədi həyatı. NDU, «Elmi əsərlər», 2003, № 11, səh. 11-12
190. Yazıçı-tənqidçi: Elçin-60// Ulduz, 2003, № 5, səh. 14-21
191. Elmin dəstəyi/Kiçik biznes və sahibkarlığın inkişafı problemləri-3. Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2003, səh. 3-4
192. Heydər Əliyev və Azərbaycanda elmin inkişafı /Milli Elmlər Akademiyası bizim milli sərəvətimizdir. Bakı, «Elm», 2003, səh. 111-119. –Akademik İsmayıl Hacıyevlə birlikdə.
193. «Şikayətlənmək üçün əsas yoxdur»/ Müasirləri Abbas Zamanov haqqında. Bakı, «Çinar-çap», 2003, səh. 36-43
194. Əlibəy Hüseynzadənin türkoloji baxışları //Türk dünyası dil və ədəbiyyat dərgisi. Türkiyə, Ankara, 2003, № 15, səh. 7-10
195. Uzaqdan baxanda Vətən/ Mirkəzım Seyidov. İnamla, İlhamla sabaha doğru. Bakı, «Adiloğlu» nəşriyyatı, 2003, səh. 3-7
196. İşığın elmi, elmin işığı/Zərifə xanım Əliyeva (toplu). Naxçıvan, «Əcəmi» nəşriyyatı, 2003, səh. 35-38
197. Poetik portret/Telman Ağrıdağ. Bir gün məndən sonra (müqəddimə). Bakı, «Avropa» nəşriyyatı, 2003, səh. 3-8
198. Yallı-oğuz möhürü/ Vasif Çörəkçi. Yallı birlik rəmzidir (müqəddimə). Bakı, «Şirvanəşr», 2003, səh. 5-6
199. Yeni tipli ədəbiyyatşünaslıq məktəbinin yaradıcısı/Rekviyem (məqalələr toplusu). Bakı, «Azərbaycan» nəşriyyatı, 2003, səh. 75-81
200. «Molla Nəsrəddin» dərgisi və Türkiyə (İman Cəfərova birlikdə). «Kaynak» dərgisi, Bolqarıstan, Sofya, 2003, № 17, səh. 18-19
201. Məktublərin işığında. Mirzə Cəlil və məmmədquluzadələri. Bakı, «Çinar-çap», 2003, səh. 203-208
202. Mirzə Cəlilə dönüş məqamı. Cəlil Məmmədquluzadə. Seçilmiş əsərləri. Bakı, «Çinar-çap», 2003, səh. 3-9
203. Cəlil Məmmədquluzadə. «Azərbaycan və azərbaycanlılar» jurnalı (ingilis dilində). Bakı, 2003, № 4, səh. 43-56
204. Birlik rəmzi/ «Müdrüklük zirvəsi» (toplu). Bakı, 2004, səh. 15
205. Milli birliyin parlaq təcəssümü. «Nəqşicahan» jurnalı, 2004, № 5, səh. 6-7
206. Naxçıvanda Şərq və Qərb ənənələri. NDU, «Elmi əsərlər», 2004, № 12, səh. 3-7
207. Naxçıvanda-Şərq və Qərb ənənələri. «Ulu Naxçıvan» jurnalı, Bakı, 2004, səh. 5-10
208. «Elmi əsərlər» jurnalı yeni mərhələdə/Baş redaktordan. Elmi əsərlər/ Naxçıvan Dövlət Universiteti. Humanitar elmlər seriyası, 2004, № 13, səh. 3
209. Ernest Heminqueyin bədii irsi və Azərbaycan / Elmi əsərlər/ Naxçıvan Dövlət Universiteti. Humanitar elmlər seriyası, 2004, № 13, səh. 10-13
210. Pedaqoji tədqiqatlara zərurət//Elmi əsərlər. Naxçıvan Dövlət Universiteti, 2004, № 14, səh. 3-5
211. Ünlü Azərbaycan yazarı Cəlil Məmmədquluzadə üzərinə yeni bir incələmə// Türkiyyat Araşdırmaları İnstitutu dərgisi. Ərzurum, 2004, № 23, səh. 339-342

212. «Molla Nəsrəddin» ədəbi məktəbində dil məsələləri/ Beşinci Uluslararası türk dili qurultayı. Bildiri özətləri. Türkiyə, Ankara, 2004, səh. 79
213. Həmişəyaşar ədib/ Cəlil Məmmədquluzadə. Seçilmiş əsərləri Bakı, «Çaşıoğlu», 2004, səh. 5-14
214. Ustad Məhəmmədhüseyn Şəhriyar /Məhəmmədhüseyn Şəhriyar. Seçilmiş əsərləri. «Çaşıoğlu», 2004, səh. 5-20
215. Naxçıvan: bir Doğu-Batı sintezi// «Dialoq Avrasiya» dərgisi. Türkiyə, İstanbul, 2004, № 13, səh. 94-97
216. Qədim karvan yolu üzərində Naxçıvan// «Naxçıvan» dərgisi, 2004, № 10, səh. 34-35
217. Maarifçi ədəbiyyat xadimi və pedaqoq// «Naxçıvan» dərgisi, 2004, № 12, 77-89
218. «Kal qarpız»ın hekayəti /Akif İmanlı. Kal qarpız. Naxçıvan, «Məktəb» nəşriyyatı, 2004, səh. 3-8
219. Cəlil Məmmədquluzadə. «Naxçıvan» (beynəlxalq jurnal), Bakı, 2004, № 1, səh. 48-54
220. Naxçıvan Atatürk Araşdırma Mərkəzi. «Azərbaycanda Atatürk Mərkəzi» dərgisi, Bakı, 2004, № 1 (19), səh. 49-52
221. Görkəmli azərbaycanlı ədib Cəlil Məmmədquluzadə. «Yeni ədəbiyyat» jurnalı, Fransa, Paris, 2004, səh. 291-299
222. Sahibkarlığın inkişafına dəstək//Kiçik biznes və sahibkarlığın inkişafı problemləri-4. Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2004, səh. 7-9
223. Məhəmməd Tağı Sidqinin həyatı və ədəbi-pedaqoji fəaliyyəti. Məhəmməd Tağı Sidqi. Əsərləri (toplayanı və tərtib edən İ. Həbibbəyli), Bakı, «Çaşıoğlu», 2004, səh. 3-18 (müqəddimə)
224. İbrahim Yusifoglunun poetik dünyası /İbrahim Yusif oğlu. Gəlib çatdım 50 yaşa. Bakı, «Şirvanəşr», 2004, səh. 11-12
225. Badam ağacında bənövşə çiçəyi/ İbrahim Yusif oğlu gəlib çatdım 50 yaşa. Bakı, «Şirvanəşr», 2004, səh. 105
226. Azərbaycanlı bir türkoloq. «Kaynak» dərgisi, Bolqarıstan, Sofya, 2004, № 22, səh. 6-7
227. Xalqla birlikdə /Mənəli ömür yolu. Bakı, «Təhsil», 2004, səh. 372-374

228. Ustad Mirzə Cəlil Məmmədquluzadə /Cəlil Məmmədquluzadə. Əsərləri, 4 cildə, I cild. Bakı, «Öndər», 2004, səh. 4-38
229. Böyük mütəfəkkir, görkəmli ədib və pedaqoq. AMEA-nın «Xəbərlər» jurnalı (Humanitar elmlər seriyası). Bakı, 2004, № 2, səh. 16-23
230. Naxçıvan ədəbi-ictimai mühitində Şərqi və Qərbi. AMEA-nın «Xəbərlər» jurnalı, 2004, № 3
231. Azərbaycan elminin baş qərarı /Azərbaycanda elmin inkişafı və regional problemlər. Bakı, «Nurlan», 2005, səh. 8-10
232. Naxçıvanda ədəbiyyat və ədəbiyyatda Naxçıvan. NDU. «Xəbərlər», 2005, № 16, səh. 3-14
233. Ustad Şəhriyar və sənəti. «Azərbaycan» jurnalı, 2005, № 3

HAQQINDA ƏDƏBİYYAT

1. İsa Həbibbəyli. Bibliografiya (tərtib edənlər A. Kəngərli və İ. Səfərov). Bakı, «Elm», 2004

BƏLƏDÇİ

1. Böyük demokrat yazıçı Cəlil Məmmədquluzadə.....	3
2. Cəlil Məmmədquluzadə əsərlərinin bibliografiyası.....	44
3. Nəsr əsərləri.....	44
4. Dram əsərləri.....	48
5. Şeirlər.....	49
6. Tərcümələr.....	52
7. Felyetonlar.....	53
8. Memuarlar.....	115
9. Məqalələr.....	116
10. Cəlil Məmmədquluzadənin çap olunmuş kitabları.....	126
11. Cəlil Məmmədquluzadə haqqında kitablar.....	130
12. AMEA-nın həqiqi üzvü İsa Həbibbəylinin elmi əsərlərinin bibliografiyası.....	137

İSA HƏBİBBƏYLİ

CƏLİL MƏMMƏDQULUZADƏ

BİBLİOQRAFIYA

Bakı – “Elm” – 2005

ИСА ГАБИББЕЙЛИ
ДЖАЛИЛ МАМЕДКУЛУЗАДЕ

БИБЛИОГРАФИЯ

Баку – «Элм» – 2005

Direktor: *Ş. Aışanlı*
Baş redaktor: *T. Kərimli*
Mətbəənin müdiri: *Ə. Məmmədov*

Formatı 60x84 1/16. Həcmi 10,0 ç.v.
Tirajı 500. Sifariş № 55.
Qiyməti müqavilə əsasında.

«ELM» RNPM-nin mətbəəsində çap olunmuşdur
(İstiqlaliyyət, 8).

919:115
M51

